

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

EBÛ MANSÛR EL-MÂTÜRÎDÎ'YE GÖRE MÛRTEKİB-İ KEBÎRE

MUHARREM ALTINHAN

YÛKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Doç. Dr. Hülya TERZİOĞLU

OCAK - 2022

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

EBÛ MANSÛR EL-MÂTÜRÎDÎ'YE GÖRE MÜRTEKİB-İ
KEBÎRE

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Muharrem ALTINHAN

Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri

**“Bu tez 17/01/2022 tarihinde online olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri
bulunan jüri üyeleri tarafından Oybirliği / Oyeokluğu ile kabul edilmiştir.”**

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI
Prof. Dr. Süleyman AKKUŞ	Başarılı
Doç. Dr. Hülya TERZİOĞLU	Başarılı
Doç. Dr. Harun ABACI	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet

Hayır

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütölen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Muharrem ALTINHAN

17/01/2022

ÖNSÖZ

Bu çalışmada hicrî 3. asırda yaşamış Semerkant'lı bir âlim olan Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin mürtekib-i kebîre hakkındaki görüşleri incelenmiştir. Büyük günah işleyen imânî niteliği hakkındaki tartışmaların mezheplerin doğuş ve şekillenme süreci ile ilintili olması bu çalışmanın ortaya çıkmasındaki en büyük etkenlerden birisidir. Özellikle Hz. Osman dönemindeki hadiselerle gelişen ve sahâbîlerin de içinde bulunduğu bir takım menfûr hadiseler neticesinde şekillenen mürtekib-i kebîrenin imanî konumu ile ilgili tartışmaların itikadî mezheplerin gelişiminde başat bir role sahip olması bu konunun ve Mâtürîdî'nin fikirleri ile delillendirme yönteminin önemini göstermektedir. Bu bağlamda günah kavramı ve içeriğinin Kur'an ve sünnette nasıl şekillendiği ve mezheplerin teşekkülünde oynadığı rol üzerinde durulmuş ve Mâtürîdî'nin görüşlerindeki temellendirmelerin odak noktaları gösterilmiştir. Bu açıdan Mâtürîdî'nin havf ve recâ arasında gözetdiği ilişki, rahmet ve azap âyetlerindeki umum-husus, va'd ve va'îd, şefaât, iman-amel ilişkisi, el-menzile beyne'l-menzileteyn gibi konuların mürtekib-i kebîre bağlamında nasıl değerlendirilmesi gerektiği Mâtürîdî'nin istidlalleriyle açıklanmak istenmiştir.

Bu çalışma vesilesiyle Mâtürîdî'nin kelâmî görüşlerinin anlaşılması ve idrak edilmesi noktasında bir katkı sunmayı ve İslâm dünyasında yaygın olan tekfir/ötekileştirme eylemine Mâtürîdî'nin bakış açısıyla bir çözüm/öneri getirebilmeyi amaçlamaktayız. Mâtürîdî'nin de ifade ettiği gibi bu vesile ile Kur'an gibi pek çok ortak paydaya sahip olan Müslümanların tekrar birleştirici ve yapıcı görüşlere sahip olmasını ummaktayız.

Çalışma sürecinde tecrübeleri, yönlendirmeleri ve tavsiyeleri ile desteğini üzerimden hiç eksik etmeyen hocam Doç. Dr. Hülya Terzioğlu'na, fikirleriyle ve kaynak tavsiyeleri ile yön gösteren Doç. Dr. Harun Abacı'ya teşekkür ederim. Tezle ilgili teknik meselelerde yardımlarını esirgemeyen dostum Zahit Enes Çakar'a ve Ahmet Afacan'a teşekkür ederim. Ayrıca ve özellikle tez yazım sürecinde ve konu ile ilgili araştırmalarımda her zaman bana destek veren, fikirleriyle yönlendiren değerli eşim Merve Altınhan'a, anneme, babama ve kardeşlerime teşekkürü bir borç bilirim.

Muharrem ALTINHAN

17/01/2022

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
KISALTMALAR	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: EBÛ MANSÛR EL-MÂTÜRÎDÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ	6
1.1. Hayatı	6
1.2. Eserleri	11
1.2.1. Kelâm ve Mezhepler Tarihine Dair Eserleri	11
1.2.2. Fıkıh Usulü ve Fıkıh'a Dair Eserleri	12
1.2.3. Tefsîr ve Kur'ân İlimlerine Dair Eserleri	12
1.2.4. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'ye Nisbet Edilen Eserler	12
2. BÖLÜM: GÜNAH KAVRAMI VE ÇEŞİTLERİ	13
2.1. Günah Kavramının Semantik Tahlili	13
2.1.1. Sözlük Anlamı	14
2.1.2. Terim Anlamı	14
2.2. Günah İşlemeye Sevk Eden Etkenler	16
2.2.1. Dâhilî Etkenler	16
2.2.2. Hâricî Etkenler	18
2.3. Günah Çeşitleri	19
2.3.1. Niteliklerine Göre Günah Çeşitleri	20
2.3.1.1. Kebîre (Büyük Günah)	21
2.3.1.2. Sağîre (Küçük Günah)	24
2.3.2. Muhatabına Göre Günahlar	26
2.3.2.1. Allah'a Karşı İşlenen Günahlar	26
2.3.2.2. İnsanlara Karşı İşlenen Günahlar	26
2.3.2.3. İnsanın Kendisine Karşı İşlediği Günahlar	27
2.4. İlâhî Dinler Açısından Günah	28
2.4.1. Yahudilik'te Günah	29
2.4.2. Hıristiyanlıkta Günah	31

2.5. Kur'an Ve Sünnet'te Günah Kavramı	35
2.5.1. Kur'an'a Göre Günah	35
2.5.1.1. Kur'an'da Günah Anlamında Kullanılan Kelimeler	36
2.5.2. Günah Kavramı ve Büyük Günah.....	44
3. BÖLÜM: MÜRTEKİB-İ KEBÎRE PROBLEMİ	46
3.1. Mürtekib-i Kebîre Probleminin Tarihî Arka Planı	46
3.2. İtikadî Mezheplerin Mürtekib-i Kebîre'ye Yönelik Görüşleri	50
3.2.1. Hâricîler	50
3.2.2. Mürcie	52
3.2.3. Cebriyye.....	55
3.2.4. Mu'tezile.....	57
3.2.5. Şîa	59
3.2.6. Eş'ariyye	62
4. BÖLÜM: EBÛ MANSÛR EL-MÂTÜRÎDÎ'YE GÖRE MÜRTEKİB-İ KEBÎRE	
MESELESİ.....	65
4.1. İman-Amel İlişkisi	65
4.2. Günahların Keyfiyeti	68
4.2.1. Nitelikleri Açısından Günahlar	69
4.2.2. Sonuçları Açısından Günahlar	72
4.2.3. Günah İşlemenin Sebepleri	73
4.2.4. Kebîre'nin Küfür ve Şirkten Farkı.....	75
4.3. Mürtekib-i Kebîrenin Durumu.....	78
4.4. Günahların Bağışlanma Şartları.....	81
4.5. Mâtürîdî'nin Büyük Günah Meselesinde Mezheplerin Görüşlerini	
Değerlendirmesi.....	85
4.5.1. Hâricîlere Yönelttiği Eleştiriler	90
4.5.2. Mu'tezile'ye Yönelttiği Eleştiriler.....	102
4.5.2.1. Mu'tezilî Âlimlere Yönelik Eleştiriler	124
4.6. Mâtürîdî'ye Göre Büyük Günah Ve Şefaât İlişkisi	136
SONUÇ	141
KAYNAKÇA.....	146

ÖZGEÇMİŞ	152
-----------------------	-----

KISALTMALAR

- a.mlf.** : Aynı Müellif
a.s. : Aleyhisselâm
akt. : Aktaran
b. : Bin, ibn
bk. : Bakınız
c.c. : Celle Celâluhu
çev. : Çeviri
drl. : Derleyen
ed. : Editör
Erişim : Erişim Tarihi
haz. : Hazırlayan
Hz. : Hazreti
No. : Numara
Nşr. : Neşreden
ö. : Ölüm Tarihi
s.a.s. : Sallallâhu aleyhi ve sellem
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
thk. : Tahkik Eden
ts. : Tarihsiz
vb. : Ve benzeri
vd. : Ve diğerleri

ÖZET

Başlık: Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'ye Göre Mürtekib-i Kebîre

Yazar: Muharrem ALTINHAN

Danışman: Doç. Dr. Hülya TERZİOĞLU

Kabul Tarihi: 17.01.2022

Sayfa Sayısı: iv (ön kısım) + 146
(ana kısım/ tez)

Bu tezde Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin yazmış olduğu eserlerden hareketle büyük günah meselesi, mürtekib-i kebîrenin konumu, diğer itikadî mezheplere bu meselede yönelttiği eleştiriler ve Mâtürîdî'nin nasıl bir yol izlediği tespit edilecektir. Aynı zamanda bir müfessir de olan Mâtürîdî'nin bu çerçevedeki âyetleri nasıl yorumladığını diğer mezheplerin delillerine karşı nasıl bir tavır geliştirdiğini de tespit etmeye çalışacağız. Onun eserlerinden yola çıkarak inceleyeceğimiz bu konu aynı zamanda iman-amel, sağîre-kebîre, va'd-vaîd, umûm-husûs, şefaât, el-menzile beyne'l-menzileteyn gibi görüşleri de içinde barındıracaktır. Bu çalışma ile Mâtürîdî'nin görüşlerini ortaya koymayı ve diğer mezheplerle hangi noktalarda ayrıştığını veya benzeştiğini tespit etmeye çalışacağız.

Mürtekib-i kebîrenin îmânî niteliği ile ilgili tartışmalar Hz. Peygamber'in vefatının ardından müslümanların yüzleştiği temel meselelerden birisi olmuştur. Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle başlayan bir dizi olay neticesinde müslümanlar arasında yasak olmasına rağmen iç savaşlar çıkmış ve içinde sahâbîlerin de bulunduğu pek çok Müslüman öldürülmüştür. Birbirleri ile savaşıyor bu kişilerin dünyevî ve uhrevî akıbeti ile ilgili tartışmalar ilk itikadî mezheplerin oluşumuna etki etmiştir. Böylece Hâricilik, Mu'tezile ve Mürcie gibi mezheplerin kuruluş süreci bu tartışmalar neticesinde olmuştur. Günümüzde dahi Selefilik, Vehhâbilik, Radikal akımların kullandığı yegâne argümanlardan birisi de bu konu olmuştur. Bu açıdan Mâtürîdî'nin düşüncelerinin tespit edilmesi, temel referans noktaları, nasları yorumlama biçimi, mezheplere yönelttiği eleştirilerin odak noktaları büyük günah işleyenin îmânî niteliğini anlamlandırma açısından önemlidir. Böylece Mâtürîdî'nin görüşlerinin ve mürtekib-i kebîrenin konumunu sağlıklı bir biçimde anlaşılmasına neden olacak ve bu tartışmalarda onun düşünce biçiminin hangi temeller üzerine inşa edildiği anlamlandırılmış olacaktır.

ABSTRACT	
Title of Thesis: The Situation of the Great Sinner in Abu Mansur al-Maturidi Thought	
Author of Thesis: Muharrem ALTINHAN	
Supervisor: Assoc. Prof. Hülya TERZİOĞLU	
Accepted Date: 17.01.2022	Number of Pages: iv (front part) + 146(main part/thesis)
<p>In this thesis, we will try to determine the issue of great sin, the situation of the murtakib-i kabirah and the criticisms he directed to other theological sects on this issue, based on the works written by Abu Mansur al-Maturidi, and what kind of path Maturidi followed. We will try to determine how Maturidi, who is also a commentator, interprets the verses in this framework and how he develops an attitude against the evidence of other sects. This subject, which we will examine based on his works, will also include views such as faith-deed, sagîre-kebire, va'd-vaîd, umûm-husûs, intercession, al-manzilah beyne'l-manziletayn. With this study, we will try to reveal the views of Mâturîdî and to determine at what points he differs or resembles other sects.</p> <p>Discussions about the faith of the murtakib-i kabir. After the death of the Prophet, it became one of the main issues faced by Muslims. As a result of a series of events that started with the martyrdom of Osman, civil wars broke out, although it was forbidden among Muslims, and many Muslims, including the Companions, were killed. Discussions about the worldly and otherworldly fate of these people who fought with each other affected the formation of the first faith sects. Thus, the establishment process of sects such as Kharijites, Mu'tazila and Murjîe was the result of these discussions. Even today, this issue has been one of the only arguments used by Salafism, Wahhabiism and Radical movements. In this respect, the determination of Mâturîdî's thoughts, the basic reference points, the way he interpreted the texts, the focal points of his criticisms of the sects are important in terms of making sense of the faith of the sinner. Thus, it will cause a healthy understanding of Mâturîdî's views and the position of the murteb-i kabirah, and it will be understood on which foundations his way of thinking is built in these discussions.</p>	
Keywords: Maturidi's, Great Sinner, Iman, Kharijites	

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu

Günah kavramı kutsal ve ilâhî otoritenin emir ve yasaklarının neticesinde oluştuğu için bütün dinlerde var olan bir kavramdır. Dinî bir kavram olması bu kavramın içeriğinin her dinin kendi ulûhiyet tasavvuruna göre şekillenmesine neden olmuştur. Bu bağlamda İslâm düşüncesindeki günah ve günahın sonuçları üzerine kurulan düşüncelerin temel kaynağı naslardır. Genel olarak âyet ve hadislerde günah kavramının içeriğini ve sonuçları ile ilgili durumları öğrenmekteyiz. Kur'an'da pek çok yerde günah ve türevlerindeki kelimeler kullanılmış ve hangi amellerin günah olacağı gösterilmiştir. Benzer biçimde büyük günaha delalet eden kebîre kavramının âyetlerde kullanılması günah çeşitlerinin niteliklerine göre kebîre ve sağîre şeklinde ayrılmasının ilâhî bir ayırım ile oluştuğunu göstermektedir.

Büyük günah olan eylemlerin çeşitleri genellikle hadislerde bulunmaktadır. Ancak büyük günah işleyen ve tevbe etmeden ölenin imanî durumu ile ilgili konular tartışmalıdır. Hz. Peygamber devrinde Müslümanların bu tarz bir problemle yüzleşmemeleri yüzleşmeler bile Hz. Peygamber'in doğrudan çözüm kaynağı olması bu problemin derinleşmesini engellemiştir. Ancak âyet ve hadislerdeki ifadelerin yoruma veya te'vîle müsait olması bu konuda düşünce geliştiren mezheplerin referans noktasını oluşturmuştur. Bu açıdan sahâbe dönemi olaylarının ve özellikle Hz. Osman'ın şehadetiyle sonuçlanan bir dizi hadiselerin ardından ilk defa büyük günah işleyeninin imanî niteliği tartışmaya açılmıştır. Cemel ve Sıffin Savaşlarında ilk defa Müslümanların birbirleriyle savaşması ve kanlarını akıtması zihinlerde bir takım soru işaretlerinin uyanmasına neden olmuştur. Savaşan tarafların her ikisinde de sahâbe ve tâbiünden seçkin insanların bulunması bu tartışmaların derinleşmesine neden olmuştur. Ayrıca bazı sahâbîlerin de bu savaşlara katılmaması zihinlerde uyanan bu soruların derinleşmesini sağlamıştır.

Sıffin Savaşını kazanmak üzere olan Hz. Ali, ordusundan bir grubun ısrarı ile tahkime gitmiş ve ardından bu ameli nedeniyle başka bir grup tarafından kâfir ilan edilmiştir. Hâricî diye isimlendirilen bu kişiler büyük günah işleyeninin kâfir hatta müşrik olduğunu iddia ederek amel ile iman arasında doğrusal bir bağ kurmuşlardır. Hicrî ikinci asrın başlarında kurulan Mu'tezile'nin de kuruluş sürecinde bu tartışmaların etkisi olduğu açıktır. el-Menzile beyne'l-menzileteyn nazariyesiyle açıklanan mürtekeb-i kebîrenin imanî durumu, tevbe etmediği takdirde dünyada mümin âhirette fâsık statüsünde olup kâfir gibi muamele edilmekle açıklanmıştır. Bu bağlamda Hâricîlerin kâfir-

müşrik, Mu'tezile'nin fâsık-fâcîr/mümin tanımlarına Mâtürîdî katılmamış ve bu mezheplere çeşitli eleştiriler yöneltmiştir. Mâtürîdî'nin iman tanımı ve amel ile iman arasında kurduğu ilişki mürtekib-i kebîre meselesindeki hükmünün zemin taşlarını oluşturmaktadır.

Bu bağlamda İslâm'ın ilk asırlarından beri tartışılan ve mezheplerin çıkış sürecinde etkisi olan bu tartışmayı çözümlenmek ve günah işlese bile müminin konumunu anlamlandırabilmek isteyen âlimlerden birisi de Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'dir. Ülkemizde mürtekib-i kebîrenin imânî niteliği ile ilgili pek çok araştırma bulunmaktadır. Ancak Mâtürîdî'nin görüşlerine has bir çalışma bulunmamaktadır. Bu açıdan Mâtürîdî'nin günah anlayışı ile ilgili Adil Bebek'in bir kitabı ve Latif Solmaz'ın doktora tezi bulunmaktadır. Ancak bu çalışmaların tümel nitelikte olması daha dar kapsamlı çalışmaları zorunlu kılmıştır. Bu açıdan büyük günah işleyeninin imânî niteliğini araştıran bir çalışmanın gerekliliği ortaya çıkmıştır. Daha önce bu problemi Mâtürîdî tarafından de ele alınması ve eserlerinde detaylı bir şekilde değerlendirilmesi bizi bu çalışmaya sevk etmiştir. Bu açıdan Mâtürîdî'nin fikirleri, istidlal noktaları, diğer mezheplere yönelttiği eleştiriler ve problemin çözümü için neler önerdiği araştırmamızın temel konusunu oluşturmaktadır.

Çalışmanın Önemi

Bu çalışma mezheplerin çıkış noktasında ve öğretilerini geliştirme aşamasında büyük bir rol oynayan mürtekib-i kebîre ile ilgili tartışmaları Mâtürîdî'nin düşüncesi bağlamında ele almaktadır. Bu açıdan ilk itikadî tartışmalardan biri olması ve daha sonraki pek çok itikadî meselenin ana omurgasını teşkil etmesi bu çalışmayı önemli kılmaktadır. Çünkü va'd-vaîd, umûm-husûs, şefaât, iman-amel, sağıre-kebîre, el-menzile beyne'l-men-zileteyn, tekfir, sahâbîlerin konumu gibi pek çok konunun oluşumunda mürtekib-i kebîrenin imânî niteliği ile ilgili tartışmalar başat bir rol üstlenmiştir. Özellikle Hâricîlik, Mu'tezile ve Mürcie gibi ilk dönem itikadî mezhepleri hep bu tartışma neticesinde ortaya çıkması konunun ne kadar önemli olduğunun göstergesidir. Ayrıca bu konu günümüzde de hâlâ aktif bir biçimde tartışılmaktadır. Özellikle Radikal İslâmî Hareketler, Selefilik, Vahhâbilik ve Daiş gibi pek çok grup ve akımın büyük günah işleyeni tekfir etmesi ve amel ile iman arasında doğrusal bir bağ gözetmesi konunun güncelliğini koruduğunu göstermektedir. Bu bağlamda Mâtürîdî'nin fikirleri açısından bu konunun aydınlatılması ve diğer mezhepleri bu konu çerçevesinde değerlendirmesi konunun önemini göstermektedir.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın Mâtürîdî’de mürtekib-i kebîre problemi üzerine inşa edilmesinin temel sebebi İslâm’ın ilk dönemlerinden başlayıp günümüzde de etkisinin görüldüğü bir tartışma olmasından kaynaklanmaktadır. İslâm düşüncesindeki amel-iman arasındaki ilişki, tekfir, sahâbenin konumu, va’d-vaîd, şefaât, el-menzile beyne’l-menzileteyn, umûm-husûs gibi konuların doğrudan mürtekib-i kebîre tartışmalarıyla ilintili olması bu kişilerin imanî niteliğini tespit etme açısından önemlidir. Ayrıca günümüzde de tekfir/ötekileştirme olgusunun devam etmesi Müslümanların ortak payda üzerinde birleşmesini engellemektedir. Bu açıdan Mâtürîdî’nin mürtekib-i kebîre ile ilgili görüşlerinin günümüze de ışık tutacağı kanaatindeyiz.

Çalışmanın Yöntemi

İman-amel ilişkisi neticesinde ortaya çıkan büyük günah işleyeninin durumu gerek kelâm âlimleri gerekse de diğer İslâmî disiplinler arasında tartışılan bir konu olmuştur. Güncelliğini koruyan bir tartışma olması bu konudaki özgün akademik çalışmalara da olan ihtiyacı arttırmaktadır. Bu anlamda mürtekib-i kebîre hakkında çalışmalar bulunmakla birlikte İslâm düşüncesinin önemli şahsiyetlerinden biri olan Mâtürîdî’nin konu hakkındaki düşüncelerinin araştırılmadığını tespit ettik. Buradan hareketle çalışmamız günah kavramına, içeriğine ve çeşitlerine değinecek ve ardından mürtekib-i kebîre probleminin tarihçesine ve bu tartışmalar neticesinde ortaya çıkan Hâricîlik, Mu’tezile ve Mürcie gibi itikadî mezheplerin bu konudaki görüşlerine temas edecektir. Böylece Mâtürîdî’nin görüşlerinin arka planını oluşturabilmeyi ve itkadî mezheplere yönelttiği eleştirilerini ve zihin dünyasında mürtekib-i kebîrenin imanî niteliğini nasıl anlamlandırdığının ön hazırlığını yapmış olacağız.

Çalışmamızda dikkat ettiğimiz hususlardan birisi de günahı ihtiva eden kavramlar arasındaki ilişki, kebîre-sağîre ayrımının ilâhî nitelikte olması ve problemin girift noktalarını tespit edebilme adına tarihî arka plana değinmek olmuştur. Bu anlamda yer yer günah ile ilgili kavramların Mâtürîdî, özelinde içeriğine de odaklanılmıştır. Ayrıca itikadî mezheplerin görüşlerine yer verilirken özellikle delilleri de incelenmiş ve hatta referans aldıkları âyetler dahi gösterilmiştir. Konular ele alınırken ortak noktanın ve ayrışma noktasının mürtekib-i kebîre problemi ile ilgili olmasına dikkat edilmiş ve Mâtürîdî ve öncesinin ortaya koyduğu düşünceler mukayese edilmiştir. Bunu yaparken de temel klasik eserlerden faydalanılarak yazılmasına özen gösterilmiştir. Mâtürîdî’nin görüşlerini

kendi eserlerine dayandırmakla birlikte diğer kelâmî mezheplerin görüşlerini de mümkün oldukça kendi eserlerinden yada makâlât ve fırak türündeki eserlerden tespit etmeye çalışılmıştır.

Çalışma, Mâtürîdî'nin mürtebib-i kebîre hakkındaki görüşleri üzerine kurulmuştur. Bu tartışmanın köklü bir tartışma olması ve bu problemin Mâtürîdî'nin düşüncesinde nasıl anlaşıldığı ve hangi argümanlar üzerine inşa edildiği genel hatlarıyla incelenmiştir. Böylece Mâtürîdî'nin değer yargılarının ortaya çıkarılmasına önem verilmiştir. Bu bağlamda mürtebib-i kebîre meselesinde Mâtürîdî'nin görüşleri iman ve rahmet üzerine şekillenmiştir. Bu açıdan onun delilleri peygamberlerin hayatından yaptığı örneklemeler ve kendisini dayandırdığı temel referans noktaları tespit edilmiştir. Ayrıca Mâtürîdî'nin mezhep eleştirilerine ayrı bir başlık açılıp diğer mezheplerin delillerini nasıl değerlendirdiği ve nasıl konumlandığı gösterilmiştir. Böylece mukayeseli bir mürtebib-i kebîre okuması yapılmak istenmiş ve istidlal edilen noktaların mezhepler açısından mukayesesine dikkat çekilmiştir. Ayrıca şefaât, va'd-vaîd, umûm-husûs, iman-amel, el-menzile beyne'l-menzileteyn gibi mürtebib-i kebîre ile doğrudan ilintili konulara yer verilerek kelâm ilimleri arasındaki bu konunun ilişkisi ve etkisi tespit edilmek istenmiştir.

Çalışmanın Kapsamı

Çalışmamız dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm İmam Mâtürîdî'nin hayatını içermektedir. Burada hayatını ve eserlerini detaylı bir biçimde incelemekten ziyade ilmî kişiliğinin oluşumunda etki eden evrelerini göstermektir. Bu bölümde sınırlandırmaya gitmemizin temel nedeni onun görüşlerinin anlaşılması açısından yardımcı olacağına dair kanaatimizin oluşmasıdır. Çalışmanın diğer sınırlandırması ikinci bölümde gerçekleşmiş günah ile ilgili kavramlara temas edilmiş ve bireyi günaha sevk eden etkenlere Kur'an ve sünnet açısından değinilmiştir. Bu kavramların tek tek detaylandırılması yerine Kur'an ve sünnette işaret ettiği anlam, günah çeşitleri ve kavramların işaret ettiği günahın niteliklerine göre değerlendirilmesi olmuştur. Çünkü Mâtürîdî'nin yer yer bu kavramlara temas etmesi düşüncesini anlamlandırma açısından önemlidir.

Üçüncü bölümde mürtebib-i kebîre meselesinin arka planı üzerinde durulmuş ve hulefâ-i râşidîn dönemindeki olaylara sadece konumuz açısından bakılmıştır. Bundan dolayı tarihî arka plan incelenirken mürtebib-i kebîre meselesiyle bağlantılı yerlere dikkat çekilmiş ve konunun bütüncüllüğü korunmak istenmiştir. İtikadî mezhepler ile ilgili bölümde

mezheplerin bu konudaki görüşleri incelenmiş ve bu konu ile bağlantılı olan iman-amel gibi konunun yan dallarına temas edilmiştir. Bu bölümlerde konunun sınırlandırılmasından ziyade bütüncüllük gözetildiğini bu yüzden de konunun dışındaki alanlara çok fazla girilmemesine gayret edildiğini söyleyebiliriz. Ayrıca mezheplerin mürtekib-i kebîre problemi ile ilgili görüşlerini öz bir biçimde aktarıp mezheplerin kendi içerisindeki fırkalara göre veya görüşlerin temellendirilme noktaları konusunda detaya girmemeyi ve sınırlandırma getirmeyi tercih ettik. Çünkü konumuz Mâtürîdî'nin mürtekib-i kebîre anlayışı üzerine kurulu olduğu için bu tarz detaylar konunun çok fazla uzamasına tezin odak noktasının değişmesine neden olurdu.

Son bölümde ise Mâtürîdî'nin mürtekib-i kebîre tasavvurunu anlamlandırabilmek için kendi eserleri incelenmiştir. Özellikle tefsir eseri olan Te'vîlât'ül-Kur'ân isimli tefsir eserini baştan sona fişleme yöntemi ile okunarak konu ile ilgili temas ettiği âyetler ve istidlalleri tespit edilmeye çalışıldı. Gerek kelâm eserinde gerekse tefsîr eserinde yer yer konuya temas eden ilgili bütün düşünceler değerlendirilerek konuyla ilgili bir harman oluşturuldu. Bu sayede Mâtürîdî'nin düşüncelerinin alt yapısı, argümanları değerlendirme biçimi ve İslâm düşüncesinin temel kaynaklarını yorumlama anlayışı ortaya çıkarılmak istendi. Böylece onun düşünde mürtekib-i kebîrenin imanî açıdan nasıl konumlandığı ortaya çıkarılmak istenmiştir.

1. BÖLÜM: EBÛ MANSÛR EL-MÂTÜRÎDÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. Hayatı

Doğum tarihi tam olarak bilinmeyen Mâtürîdî, bugün Özbekistan Cumhuriyeti sınırları içerisinde yer alan Semerkand şehrinin Mâtürîd isimli mahallesinde dünyaya gelmiştir.¹ Asıl ismi Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkandî'dir. Mansûr isimli bir çocuğu olmamasına rağmen Ebû Mansûr künyesi ile nitelenen Mâtürîdî, bunun sebebini kendi eseri olan *Te'vilâtü'l-Kur'ân'ın* Tebbet Sûresi'nde ifade etmektedir. O, Ebû Mansûr künyesinin çocuğu olmayan kişilere Mansûr isimli bir çocuğunun olması temennisi ile verildiğini söylemektedir.² Buradan da anlaşılacağı üzere bu künye, Mâtürîdî için yaşadığı kültürden dolayı örfen verilmiştir.

Doğduğu yere nispetle Mâtürîdî olarak anılan Ebû Mansûr, takipçileri tarafından "İmâm'ü-l Hüdâ, Alem'ü-l Hüdâ, İmâm'ü-l mütekellimîn, Musahhihu Âkâidi'l müslimîn ve Reisu Ehli's-sünne" gibi çeşitli lakaplar ile anılmıştır.³ Bu lakaplar ile nitelenmesinin takipçilerinin gözünde nasıl bir konuma sahip olduğunu da göstermektedir.

Babasının ve dedesinin ismi bilinmekle beraber Mâtürîdî'nin soyu hakkında bazı iddialar bulunmaktadır. Sem'ânî (ö. 562/1166), Zebîdî (ö. 893/1488) ve Beyâzîzâde Ahmed E-fendi (ö. 1098/1687), Mâtürîdî'nin *Kitâbü't-Tevhîd* isimli eserinin yazma nüshasındaki Ensârî nisbesinden dolayı soyunun sahâbî Ebû Eyyûb Hâlid b. Zeyd el-Ensârî'ye (ö. 49/669) dayandığını ve bu yüzden de Arap asıllı olduğunu iddia etmişlerdir.⁴ Ancak son dönemde yapılan araştırmalar bu savın herhangi bir dayanağının olmadığını göstermektedir. Özellikle Prof. Dr. Sönmez Kutlu, bu iddiayı 5 başlık altında şöyle değerlendirmektedir;

¹ Şükrü Özen, "Mâtürîdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/146-151; Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, trc. Bekir Topaloğlu (Ankara: İsam Yayınları, 2002), 17-19.

² Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân Tercümesi*, çev. Mehmet Erdoğan vd., (İstanbul: Ensar Yayınları, 2016), 17/381.

³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 17; Şerafeddin Gölcük, *Kelâm Tarihi* (İstanbul, Kitap Dünyası Yayınları, 2015), 99-100.

⁴ Ahmet Vehbi Ecer, *Büyük Türk Alimi Mâtürîdî* (İstanbul: Yesevi Yayınları, 2007), 32; Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 19.

1. Mâtürîdî'nin yaşadığı coğrafyada kaleme alınan eserlerde böyle bir bilgi yoktur.
2. Zebîdî'ye göre Ensârî nisbesinin kullanılmasının sebebi soyunun oraya ulaştığını belirtmek için değil takdir ve şeref ifadesi mahiyetindedir.
3. Mâtürîdî'nin eserlerinde ve özellikle *Kitâbü't-Tevhîd*'deki gramer hataları, cümle ile kelimelerin kullanımı ve dil yapısının Arapça'nın filolojik yapısına uygun düşmemesi bu eserlerin Arap olmayan birisi tarafından yazıldığını göstermektedir.
4. Eserlerindeki bazı cümle yapılarının Türkçe dil yapısına uygunluğu Türk asıllı bir âlim olduğunu göstermektedir.
5. Ebü'l-Hasen el-Eş'arî (ö. 324/935/36) için takipçileri tarafından Arap asıllı olmasıyla övünülürken Mâtürîdî için aynı durumun söz konusu olmaması Arap olmadığını göstermektedir.⁵

Sonuç olarak Ensârî nisbesinin soy veya şecere simgesinden ziyade bir nevi takdir ve şeref ifadesi olduğu anlaşılmaktadır. Gerek yaşadığı coğrafya gerekse eserlerindeki dil yapısı Mâtürîdî'nin Türk olduğuna işaret etmektedir.

333/944 yılında vefat ettiği bilinen Mâtürîdî'nin doğum tarihi tam olarak bilinmemektedir.⁶ Ancak kendisinin eğitim gördüğü hocaları aracılığıyla bu konuda bir tahminde bulunmak mümkündür. Mâtürîdî'nin ders aldığı Muhammed b. Mukâtil er-Râzî (ö. 248/862) ile Nusayr b. Yahya el-Belhî'nin (ö. 268/881) vefat tarihleri hicrî üçüncü asrın ortalarıdır.⁷ Mâtürîdî'ye ders veren bu iki âlimin ölüm tarihlerinden yola çıkarak Mâtürîdî'nin doğumunun hicrî üçüncü asrın ortalarına tekabül ettiği söylenilebilir. Yaklaşık olarak doğumuna denk gelen bu tarih, Abbâsî siyaset sahnesinde Mihne döneminin sona erdiği ve Halife el-Mütevekkil (ö. 247/861) ile birlikte Mu'tezilî düşünceden Sünnî itikada geri dönüldüğü bir dönem olmuştur. Sâmerâ sürecinin başladığı bu dönemde Abbâsîler'in Mâverâünnehir bölgesindeki hakimiyetleri zayıflamıştır. Böylece Abbâsîlere bağlı başta yarı otonom daha sonra tam bağımsız müslüman bir devlet olan

⁵ Sönmez Kutlu, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 6.Baskı (Ankara: Otto Yayınları, 2016), 26.

⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 17; Gölcük, *Kelâm Tarihi*, 99; Özen, "Mâtürîdî", 28/146-151.

⁷ Hilmi Demir-Muzaffer Tan, *Ehl-i Sünnetin Reislerinden İmam-ı Maturidi* (Ankara: Ay Yayıncılık, 2017), 33.

Sâmânîler (279-389/892-999) Mâtürîdî'nin çocukluk yıllarına rastlayan bir dönemde Semerkant'ta kurulmuştur.⁸

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin düşünce yapısını anlamlandırmak için Semerkant bölgesinin siyasî ve ilmî ortamına bakılması gerekmektedir. İslâmiyetin doğduğu ilk günlerden itibaren müslümanlarla etkileşim içerisinde bulunan Semerkant şehrinin Müslümanlar tarafından nihaî olarak fethedilmesi 93/711 yılında Kuteybe b. Müslim (ö. 96/715) tarafından gerçekleştirilmiştir.⁹ Emevî ve Abbâsî iktidarlarında çeşitli valiler tarafından yönetilen Semerkant'taki ihtidâ hareketleri özellikle Ömer b. Abdülazîz (ö. 101/720), Nasr b. Seyyâr (ö. 131/748) ve Halife el-Me'mûn'un (ö. 218/833) görev yaptığı süreçte hız kazanmıştır. Bu halifelerin âdil ve hoşgörülü siyasetleri Semerkant halkının İslâm'a yönelmesine sebep olmuştur.¹⁰ Abbâsîlerin otoritesinin zayıflamasının ardından Tâhirîlerin iktidarı altına geçen Semerkant bölgesi Ya'kûb b. Leys es-Saffâr (ö. 265/879) tarafından 259/872 yılında yıkılıncaya kadar Tâhirîlerin hükümlüğü altında kalmıştır. Tâhirîlerin yıkılmasıyla birlikte Abbâsî halifesi el-Mu'temid-'Alellah (ö. 279/892) 261/874 yılında Nasr b. Ahmed b. Esed b. Sâmân'a (ö. 331/943) bütün Mâverâünnehir âmilliklerinin onun yönetimine verildiğine dair bir menşûr göndermiştir.¹¹ Böylece Sâmânî iktidarı, özelde Semerkant, genelde ise Mâverâünnehir bölgesinde Mâtürîdî'nin çocukluk ve gençlik çağlarında kurulmuştur.

Sâmânî iktidarının kurulmasıyla başkent olan Semerkant, Nasr b. Ahmet ve kardeşi İsmâil b. Ahmet'in (ö. 295/907) taht kavgalarından etkilenmiş ve Nasr b. Ahmet'in kardeşine yenilmesiyle birlikte devletin baş şehri olma özelliğini kaybetmiştir. Nasr b. Ahmet'in 279/892 tarihindeki yenilgisine kadar başkent olan Semerkant, İsmâil b. Ahmed'in yönetimi devralmasıyla birlikte Buhara şehri, Sâmânî iktidarının yeni yönetim merkezi olmuştur. Bu tarihten itibaren Mâtürîdî'nin vefat ettiği 333/944 yılına kadar özelde

⁸ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhü'l-ümem ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim (Beyrut: Dârü İhyâi't-türâsi'l Arabî, 1970), 9/265-387; Ebû Abdillâh Şemseddin ez-Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, thk. Mustafa Abdulkadir Ata (Beyrut: Dârü'l-Kitabi'l 'İlmiyye, 2005), 6/5-200; İzzeddin İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-tarih*, thk. Abdullah el-Kâdî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l 'İlmiyye, 2010), 6/96-483.

⁹ Osman Aydın, *Fethinden Samanilerin Yıkılışına Kadar Semerkant Tarihi* (93-389/711-999) (İstanbul: İsam Yayınları, 2011), 210-236.

¹⁰ Aydın, *Fethinden Samanilerin Yıkılışına Kadar Semerkant Tarihi* (93-389/711-999), 236-320.

¹¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/280; Taberî, *Târîhü'l-ümem ve'l-mülûk*, 9/303-387.

Semerkant, genelde Mâverâünnehir bölgesi Sâ mânîlerin bir takım taht kavgalarına şahit olmuştur.¹²

Semerkant'ın İslâmî ilimlerin tedris edildiği bir merkez konumuna gelmesi Tâhirîler ile başlamıştır. Abdullah b. Tâhir'in (ö. 230/844) hükümranlığı döneminde (215-230/830-844), çeşitli ilimlere ait ders halkalarının kurulması Semerkant'taki ilmî süreci başlatmıştır. Tâhirîlerin başlattığı bu ilim serencamı Sâ mânî Devleti ile zirveye ulaşmıştır. Kendisi de ilim ehli bir zât olan İsmâil b. Ahmed'in hükümranlığı döneminde (279-295/892-907) Semerkant ve Buhara, Sâ mânîlerin en önemli kültür ve sanat merkezleri olmuştur.¹³ Öyleki dönemin Sâ mânî hükümdarı İsmâil b. Ahmed, Semerkant, Buhara ve Mâverâünnehir'deki ilim insanlarını bir araya getirip onlardan bölgedeki mülhid akımlara ve sapkın inançlara karşı Sünnî-Hanefî akîdeyi muhafaza ve müdafaa edecek bir akaid risalesinin yazılmasını istemiştir. Hakîm es-Semerkandî'nin (ö. 342/953) yazmış olduğu *es-Sevâdü'l-'Azam* isimli akîde risalesi bu isteğe yönelik olarak yazılan eserlerden birisidir.¹⁴

Semerkant şehrinin, Orta Asya ticaret yollarının güzergâhında bulunması, doğuda Çin, kuzey ve kuzey doğuda Türk ülkeleri, güneyde Hindistan ve Afganistan, batıda ise İran'a yakın olması ve bu bölgelerden gelen ticaret yollarının kesişiminde bulunması bu şehri kozmopolit kılarak çeşitli dinlerin müntesiplerinin bulunduğu bir konum haline getirmiştir. Budizm, Zerdüştilik, Maniheizm, Şamanizm kısmen Hıristiyanlık ve Yahudilik gibi dinler Mâtürîdî'nin çağında varlığını devam ettiremeseler bile belli bir dönem bu bölgede aktif olan dinlerdendir.¹⁵

Benzer biçimde İslâmiyetin yayılmasından sonra Semerkant'ın İslâm dünyasının merkezine uzaklığı, halkında her milletten insan olması, hoşgörünün, ötekileştirmemenin ve birlikte yaşama ahlakının hakim olması gibi sebepler bu şehri farklı mezheplere, düşüncelere ve ekollere ev sahipliği yapmasını sağlamıştır. Bundan dolayı Mâtürîdî'nin yaşadığı çağda Mâverâünnehir bölgesi Selefîyye (Ehl-i Hadis), Kerrâmiyye, Mu'tezile, Cebriyye, Mürcie ve Hâricîlik gibi bir takım farklı mezhepleri bünyesinde barındırmıştır.¹⁶ Bu

¹² Aydın, *Fethinden Samanilerin Yıkılışına Kadar Semerkant Tarihi* (93-389/711-999), 333-348.

¹³ Aydın, *Fethinden Samanilerin Yıkılışına Kadar Semerkant Tarihi* (93-389/711-999), 395-403.

¹⁴ Metin Yurdagür, *Maveraünnehir'den Osmanlı Coğrafyasına Ünlü Türk Kelamcıları* (İstanbul: İFAV Yayıncılık, 2017), 50.

¹⁵ Aydın, *Fethinden Samanilerin Yıkılışına Kadar Semerkant Tarihi* (93-389/711-999), 475-533.

¹⁶ Ecer, *Büyük Türk Alimi Mâtürîdî*, 47.

bağlamda Semerkant'taki çeşitlilik Mâtürîdî'nin fikir dünyasını etkilemiş ve üslubunun ve metodunun bu doğrultuda gelişmesini sağlamıştır.

İslâmiyetin yayılmasından sonra Semerkant'ta Tâhirîler ile başlayıp Sâmânîler ile zirveye çıkan ilmî tedrisat ortamını en çok şekillendirenmektepler Dâr'ül-Cüzcâniye ve Dâr'ül-ÿyâziyedir.¹⁷ Dâr'ül-Cüzcâniye isimli eğitim kurumu hicrî ikinci asırda Ebû Mukâtil es-Semerkandî (ö.208/823) tarafından kurulmuştur. Bu okul Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) fikhî ve itikadî görüşlerinin anlatıldığı, Mâtürîdî ile onun hocaları ve öğrencilerinin de içinde bulunduğu Semerkant'ın Hanefî eğitim okulu olarak bilinmekteydi. İkinci okul olan Dâr'ül-ÿyâziye ise Ebû Ahmed el-ÿyâzî (ö. IV/X. yüzyıl başları), Ebû Bekr el-ÿyâzî ve Hakîm es-Semerkandî (342/953) gibi âlimlerin bulunduğu daha çok nakli kullanan Hanefî âlimlerin yeridir.¹⁸ Mâtürîdî'nin hocalarının ve öğrencilerinin eğitim gördüğü kurum Dâr'ül-Cüzcâniye olmakla birlikte genel olarak bilinen hocaları şunlardır; Muhammed b. Mukâtil er-Râzî (ö. 248/862), Ebû Bekr Ahmed b. İshak el-Cüzcânî, Ebû Nasr el-ÿyâzî, Nusayr b. Yahya el-Belhî (ö. 268/881).¹⁹ Mâtürîdî'nin zihin dünyasını oluşturan temel etkenlerden birisi de Dâr'ül-Cüzcâniye medresesindeki Ebû Hanîfe'nin ilmî metoduyla harmanlanan hocalarıdır.

Ebû Hanîfe'nin öğrencisi Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin (ö. 189/804) öğrencileri tarafından Semerkant'ta faaliyet gösteren Cüzcâniye Ekolü, şu hoca silsilesiyle Mâtürîdî'den Ebû Hanîfe'ye kadar kadar uzanmaktadır;

Ebû Hanîfe (ö. 150/767)

Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (ö. 189/804)

Ebû Süleyman Musa b. Süleyman el-Cüzcânî (ö. 200/816)

Ebû Abdullah b. Ebû Bekir el-Cüzcânî

Ebû Bekr Ahmed b. İshak el-Cüzcânî (ö. 250/864)

Ebû Nasr Ahmed b. el-Abbâs el-ÿyâzî (ö. 275/888)

¹⁷ Ahmet Ak, "Mâtürîdîliğin Ortaya Çıkışı", *Büyük Türk Bilgini İmâm Mâtürîdî ve Maturîdîlik Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı* (İstanbul, 22-24 Mayıs 2009), ed. İlyas Çelebi (İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), 437-453.

¹⁸ Ak, *Mâtürîdîliğin Ortaya Çıkışı*, 440-444.

¹⁹ Demir-Tan, *Ehl-i Sünnet'in Reislerinden İmâm Mâtürîdî*, 33-35.

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî (ö. 333/944).²⁰

Mâtürîdî, vefat edeceği yıla kadar Dârü'l-Cüzcâniye'de hocaları gibi öğrenciler yetiştirmeye devam etmiştir. Yetiştirmiş olduğu bazı öğrencilerinin isimleri şu şekildedir; Ebü'l-Kâsım İshak b. Muhammed b. İsmâil el-Hakîm es-Semerkandî, Ebü'l-Hasen Ali b. Saîd er-Rüstügfânî (ö. 345/956), Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed el-Buharî (ö. 373/984) ve Abdülkerim b. Musa el-Pezdevî (ö. 390/1000). Abdülkerim b. Musa el-Pezdevî, aynı zamanda *Usûlü'd-dîn* isimli eserin sahibi olan Ebü'l Yüsr el-Pezdevî'nin (ö. 493/1100) dedesidir.²¹

Uzun bir hayat yaşadığı tahmin edilen Mâtürîdî, kaynakların çoğunun ittifak ettiği görüşe göre 333 (944) yılında vefat etmiş ve Semerkant'ta âlimlerin defnedildiği Cakerdize mezarlığına defnedilmiştir. Günümüzde Mâtürîdî'nin defnedildiği yerde 2000 yılında yeniden inşa edilmiş bir türbe ve etrafında bir külliye bulunmaktadır.²²

1.2. Eserleri

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin eserlerini muhtevalarına göre tasnif edecek olursak daha çok üç ilim dalı altında sınıflandırmamız gerekmektedir. Bunlar; Kelâm ve Mezhepler Tarihi, Fıkıh Usûlü ile Fıkıh ve son olarak Tefsîr ve Kur'ân İlimleri'dir. Farklı bir başlık olarak Mâtürîdî'ye nisbet edilen eserler de söylenilebilir.²³

1.2.1. Kelâm ve Mezhepler Tarihine Dair Eserleri

Kitâbü't-Tevhîd

Kitâbü'l-Makâlât

Kitâbü'l-Usûl

er-Red 'ale'l-Karâmita

Reddü'l-Usûli'l-Hamse li-Ebî Muhammed el-Bâhilî

Reddü Evâ'ili'l-Edille li'l-Kâ'bî

Reddü Tehzîbi'l-Cedel li'l-Kâ'bî

²⁰ Ak, *Mâtürîdîliğin Ortaya Çıkışı*, 439.

²¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 24.

²² Özen, "Mâtürîdî", 28/146-151; Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 25-26.

²³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 25.

Reddü Vaâdil-fussâk li'l-Kâ'bi

Reddü Kitâbi'l-Îmame li-ba'zî'r-revâfîz

Beyânü vehmi'l-Mu'tezile

1.2.2. Fıkıh Usulü ve Fıkıh'a Dair Eserleri

Kitâbü'l-Cedel

Meâhizu'sh-Şerî'a

1.2.3. Tefsîr ve Kur'ân İlimlerine Dair Eserleri

Risale fi mâ lâ yecûzü'l-vakfu 'aleyhi fi'l-Kur'ân

Te'vîlâtü'l-Kur'ân

1.2.4. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'ye Nisbet Edilen Eserler

Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber

Kitâbü'l-Akide

Risale fi'l-Îmân

Şerhu Kitabi'l-Îbâne li'l-Eş'arî

Vesâyâ ve Münâcât²⁴

²⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 25-32.

2. BÖLÜM: GÜNAH KAVRAMI VE ÇEŞİTLERİ

2.1. Günah Kavramının Semantik Tahlili

Günah kavramının sözlük ve terimsel açıdan hangi anlamlar ifade ettiğine geçmeden önce genel bir çerçeve çizilmesinde fayda vardır. Günah, kutsal ve ilâhî otorite tarafından belirlenen emir ve yasakların sonucunda ortaya çıkan fiil ve davranıştır.²⁵ Bu yüzden de bütün dinlerde bulunur. Dinî terminolojide günah diye isimlendirilen bu kavram, aralarında farklılıklar olmakla birlikte beşerî düzende suç diye isimlendirilmektedir. Ancak suç, hukukun belirlediği alanda gerçekleşirken günah, ahlâkî ve vicdanî olarak bireyde sorumluluk uyandıran her alanda gerçekleşir.²⁶ Suç kavramının kanunların çizdiği çerçevede aykırılık, hata ve kusur olarak ifade edilmesi de günah kavramı ile aralarındaki farklılığı göstermektedir.

Dinî terminolojinin bir kavramı olan günah, kutsal ve ilâhî otoritenin emir ve yasaklarına tâbi olmak, onları ihlal ve inkar sonuçları üzerine kurularak vicdanî ve ahlâkî sorumluluğu bireyde oluşturmayı ifade eden başat bir role sahiptir. Vicdanî ve ahlâkî sorumluluğu bireyde oluşturmasının temel nedeni işlenen bu fiil ve davranışın özgür irade ve bilinçli bir eylemin sonucu olmasıyla ilgilidir. Bundan dolayı günah kavramı her dinin kendi teolojik yapısına ve ulûhiyet tasavvuruna göre içerik kazanmış ve toplumların zihin dünyalarını ve yaşam tarzlarını da bu şekilde etkilemiştir. Ayrıca Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm gibi ilâhî dinler ilk günahı kimin işlediği sorusuna Hz. Âdem cevabını vererek ittifak etmiştir.²⁷

²⁵ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî ğâribi'l-Kur'ân*, nşr. Muhammed Seyyid Geylanî (Beyrut: Dâr'ül-Ma'rife, ts.) 10-11; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Mu'cemü Tehzîbi'l-Lüġâ*, thk. Riyâd Zeki Kâsım (Beyrut: Dârü'l-Mâ'rife, 2001), 1/122; Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürânî, “zenb”, et-Ta'rifât (Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 2018), 177; Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, “ism”, *Lisân'ül-'Arab*, nşr. Abdullah Ali el-Kebîr, Muhammed Ahmed Hasbullah, Haşim Muhammed eş-Şâzelî (Kahire: Dar'ül-Me'arif, 1979), 1/29-30.

²⁶ Mehmet Boynukalın, “Suç”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/453-457; Ömer Faruk Harman, “Günah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/278-282.

²⁷ Ferruh Kahraman, *İtikâdî Açından Hıristiyanlık ve İslâmiyet'te Günah* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011), 18.

2.1.1. Sözlük Anlamı

Sevap kelimesinin zıddı olan günah, Arapça'da ve özellikle Kur'an'da pek çok farklı kavram ile ifade edilmiştir. Dilimizdeki günah kelimesine telaffuz açısından en yakın kavram Kur'an'daki²⁸ cünâh kelimesidir. Arapça'da “cñh” kökünden türeyen bu kelime, sözlükte ayrılma, yönelme, ve meyletme anlamına gelmektedir.²⁹ Meyletme ve yönelme anlamı içermesi bâtıla, kötü ve çirkin olana yönelme anlamında günahın ilk kavramsal çerçevesinin çizilmesine neden olmuştur.³⁰

Kur'an'da telaffuz açısından günah kavramına en yakın kelime cünâh olmakla birlikte Türkçe anlam açısından bunu söyleyemeyiz. Çünkü cünâh telaffuz olarak benzese de Türkçe'de “beis”, “mahzur” gibi anlamlara gelmektedir. Bu anlamından dolayı Muhammed et-Tancî, *el-Mucemu 'z-Zehebi Farisî-Arabî* isimli Farsça-Arapça sözlüğünde günah kavramının eş anlamları arasında ism, mâsiyet ve isyanı gösterdiği halde cünâh kelimesini göstermemiştir.³¹ Ayrıca anlam itibarıyla dilimizdeki günah kelimesini tam olarak karşılayan kelimeler zenb, vizr, hûb, isyan ve ism'dir.³² Bu bağlamda günah, cünâh kelimesine benzemekle birlikte suç anlamına gelen Farsça bir kelimedir. Dilimize de Farsça'dan geçmiştir. Kök anlam itibarıyla yönelme anlamı içermesi bâtıla meyletme anlamında günahın ilk kavramsal yapısının oturmasına neden olmuştur.

2.1.2. Terim Anlamı

Günah kavramı ilâhî emir ve yasaklara karşı işlenen fiil, davranış, hata ve kusurları ifade etmektedir.³³ İlâhî kuralları belirleyen emir ve yasaklarına tâbi olunmasıyla ortaya

²⁸ *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Prof. Dr. Hayrettin Karaman, Prof. Dr. Mustafa Çağrıç, Prof. Dr. İbrahim Kâfi Dönmez, Prof. Dr. Sadrettin Gümüş (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), el- Bakara 2/158, 198, 229, 230, 233; en-Nisâ 4/101; Tâhâ 20/22; el-Kasas 28/32.

²⁹ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî ġarîbi'l-Kur'an*, 91, 100, 134, 373-374; İbn Manzûr, “cünâh”, *Lisân 'ül-'Arab*, 5/149-151; İsmail Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005), 204.

³⁰ Fahrettin er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr (Mefatihü'l-ġayb)*, trc. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç ve C. Sadık Doğru, (İstanbul: Huzur Yayınları, 2. Baskı, 2020), 4/101-102; İbn Manzûr, “cünâh”, *Lisân 'ül-'Arab*, 5/149-151.

³¹ Muhammed et-Tunci, *el-Mu'cemu 'z-Zehebi Farisi Arabi* (Beyrut: Dâr'ül-İlm, 1969), 511.

³² Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî ġarîbi'l-Kur'an*, 10-11; Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfrehes li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, nşr. Dâr'ül Kütübü'l Mısriyye (Kahire: Matba'atü Dâr'ül Kütübü'l Mısriyye, 1364/1943), 167, 180, 220, 370, 513, 520.

³³ Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 204; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî ġarîbi'l-Kur'an*, 10-11; Cürçânî, “zenb”, *et-Ta rifât*, 177, Ebû Mansûr el-Ezherî, “ism”, *Tehzîbü'l-luġa*, 1/122; İbn Manzûr, “ism”, *Lisân 'ül-'Arab*, 1/29-30.

çıkacağı için günah dinî literatüre ait bir kavram sayılmıştır.³⁴ Kutsal ile ilgili bir durumun sonucu olduğu için günah kavramı bütün dinlerde var olmuştur. Dolayısıyla herhangi bir dine mensup olmayan birisi için bu kavramdan bahsedilemez. Günah ve sevap kavramlarının içeriği de bu durum ile ilintili sayılmış ve her dinin kendi ulûhiyet tasavvuru bu içeriği şekillendirmiştir. Bu yüzden de her dinin büyük ve küçük günah anlayışı arasında bir takım benzerlikler ve farklılıklar da bulunabilmektedir.

Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'nin (ö. 1176/1762) tanımına göre günah, bireyin şeytanın isteklerine tâbi olarak işlediği, dünya ve âhîret hayatında cezayı gerektiren, toplum hayatına zarar verip Allah'a itaatle bağdaşmayan her türlü eylemdir.³⁵ Dolayısıyla günah kavramının terim anlamı içerisinde bir çok fiil ve davranış bulunmaktadır. Bu davranış ve fiiller, özelde "Allah ve peygamberinin" genelde ise "ilâhî ve kutsal" olanın emir ve yasaklarına itaatsizlik sonucunda ortaya çıkar. Bu itaatsizliğin hür iradeye dayalı olması bireyin vicdanî, ahlâkî ve dinî açıdan sorumlu olmasını da gerektirmektedir.

Her dinin günah anlayışı farklı olduğu gibi günahlardan temizlenme metodu da farklıdır. Ancak sorumluluğu üstlenen birey için tevbe kapısı İslâmiyet'te her daim açık tutulmuştur. Râgıb el-İsfahânî'ye göre (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) "*Günah, işleyen kişiyi tevbe etmeye zorlayan fiil ve davranıştır.*"³⁶ Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere, vicdanî ve ahlâkî sorumluluk, bireyi psikolojik olarak muhasebe yapmaya sevk ederek tevbe sürecine gitmesini veya günah olan bu eylemi meşrûlaştırıp devam ettirmesini sağlamaktadır. Semavî dinlerin hepsinde günah ile tevbe arasında yatay ilişki olmasının sebebi de budur. Dolayısıyla günahın ardındaki olumlu süreç ancak tevbe ile başlayacaktır. Âyetlerde³⁷ şirk, zina, adam öldürmek v.b. günahların tevbe ile affedileceğinin bildirilmesi de bu durumu teyit etmektedir.

Günahın hür iradeyle veya yanlışlıkla gerçekleşmesi eylemin niteliğini değiştirdiği gibi sonucunu da değiştirmektedir. Kur'an'da bu durum günah ve hata kavramları ile ifade edilmiştir.³⁸ Kişinin arzu ve isteklerine uyararak kasten gerçekleştirdiği eylem günah iken, herhangi bir istek ve arzu olmadan yanlışlıkla gerçekleştirdiği eylem hatadır.³⁹ Benzer

³⁴ Kahraman, *İtikâdî Açısından Hıristiyanlık ve İslâmiyet'te Günah*, 18.

³⁵ Adil Bebek, *Matürîdî'de Günah Problemi* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998), 93.

³⁶ Râgıb el-İsfahânî, "ism", *el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân*, 10.

³⁷ el-Furkân 25/68-70.

³⁸ en-Nisâ 4/93; el-Ahzâb 33/5.

³⁹ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, "hata", *el-Mu'cemü'l-müfrehes*, 234-235.

biçimde “Allah, ümmetimin hatasını, unutmasını ve yapmaya zorlandığı günahları bağışlamıştır” hadisi, günah ile hatanın farklı kavramlar olduğunu göstermektedir.⁴⁰

2.2. Günah İşlemeye Sevk Eden Etkenler

Bilinçli bir eylemin sonucu olarak bireye ahlâkî ve vicdanî sorumluluklar yükleyen günah, işlemeye sevk eden etkenler açısından hâricî ve dâhilî olmak üzere iki ana başlık altında incelenmektedir.⁴¹

2.2.1. Dâhilî Etkenler

İnsanı günah işlemeye sevk eden dâhilî etkenlerin ilki nefistir. Nefis, bireyi psikolojik olarak etkileyen, kendi fitratında bulunan ve günaha sevk eden en önemli etkidir.⁴² Çünkü nefsin en büyük özelliği insan fitratının lezzet duyduğu şeylere karşı arzu ve isteğinin bulunmasıdır. Bu arzu ve istek, kural ve zaman tanımaksızın sürekli talep edici bir konumdadır. Kur’an’ın ifadesiyle⁴³ her daim kötülüğü emredici ve insanı psikolojik olarak günaha sevk edicidir.

Sözlükte, nefis iki anlama gelmektedir. Birincisi; ruh ve can, ikincisi bir şeyin özü, zâtı ve cevheridir.⁴⁴ Kur’an’da can,⁴⁵ bir şeyin özü ve zâtı⁴⁶ gibi anlamlarda kullanılmakla birlikte insanı kötülüğe meylettiren öz anlamında da kullanılmıştır.⁴⁷ Bu sebeple de dâhilî etkenlerin ilki kabul edilmiştir.

Dâhilî etkenlerin ikincisi, insanın fitratında bulunan dünya hayatına aşırı meyletme ve ölümsüzlük arzusudur. Âyetlerde insan için iki hayattan bahsedilmektedir.⁴⁸ Yok olmaya mahkum, oyun ve eğlenceden ibaret olan dünya hayatı ile bu dünya hayatında işlenen amellere göre şekillenen, mükafat ve ceza yeri olan ebedî âhiret hayatı. İnsan bu dünyadaki güzellikler ve aldatıcı eğlenceler sebebiyle dünyanın nimetlerine karşı düşkün

⁴⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid Mâce el-Kazvîni, *es-Sünen-i İbn Mâce*, nşr. Sıtkı Cemîl el-‘Attar (Beyrut: Dâr’ül-Fîkr, 1424/2003), “Talâk”, 16.

⁴¹ Kahraman, *İtikâdî Açısından Hıristiyanlık ve İslâmiyet’te Günah*, 116-130.

⁴² Kahraman, *İtikâdî Açısından Hıristiyanlık ve İslâmiyet’te Günah*, 116-130.

⁴³ Yûsuf 12/53.

⁴⁴ İbn Manzûr, “nefs”, *Lisân’ül-‘Arab*, 6/382; Cürçânî, “nefs”, *et-Ta’rifât*, 334-335; Ebû Mansûr el-Ezherî, “nefs”, *Tehzîbü’l-luğâ*, 4/3628.

⁴⁵ el-En’âm 6/93.

⁴⁶ Âl-i İmrân 3/28.

⁴⁷ Kâf 50/16.

⁴⁸ el-Bakara 2/96; el-En’âm 6/32.

olabilmektedir. Bu düşkünlük bir süre sonra âhiret inancının zayıflamasına sebep olduğu için bireyi günaha sürüklemektedir. Âhiret inancıyla tamamen zıt bir konumda olan bu düşünce, varlığını dünya hayatının ebediliği düşüncesiyle sağlamlaştırmaktadır.

İnsanın dünya hayatına yönelik aşırı arzu ve isteği onu bir takım günahlara sevk etmektedir. Bu günahlar bireyin yargılanma inancını unutmamasına veya reddetmesine yol açarak bireyde ölümsüzlük isteği uyandırmaktadır.⁴⁹ Kur'an'ın ifadesiyle ebedî yaşam/ölümsüzlük arzusu Hz. Âdem ile Hz. Havvâ'da da tezahür etmiş ve şeytanın vesveseleri ile birlikte yasak ağacın meyvesinden yiyerek ölümsüz olacaklarını ve ebedî yaşamı elde edeceklerini düşünmüşlerdir.⁵⁰ Bundan dolayı Tâhâ Sûresi 120. âyette bu yasak ağaç, sonsuzluk ağacı olarak anlatılmıştır.

İnsanın zayıf bir karakterde olması ise dâhilî etkenlerin sonucusudur. Dinde esas olan kolaylaştırmak ve hafifletmek olup zorlaştırmak kınanmıştır. İnsan bu dünyanın bir parçası olarak yaratılmış ve ona karşı da meyilli olmuştur. Zaten imtihanda bu şekilde ortaya çıkmaktadır. Ancak İslâm, hiç bir zaman bu arzu ve istekleri kökünden silmeyi amaçlamamış bilakis terbiye etmeyi ve helal yoldan giderilmesini istemiştir. Kur'an'da bu durum insanın zayıf yaratılması,⁵¹ Allah'ın her daim kolaylığı dilemesi⁵² ve insanlara bu din ile güçlük ve zorluğun yüklenmemesi şeklinde ifade edilmiştir.⁵³

İnsanın zayıf yaratılması şayet yükü ağır ise bazı olumsuz durumlara kapı aralayabilmektedir. “*Ey Rabbimiz! Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır bir yük yükleme!*”⁵⁴ duası insanın bu konuda ne kadar hassas ve zayıf olduğunu göstermektedir. İnsana dünya hayatının süslü gösterilmesi ve ona meyyal olarak yaratılması insanın günaha düşmesine sebep olmaktadır. Bu yüzden dinde esas olan hafiflik ilkesinin uygulanması ve her bireyin fitratında var olan bu durumun kökten silinip yok edilmesi yerine helal daire içerisinde yaşatılıp ulvî olana yönlendirilmesi gerekmektedir.⁵⁵ Günaha sevk eden dâhilî etkenler daha fazla arttırılabilmek ile birlikte Kur'an'dan istinbat ederek üç ana başlıkta toplamayı tercih ettik. Temelde insan fitratının arzularından ve nefsinden

⁴⁹ Sadık Kılıç, *Kur'an'da Günah Kavramı* (Konya: Hibaş Yayınları, 1984), 261-262.

⁵⁰ el-A'râf 7/20.

⁵¹ en-Nisâ 4/28.

⁵² el-Bakara 2/185.

⁵³ el-Hâc 22/78.

⁵⁴ el-Bakara 2/286.

⁵⁵ Adil Bebek, “Günah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/282-285; Kahraman, *İtikâdî Açından Hıristiyanlık ve İslâmiyet'te Günah*, 116-130.

kaynaklanan bu sevk edici etkenler tamamen insanın kontrolünde olup müdahale yetkisiyle beraber onun tasarrufuna bırakılmıştır.

2.2.2. Hâricî Etkenler

İnsanı günah işlemeye sevk eden dâhilî etkenler olduğu gibi dış etkenlerden ötürü gerçekleşen günahlar da bulunmaktadır. İlk olarak dünya hayatının çekiciliğinden bahsetmek gerekir. İnsan yaşadığı bu dünyadan bağımsız düşünülemez. Bu kâinatın içinde yaşamını sürdüren, belirli estetik ve edebî yönleri olan insan eğer bu hayatın fâni olduğunu unutursa o zaman bâki olanın emirlerinden uzaklaşacaktır. Dolayısıyla dünya hayatının bu kadar çekici bir şekilde yaratılması imtihanın odak noktasını oluşturmaktadır.

Geçici olana takılabilecek zafiyete sahip olan insan, bunun uğrunda yeryüzünde her şeyi yapabilmektedir. Kur'an'da aldatıcı bir yararlanma ve geçici bir fayda⁵⁶ olarak nitelenen bu dünya hayatı kimi zaman mal ve mülk ile kimi zaman çocuk ve eş ile⁵⁷ kimi zamanda makam ve şöhret ile bir imtihan yuvası olmaktadır.⁵⁸ Bu imtihan yuvası kimisini ulvî bir hedefe götüren köprü vazifesindeyken, kimisini de günaha sevk ettiren önemli bir etken konumundadır.

İkincisi ise insanı günah işlemeye sevk eden kötü örneklerdir. Her şeyin zıttıyla kaim olması gibi insanın çevresini de iyiliği ve kötülüğü temsil eden kişiler ve gruplar çevrelemektedir. Âyetler ve hadisler insanın kimlerle dost olması gerektiğini çok iyi açıklamıştır. Özellikle bireyin kendisini hak yoldan saptıran dostları için *“pişmanlık duyacağı ve keşke onlarla arkadaşlık kurmasaydım”*⁵⁹ diyeceği belirtilmiştir. Ayrıca Kur'an'da insanların çoğuna uyan kişinin zanna ve temelsiz bir tahmine dayandığı ve Allah'ın yolundan saptıranlarla beraber olduğu belirtilmiştir.⁶⁰ Bu bağlamda insanın kendisini günaha teşvik eden kişilerden uzak durup iyiliği çağrıştıran insanlarla beraber olması gerekmektedir. Çünkü insanın kimliği, ailesi, çevresi ve arkadaşlarıyla şekillenmektedir.

⁵⁶ er-Ra'd 13/26.

⁵⁷ el-Hadîd 57/20.

⁵⁸ el-Enfâl 8/28; el-Kehf 18/46.

⁵⁹ el-Furkan 25/26-28.

⁶⁰ el-En'âm 6/116.

Son olarak inceleyeceğimiz etken şeytanın tahrikleri veya vesveseleridir. İnsanın en büyük düşmanı olan şeytan, önceki ismiyle İblis,⁶¹ Hz. Âdem'e secde etmeyi reddederek cennetten kovulmuş ve şeytan olarak adlandırılmıştır. O günden itibaren kıyamete kadar Allah'tan mühlet isteyerek⁶² her türlü münkeri⁶³ ve fuhşiyatı⁶⁴ da teşvik edici olmuştur. Böylece insana Allah'ı unutturarak⁶⁵ yaptıklarını süslü göstermiş⁶⁶ ve bireyi sapkınlığa⁶⁷ ve günaha sürüklemiştir.⁶⁸ Bu yüzden şeytan ilâhî hitaba uymayarak kovulduğu andan beri insanları saptıran, kötülüğe sevk ettiren en önemli etkidir.⁶⁹ Şeytan'ın bu etkisinden dolayı Allah, onun adımlarına uymamayı,⁷⁰ ona kulluk etmemeyi⁷¹ ve onu düşman edinmeyi emretmiştir.⁷² Sonuç itibarıyla dünya hayatının süslü ve cazibeli olması, bireyin yaşamında rol model aldığı kişilerin günaha meylettiren kişiler olması ve şeytanın insanı saptırmak için sürekli bir çaba içerisinde olması bireyi günah işlemeye sevk eden hâricî etkenlerdendir.⁷³

2.3. Günah Çeşitleri

Günah çeşitleri üç başlık altında gruplanmaktadır. Bunların ilki niteliklerine göre günah çeşitleri olup literatürde kebîre ve sağîre olarak iki kısma ayrılmıştır. İkincisi; muhatabına göre günah çeşitleri olup Allah'a, insanlara ve kişinin kendisine karşı işlediği günahlar olmak üzere üç kısımda incelenmiştir. Üçüncüsü ise işlendiğinde alacağı cezalar açısından gruplandırılmış ve had cezası, keffâret cezası ve uhrevî ceza gerektiren günahlar olarak taksim edilmiştir.⁷⁴ Üçüncü günah türü tezin içeriğiyle ilgili olmayıp fıkıh ilminin konusu olduğu için burada değinilmeyecektir.

⁶¹ el-Bakara 2/208.

⁶² el-A'râf 7/11-14.

⁶³ en-Nûr 24/21.

⁶⁴ el-Bakara 2/169.

⁶⁵ el-Mücâdele 58/19.

⁶⁶ el-En'âm 6/43.

⁶⁷ en-Neml 27/24.

⁶⁸ Meryem 19/83.

⁶⁹ el-Hicr 15/31-40.

⁷⁰ el-Bakara 2/168.

⁷¹ Yâsîn 36/60.

⁷² Fâtır 35/6.

⁷³ Kahraman, *İtikâdî Açından Hıristiyanlık ve İslâmiyet'te Günah*, 124-130.

⁷⁴ Bebek, "Günah", 14/282-285.

2.3.1. Niteliklerine Göre Günah Çeşitleri

Niteliklerine göre incelenilen günah çeşitleri genel olarak âyet ve hadislerde açıklanmaktadır. İslâm âlimlerinin bu konudaki temel yaklaşımını da bu kaynaklar belirlemiştir. Nasların kesin bir biçimde yasakladığı, işleyene dünyada had, âhirette ceza gerektiren günahlar büyük günah olarak kebîre ismini alırken, böyle bir durumun dışında kalanlar küçük günah anlamında sağıre olarak isimlendirilmiştir.⁷⁵

Hangi günahların büyük ve küçük kapsamında değerlendirileceği âyetlerde tam olarak belirtilmediği için bu konuda bilgi sahibi olmanın tek yolu hadislerdir. Âyetlerde bir tek Allah'a şirk koşmak büyük günah olarak ifade edilmiştir.⁷⁶ Ayrıca İslâm âlimlerinin geneline göre küçük günahların ısrarla işlenmesi o günahı büyük günaha dönüştürmektedir. Bu durum “*günahta ısrar ile sağıre, pişmanlık ile de kebîre yoktur*” sözü ile açıklanmıştır.⁷⁷

Kur'an'da üç yerde⁷⁸ kebîre kavramı büyük günah anlamında kullanılmış ve bu âyetler doğrudan kebîre ve sağıre ayrımının delili kabul edilmiştir. Bu sebeple günahların niteliklerine göre büyük ve küçük şeklinde taksimi doğrudan Allah tarafından. Esasen ahlakî mahiyetinin yanında ontolojik açıdan da bir şeyin büyüğünün varlığı küçüğünün varlığını zorunlu kılmaktadır. Böylelikle kebîre kavramı, yapısı itibarıyla da sağıre kavramını zorunlu kılmaktadır.⁷⁹ Bu bağlamda değerlendirilirse büyük ve küçük günah ayrımı doğrudan vahiy kaynaklı kabul edildiği gibi kavramın yapısı itibarıyla da böyle bir ayrım zorunludur. Vahiy kaynaklı kabul edilen büyük ve küçük günah ayrımı Kur'an'daki bazı kelimelerle de anlaşılmaktadır. Âyetlerdeki “*hûben kebîra, kebîre ve fâhişe*” kavramları büyük günahları, “*seyyie ve lememe*” kavramlarının ise küçük günahları nitelediği kabul edilmektedir.⁸⁰

⁷⁵ Bebek, *Matürîdî'de Günah Problemi*, 99-100.

⁷⁶ en-Nisâ 4/116; Lokmân 31/13.

⁷⁷ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Kitâb 'ül-kebâir*, nşr. Muhyiddin Mustü (Medine: Dârüt't-Turas, 1986), 18-19; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Azim Dağıtım, 1992), 10/35; Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâü 'ulûmi'd-dîn*, nşr. Abdülazîz 'İzzeddîn es-Seyrevân (Beyrut: Dar'ül-Kalem, 1404/1983), 4/18-21; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed el-Heytemî, *ez-Zevâcîr 'an iktirâfi'l kebâir*, nşr. Muhammed Ali (Kahire: Matbaa'tü Hicazî, 1356/1937), 1/26-279.

⁷⁸ en-Nisâ 4/31; eş-Şûrâ 42/37; en-Necm 53/32.

⁷⁹ Kahraman, *İtikâdi Açısından Hıristiyanlık ve İslâmiyet'te Günah*, 130.

⁸⁰ Ebü'l-Kâsım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, thk. Mahir Edip Hayyûş (İstanbul: Mektebetü'l-İrşad, 2021) 3/493; Ebü'l-Fida' Ömer b. Kesîr, *Tefsîrü İbn Kesîr*, thk. Şu'ayb el-'Arnavût, Muhammed

2.3.1.1. Kebîre (Büyük Günah)

Sözlükte maddî ve mânevî açıdan büyük olmak anlamına gelen kebîre, kebr (kiber) kelimesinden türemiş bir isimdir.⁸¹ İslâmî literatürde el-kebîre (kebâir) ve el-fâhişe (fevâhiş) kavramlarıyla belirtilen büyük günahlar, dünyada cezayı, âhirette azabı gerektiren, kesin olarak nehyedilmiş, çirkin ve yasak olan eylemler olarak tanımlanmıştır.⁸²

Bu konuyla ilgili kitap yazan Zehebî'ye (ö. 748/1348) göre kebîre; “*Nass ile vârid, irtikâbı ile dünyada haddi, âhirette vâidi gerektiren günahlardır.*”⁸³ Elmalılı Hamdi Yazır'a (ö. 1951) göre ise kebîre; “*Üzerinde tehdit gerçekleşen, haddi gerektiren ve açıkça yasaklanmış olan günahlardır.*”⁸⁴ Bu bağlamda kebîre Allah tarafından yerine getirilmesi hakkında vücûbiyet ifade eden emir ve yasakları ihlal etmek, inkar etmek ve bu buyruklara uymamaya verilen genel bir isimdir.⁸⁵

Büyük günah anlamındaki kebâir kelimesi Kur'an'da üç yerde geçmektedir.⁸⁶ Hadislerle mukayese edilerek Kur'an'daki bir takım kavramların büyük günah anlamında kullanıldığını görmekteyiz. Bunlar, zenb, isyan, fîsk ve ismdir.⁸⁷ Âyetlerde küfür,⁸⁸ şirk,⁸⁹ melekleri Allah'a kızı olarak nispet etme,⁹⁰ zina,⁹¹ içki ve kumar,⁹² haksız yere yetim malı yeme,⁹³ açlık korkusuyla çocukları öldürme,⁹⁴ haram aylarda savaş yapma⁹⁵ ve iftira atmanın⁹⁶ büyük günah olduğu bu kavramlar ile belirtilmiştir.

Büyük günah olan fiiller âyetlerde geçtiği gibi hadislerde de geçmektedir. Hadislerde büyük günah kavramı kebâir, mûbikât-seb'a (helak edici yedi davranış) ve a'zamü'z-

Enes Mustafa (Dîmeşk: Dâru Risâleti'l-'Alemyye, 2019), 7/465; Ebü'l-Berekât en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vîl* thk: Yusuf Ali e-Bedevî (Dîmeşk: Dâru İbni Kesîr, 2018), 3/44.

⁸¹ Râgıb el-İsfahânî, “kebîr”, *el-Müfredât fi ğaribi'l-Kur'an*, 420-421; İbn Manzûr, “kebir”, *Lisân'ül-'Arab*, 4/3377-3378; Cürçânî, “el-kebîre”, *et-Ta'rifât*, 264; Ebû Mansûr el-Ezherî, “kebr”, *Tehzîbü'l-luġa*, 4/3090-3093.

⁸² Zehebî, *Kitâb'ül-kebâir*, 18-19; Gazzâlî, *İhyâü 'ulûmi'd-dîn*, 4/18-21; Heytemî, *ez-Zevâcir*, 1/26-279.

⁸³ Zehebî, *Kitâb'ül-kebâir*, 18-19.

⁸⁴ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/29.

⁸⁵ Kılıç, *Kur'an'da Günah Kavramı*, 323.

⁸⁶ en-Nisâ 4/31; eş-Şûrâ 42/37; en-Necm 53/32.

⁸⁷ el-Bakara 2/188; el-Mâide 5/18; el-Enfâl 8/12; el-En'âm 6/49; et-Tevbe 9/7, 8.

⁸⁸ el-Vâkıa 56/46.

⁸⁹ Lokmân 31/13.

⁹⁰ el-İsrâ 17/40.

⁹¹ en-Necm 53/32.

⁹² el-Bakara 2/219.

⁹³ en-Nisâ 4/2.

⁹⁴ el-İsrâ 17/31.

⁹⁵ el-Bakara 2/217.

⁹⁶ en-Nisâ 4/156.

zünûb kavramlarıyla ifade edilmiştir.⁹⁷ Buhârî'nin (ö. 256/870) *el-Câmi'us-sahîh* isimli eserinde geçen bir hadiste Abdurrahman b. Ebû Bekir (ö. 53/673) babasından şöyle rivâyet etmiştir: “Hz. Peygamber'in yanındaydık ve bize yönelerek “*Size büyük günahların en büyüğünü haber vereyim mi? Allah'a şirk koşturmak, ana babaya itaatsizlik etmek ve yalancı şahitlik etmektir.*” buyurdu.⁹⁸ Başka bir hadiste ise “*Helak edici yedi günahın kaçının. Bunlar; şirk koşturmak, sihir yapmak, Allah'ın haram kıldığı bir canı öldürmek, yetim malı yemek, faiz yemek, cihat meydanından geri kaçmak, iffetli kadınlara zina iftirasında bulunmaktır.*”⁹⁹ Bu iki hadis ve benzeri hadislerde büyük günahlardan bazıları ifade edilmiştir. Bir başka hadiste de bu günahlara ek olarak ana babaya itaatsizlik ve Mescid-i Harâm'da yapılması yasak olan bir fiili işlemek de dahil edilmiştir.¹⁰⁰

Bu konu hakkındaki hadislerin sayısı arttırılabilmekle birlikte bu rivayetler ve âyetler büyük günah olan fiillerden bir kaçını göstermektedir. Görüldüğü üzere kebâirin niteliği hakkındaki en önemli kaynaklar âyet ve hadislerdir. Kebâirin sayısı ile ilgili bilgileri de bu kaynaklardan öğrenmekteyiz. Ancak Kur'an'da bu konu hakkında net bir ifadenin bulunmaması ve bazı âyetlerin yoruma açık olması kebâirin sayısı ile ilgili tartışmaları derinleştirmektedir. Özellikle “*Allah, şirk dışındaki bütün günahları affeder*”¹⁰¹ âyeti büyük günahların bir tane olduğu izlenimini verirken, “*...eğer size yasakladığımız büyük günahlardan kaçınırsanız, sizin küçük günahlarınızı örter ve sizi değerli bir yere koyarız*”¹⁰² âyeti büyük günahların sayısının birden fazla olduğu izlenimini vermektedir.

Âyetlerde kebîrenin sayısı ile ilgili net bir ifadenin bulunmaması kelimacıları ikincil kaynak olan hadisleri incelemeye yöneltmiştir. Kebîrenin niteliği ile ilgili belirttiğimiz Abdurrahman b. Ebû Bekir'in rivayet ettiği hadis büyük günahları üç olarak gösterirken, mûbikât-ı seb'a diye meşhur olan hadis, yedi amelin kebîreye dahil olduğunu göstermektedir. Abdullah b. Mes'ûd'dan rivayet edilen başka bir hadiste ise “*Allah'tan*

⁹⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır (Beyrut: Dâru Tavk'in-Necât, 1422/2001), “Kitâb'ul-Vesâyâ”, 23; “Edeb”, 6; “İmân”, 16; “Enbiyâ”, 54; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccac b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Ebû Suheyb el-Kirami (Riyad: Beyt'ül Efkârî'd-Devliyye, 1419/1998), “İmân”, 141-146; Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre et-Tirmizî, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. *Merkezü'l-buhûs ve takvîyetü'l-Ma'lumât* (Kahire: Dâri Âlitâsil, 1438/2016), “İmân”, 11; İbn Mâce, “Zühd”, 29-30.

⁹⁸ Buhârî, “Edeb”, 6; “İmân”, 16.

⁹⁹ Buhârî, “Kitâb'ul-Vesâyâ”, 23.

¹⁰⁰ Müslim, “İmân”, 38.

¹⁰¹ en-Nisâ 4/116.

¹⁰² en-Nisâ 4/31.

başkasına kulluk etmek, yiyeceğine ortak olur korkusuyla çocuğunu öldürmek ve komşunun karısı ile cimâ etmek” şeklinde kebîre üç olarak gösterilmektedir.¹⁰³

Âyet ve hadislerde kebîrenin sayısının net olarak tespit edilememesi sahâbenin de ihtilafa düşmesine neden olmuştur. Abdullah b. Mes‘ûd, kebîre, dört tanedir derken Abdullah b. Amr (ö. 65/684-85) dokuz olduğunu söylemiştir. Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer’den (ö. 73/693) “*Yedi şey kebîredendir*” sözünü iştince “*Hayır! kebîre, yediden fazla yetmişe yakındır*” cevabını vermiştir.¹⁰⁴

Sonuç olarak kebîrenin adediyle ilgili tartışmalarda âyet, hadis ve sahâbe kavlinde net bir ifade bulunmamaktadır. Bu durum İslâm âlimleri arasında da farklı görüşleri ortaya çıkarmıştır. Ebû Hanîfe, en büyük günahın küfür olduğunu iddia ederek günahlar arasında bir derecelendirme yapmış ve günahların inkar boyutuna gitmediği müddetçe küfür ile eş değer kabul edilmemiştir. Bu yüzden Ebû Hanîfe, harama bakmak ile bir insanı öldürmenin günahın büyüklüğü açısından eşit olmadığını savunmuştur.¹⁰⁵ Ebû Hanîfe’nin düşüncesinde en büyük günah küfür olmakla birlikte günahlar arasında bir derecelendirme vardır. Bu yüzden de büyük günahların sayısından ziyade derecelendirmeye göre amel edilmesi daha doğrudur.

Gazzâlî (ö. 505/1111) ise büyük günahları dört başlık altında incelemiş ve her başlığı kendi içinde belli başlı günahlara ayırarak kebâirin sayısına değinmiştir. Gazzâlî’nin tasnifi şu şekildedir;

1. Kalpteki büyük günahlar; Küfür (Allah’ı inkar etmek veya ona ortak koşmak), küçük günah bile olsa bu günahı işlemekte ısrarlı olmak, Allah’ın rahmetinden ümit kesip ve onun azabından emin olmayı iddia etmek.
2. Dildeki büyük günahlar; Yalancı şahitlik, iffetli bir kimseye zina isnadında bulunmak, yalan yere yemin etmek ve sihir yapmak.
3. Mide ile ilgili büyük günahlar; Faiz yemek, haksız yere yetim malı yemek, ve içki içmek.

¹⁰³ Müslim, “İmân”, 141.

¹⁰⁴ Gazzâlî, *İhyâü ‘ulûmi’d-dîn*, 4/18-21.

¹⁰⁵ Ebû Hanîfe, *İmâm-ı ‘Azam’ın Beş Eseri*, çev. Mustafa Öz (İstanbul: Kalem Yayıncılık, 1981), 16-22.

4. Diğer uzuvlarla ilgili büyük günahlar; Zina etmek, livâta yapmak, bir insanın canına kıymak, hırsızlık yapmak ve savaş meydanından kaçmak.¹⁰⁶

İslâm tarihinin geç dönemlerinde yaşayan âlimlerden Zehebî, 76 amelin büyük günah kabul ederken¹⁰⁷ bu konu ile ilgili müstakil eser yazan İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1567) *ez-Zevâcir 'an iktirâfi'l-kebâir* isimli eserinde 476 ameli kebîreye dahil etmiştir.¹⁰⁸ Sonuç olarak hangi amelin büyük günah kapsamına girdiği rivayetler aracılığıyla anlaşılabilir. Âyet ve hadislerde büyük günah kapsamına giren fiillerin sayısı çoktur. Ancak bu durum, sahâbe ve âlimler arasında farklı görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. İlk dönemde kebîrenin kapsamına giren fiiller sınırlı düşünülürken geç dönem İslâm âlimleri bu sayıyı geniş tutmuşlardır. Bu yüzden de kebîrenin kapsamına giren fiilleri anlatan müstakil eserler dahi kaleme almışlardır.

2.3.1.2. Sağîre (Küçük Günah)

Büyük günahların dışında olup, herhangi bir haddi ve cehennem azabıyla tehdidi gerektirmeyen günahlara sağîre denilmektedir. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'ye göre sağîre, Allah ve Hz. Peygamber tarafından dünyada ve âhirette cezası belirtilmeyen günahlardır.¹⁰⁹

Kur'an'da doğrudan sağîre kavramı küçük günah anlamında kullanılmamıştır. Ancak en-Nisâ 4/31 ve en-Necm 53/32 Sûrelerindeki âyetlerde büyük günahı kasteden kebîre kavramının kullanılması sağîre kavramını dolaylı olarak ortaya çıkarmıştır. Bu yüzden de kebîre ve sağîre kavramları arasındaki ayrım doğrudan vahiy kaynaklı kabul edilmiştir. Kur'an'daki lemme¹¹⁰ ve seyyie¹¹¹ kavramları da benzer biçimde düşünülerek küçük günahları nitelediği kabul edilmiştir.

Küçük günahların bağışlanması için salih amel yeterli görülürken, büyük günahlar için tevbe, şefaet v.b. unsurlar olmadan mümkün görülmemiştir.¹¹² Bu sebeple sağîre ve kebîre kavramları arasında bir takım ayrımlar oluşmuştur. Bunlar şu şekildedir;

¹⁰⁶ Gazzâlî, *İhyâü 'ulûmi'd-dîn*, 4/18-21.

¹⁰⁷ Zehebî, *Kitâbü'l-kebâir*, 38-169.

¹⁰⁸ Heytemî, *ez-Zevâcir*, 1/26-279.

¹⁰⁹ Bebek, *Matürîdî'de Günah Problemi*, 100.

¹¹⁰ en-Necm 53/32.

¹¹¹ en-Nisâ 4/31.

¹¹² Kılıç, *Kur'an'da Günah Kavramı*, 323.

- a. Korkutma, ceza, tehdit, lanet ve gazap gibi nehy ile bağlantılı olmayanlar sağîre, bağlantılı olan ve işleyen kişinin amelini zedeleyenler kebîredir.
- b. Hz. Peygamber'in yasakladıkları sağîre, Allah'ın yasakladıkları kebîredir.
- c. Dünya'daki had cezasından ve âhiretteki azaptan daha hafifse sağîre, had ve azabı gerektirirse kebîredir.¹¹³

Bir günahın sağîre olarak isimlendirilmesi olumsuz yönde etkisinin olmayacağı anlamına gelmemektedir. Çünkü Hz. Peygamber, Hz. Âişe'yi önemsizmiş gibi gözüken günahlardan uyararak kaçınmasını tembih etmiştir.¹¹⁴ Bu bağlamda küçük veya büyük günah farketmeksizin bir günahın etkisi insanın kalbini kirletmesi açısından eşittir. Hatta küçük günahlardan kaçınma noktasında daha hassas davranılması gerekmektedir. Çünkü insan ne kadar çok günah işlerse kalbi, psikolojisi ve ruhu da bu günaha o derece alışmaktadır. Bir süre sonra bu durum bireyde ahlâkî yozlaşma ve ruhî çöküntüyü de beraberinde getirmektedir. Çünkü kalp, hadiste belirtildiği üzere günahın kirinden kaskatı kesilmiş ve siyah bir kütle haline gelmiştir.¹¹⁵ Özetle sağîrenin insan üzerindeki negatif etkileri şunlardır;

- a. Birey, günah işlemeye devam ettikçe haz almaya başlar. Böylece günahın bedbahtlık sebebi olduğunu unuttur.
- b. Günahtan zevk alan birey, bir süre sonra kendi başına yaşayan varlıkmiş hissine kapılır. İşlediği günahlardan cezalandırılmamasını yaptıklarının doğruluğuna yorar ve günahlarına meşruiyet kazandırır.
- c. Günahı işledikçe haz alan ve bu günahı meşrûlaştırma evrelerini geçen birey için son negatif etki, işlediği günahı çevresindekilerle paylaşması ve onları bu günaha teşvik edici olmasıdır.¹¹⁶

Sonuç olarak günahın çeşidi farketmeksizin bütün günah çeşitlerini ciddiye almak gerekir. Çünkü günahın çeşidi ne olursa olsun onu işlemedeki ısrarlı tutum o günahı büyük

¹¹³ Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ebî Bekr İbn Kayyım el-Cevziyye, *el-Cevâbü'l kâfi li men se'ele 'an ed-devâi 'ş-şafi (ed-Dâü ve'd-devâü)*, nşr. Mektebe'tü İbn Teymiyye (Kahire: Mektebetü'l 'İlm, 1417/1996), 247.

¹¹⁴ İbn Mâce, "Zühd", 29.

¹¹⁵ Tirmizî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 83.

¹¹⁶ Kılıç, *Kur'an'da Günah Kavramı*, 331.

günaha dönüştürecektir. Bu durum Hz. Ömer (ö. 23/644) ve Abdullah b. Abbas tarafından “İslâm’da ısrar ile seğâir, istiğfar ile de kebâir yoktur” sözüyle açıklanmıştır.¹¹⁷

2.3.2. Muhatabına Göre Günahlar

Bireyin muhatabına göre işlediği günahlar, Allah’a, insanlara ve kişinin kendisine karşı işlediği günahlar olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır.¹¹⁸

2.3.2.1. Allah’a Karşı İşlenen Günahlar

Allah’ın emrettiğini yapmayarak ve yasaklarından sakınmayarak onun hakkına taalluk eden günahlara Allah’a karşı işlenmiş günahlar denilmektedir.¹¹⁹ Bireyin, Allah hakkını ilgilendiren namaz, oruç, zekât gibi amelleri yapmaması ve bu konuda Allah’ın emrini terk etmesi bu türden günahlardandır. Çünkü namaz ve oruç gibi günahlar Allah’ın emrine itaatle ilgili olduğu için insanlara karşı değil ilâhî yaratıcıya karşı işlenen günahlara girmektedir.

Kur’an’da Allah’a karşı işlenen günahları ifade etmek için “kefera ve cehade” fiilleri kullanılmıştır.¹²⁰ Kefera fiili, Kur’an’da Allah’a karşı nankörlüğü, nimetlerini inkar etmeyi ve şükretmemeyi ifade etmektedir.¹²¹ Cehade fiili ise bilerek inkar etme, reddetme ve tekzip etme gibi anlamlarda kullanılmıştır.¹²² Ayrıca Allah’a karşı işlenen günahların en büyüğü âyetlere¹²³ ve hadislerle¹²⁴ göre şirkir. Allah hakkına taalluk eden en büyük günah olan şirk, aynı zamanda büyük bir zulüm ve affı olmayan¹²⁵ bir günahır.¹²⁶

2.3.2.2. İnsanlara Karşı İşlenen Günahlar

İnsanlara karşı işlenen günahlar hak bakımından insanların, toplumun ve Allah’ın hakkını ilgilendirmektedir. Bu günahların insanların ve toplumun hakkını ilgilendirmesi onların haklarını ihlal edip zarar vermesinden kaynaklanmaktadır.

¹¹⁷ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü’l-tefâsîr* (Beyrut: Dâr’ül Kur’ân’il-kerîm, ts.), 3/277.

¹¹⁸ Kahraman, *İtikâdî Açından Hıristiyanlık ve İslâmiyet’te Günah*, 150-152.

¹¹⁹ Gazzâlî, *İhyâü ‘ulûmi’ d-dîn*, 4/18-21.

¹²⁰ Mehmet İldırar, *Günah ve Tevbe* (İstanbul: Semerkant Yayınları, 2010), 21.

¹²¹ el-Bakara 2/41; el-En’âm 6/1.

¹²² el-En’âm 6/33; el-A’râf 7/51; Hûd 11/59.

¹²³ en-Nisâ 4/116.

¹²⁴ Buhârî, “Hudûd”, 44; Müslim, “İmân”, 144.

¹²⁵ en-Nisâ 4/116.

¹²⁶ Lokmân 31/13.

Bu günahlar başka bir açıdan da Allah hakkına taalluk eden günahlara girmektedir. Çünkü günah işlemekle onun emri çiğnenmekte ve ona itaat edilmemektedir. Bu tarz günahların etki alanının geniş olması Kur'an'da¹²⁷ Allah'a karşı işlenen günahlardan daha fazla zikredilmesine neden olmuş ve Allah'a karşı işlenen günahlardan daha büyük bir günah kabul edilmiştir.¹²⁸ Çünkü Allah, rahmân ve rahîm sıfatlarından ötürü şirk dışındaki günahları bağışlayacaktır. Ancak insanlara karşı işlenen günahı kul af etmediği müddetçe Allah bağışlamayacaktır. Kul hakkının büyük bir günah sayılması da bu yüzdendir.¹²⁹

Haksız yere bir insanın canına kıymak,¹³⁰ kız çocuklarını diri diri toprağa gömmek,¹³¹ anne ve babaya isyan etmek,¹³² faiz yemek,¹³³ evli kadınlara zina iftirası atmak,¹³⁴ kibir,¹³⁵ büyü yapmak ve yetim malı yemek¹³⁶ âyet ve hadislerde geçen insanlara karşı işlenen günahlardan bazılarıdır.

2.3.2.3. İnsanın Kendisine Karşı İşlediği Günahlar

Günahların türü ve muhatabı her ne olursa olsun günahın sonucu bireyi bağlamaktadır. Dolayısıyla günahın türü değişse bile sonuç hiçbir zaman değişmeyecek ve bu sonuç her zaman bireyin kendisini etkileyecektir. Bu yüzden pek çok âyette¹³⁷ insanın günah işleyerek kendisine zulmettiği ve kendisini sıkıntıya soktuğu belirtilmiştir.

İnsanın sosyal bir varlık olması ve yapabileceklerinin bir sınırı olması sebebiyle Allah, insana taşıyamayacağı bir yük yüklememiştir.¹³⁸ Bu yüzden insanın kendi nefesine fazla yük bindirerek zulmetmesi insanın kendisine karşı işlemiş olduğu bir günahdır. Hz. Peygamber bu yüzden bireyi aşırıya sevkedecek amellerden ve ruhban hayatına benzer bir hayattan sakındırmıştır.¹³⁹ Bireyin kendisine zulmetmemesi için ibadette ve takvâda

¹²⁷ en-Nisâ 4/116.

¹²⁸ Kahraman, *İtikâdî Açından Hıristiyanlık ve İslâmiyet'te Günah*, 151.

¹²⁹ Gazzâlî, *İhyâü 'ulûmi'd-dîn*, 4/20.

¹³⁰ en-Nisâ 4/92.

¹³¹ en-Nahl 15/58; ez-Zuhuf 43/17.

¹³² Lokmân 31/14-15.

¹³³ el-Bakara 2/275.

¹³⁴ en-Nûr 24/4.

¹³⁵ el-İsrâ 17/37.

¹³⁶ Müslim, "İmân", 144.

¹³⁷ el-Bakara 2/54; Âl-i İmrân 3/116-117, 135; et-Tevbe 9/70.

¹³⁸ el-Bakara 2/286.

¹³⁹ Buhârî, "Nikâh" 1; Müslim, "Nikâh", 5.

ölçülü olmak her zaman tavsiye edilmiştir. “*Din konusunda aşırıya kaçanlar helak olmuştur*”,¹⁴⁰ “*Rabbinin, nefsinin ve ailenin senin üzerinde hakkı vardır. Şu halde her hak sahibine hakkını ver*”¹⁴¹ hadisleri insanın ölçülü ve tutarlı davranmasını ve kendisine zulmetmemesini istemektedir.

Abdullah b. Abbas’tan rivayet edilen bir hadise göre Hz. Peygamber, ashâbı ile konuşurken ayakta duran bir adam görmüş ve onun kim olduğunu sormuştur. Sahâbe ise bu kişinin Ebû İsrâil olduğunu ve kendisini güneşte durmaya, oturmamaya, gölgelenmemeye, konuşmamaya ve sürekli oruç tutmaya adadığını söylemiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber, “*Söyleyin ona, konuşsun, gölgelensin, otursun ve orucunu da tamamlasın*” buyurmuştur.¹⁴²

Bu bağlamda Allah, insanı yeryüzünde halife olarak yaratmış ve ona hak ve sorumluluklar yüklemiştir. Bu sorumlulukların ve hakların ihmal edilmesi veya aşırıya kaçılması insanın kendisine zulmetmesidir. Hz. Peygamber, her zaman dinde ve ibadette ölçülü olmayı, itidalli davranmayı emrederek dinin amacının kolaylık olduğunu ve zorlaştırmamak gerektiğini hatırlatmıştır. Böylece birey, kendisinin, ailesinin ve yaşadığı toplumun haklarını ihmal ederek ancak kendisine karşı günah işlemiş olacaktır.

2.4. İlâhî Dinler Açısından Günah

Günah kavramı, kutsal ve ilâhî otoritenin emir ve yasaklar manzumesine göre kurulu olduğu için bütün dinlerde bulunmaktadır.¹⁴³ Bütün dinler günahın genel olarak kutsala karşı işlenmesi, ilâhî emirlerin ihlali ve fitrî düzenin bozulması sonucunda ortaya çıktığı konusunda hemfikirdir. Ancak hangi fiilin ve davranışın günah kapsamına gireceği her dinin kendi ulûhiyet tasavvuruna göre içerik kazanmaktadır.¹⁴⁴ Dolayısıyla her dinin kendi müntesipleri için belirlediği öğretiler günah anlayışının boyutlarını da belirlemektedir. Günah kavramının içeriğinin her dinde farklı olması günahın kaynağının, insanlar üzerindeki etkilerinin ve ondan temizlenme yollarının da farklı olmasını gerektirmiştir.

¹⁴⁰ Müslim, “İlim”, 4.

¹⁴¹ Buhârî, “Savm”, 51.

¹⁴² Buhârî, “Eymân”, 31.

¹⁴³ Kahraman, *İtikâdî Açından Hıristiyanlık ve İslâmiyet’te Günah*, 18.

¹⁴⁴ Ferruh Kahraman, “İslâm İnancında Günah, Günah Çeşitleri, Kişiyi Günah İşlemeye Sevk Eden Faktörler”, *Usul İslâm Araştırmaları*, 8/8 (Aralık, 2007), 140.

İlâhî dinlerde Hz. Âdem'in cennette yasak meyveyi yemesi ilk günah olarak kabul edilirken bunun yorumlanması her dinde farklı olmuştur. Yahudilere göre Hz. Âdem işlediği günah sebebiyle cennetteki konumunu kaybetmiş ve çileli ve meşakkatli dünya hayatına gönderilerek bunun bedelini ödemiştir. Hıristiyanlıkta Hz. Âdem'in işlediği bu günah onun neslinden gelen herkesi etkilemiştir. Bu yüzden Hz. Âdem, tek kendisini değil bütün soyunu da bu günaha bulaştırmıştır. Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesine kadar bu durum devam etmiş ve Hz. İsa'nın gösterdiği fedakarlık sebebiyle bütün insanlık bu günahattan kurtularak kıyamete kadar temizlenmiştir.¹⁴⁵ İslâmiyette ise insan, fitratı gereği hata ve günaha meyilli olarak yaratılmıştır. Ancak insanın böyle yaratılması Hz. Âdem'in işlediği günah sebebiyle değil insanın yaratılış gerçeği ile ilgilidir. Bu yüzden insanın işlediği günah sadece kendisini bağlamaktadır. Hz. Âdem ise işlediği bu günah sebebiyle Allah'a yakarmış ve tevbesi kabul edilerek günahı affedilmiştir.¹⁴⁶

2.4.1. Yahudilik'te Günah

Kitâb-ı Mukaddes'te günah kavramını ifade eden yaklaşık 20 kelime bulunmaktadır. Bunlardan en çok kullanılanı het, peşa, avon, herem, maal ve nezikindir.¹⁴⁷ Ahd-i Atık'de het kelimesi kişinin yolunu kaybetmesi, hata yapması ve doğru yoldan sapması anlamında 459 yerde geçmiştir. 229 yerde geçen Avon kelimesi ise sırt çevirme, fiilde ve düşüncede kötülük yapma ve günah işleme anlamında kullanılmıştır. İsyan etmek, ihlal etmek gibi anlamlara gelen peşa kelimesi, 139 yerde geçmektedir. Maal kelimesi ise günahın en kötüsü olan küfrü ifade etmektedir.¹⁴⁸

Yahudilikte günah, Tanrı-insan ilişkisinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. İnsan, bu ilişkisinde Tanrı'yı seçmeyerek günah işlemiş ve ilişkiyi bozmuştur. Böylece insan ilk günahı ve daha sonra işlenecek olan günah zincirini ortaya çıkarmıştır. Bu ilişki Tevrat'ta Tanrı ile kul arasındaki ilişkiden ziyade Tanrı'ya karşı sürekli kendisini kanıtlamaya çalışan iki şahsın ilişkisine benzetilmiştir. İnsan bu ilişkide fitratını bozarak kendisini Tanrı'ya karşı sürekli kanıtlamaya çalışmaktadır. Bu durum Tanrı-insan ilişkisini bozduğu gibi insan fitratının günaha meyilli olduğunu da göstermektedir.¹⁴⁹

¹⁴⁵ Osman Cilacı, *Günümüz Dünya Dinleri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1995), 64-81.

¹⁴⁶ el-Bakara 2/37.

¹⁴⁷ Kılıç, *Kur'an'da Günah Kavramı*, 85.

¹⁴⁸ Harman, "Günah", 14/278-282.

¹⁴⁹ Kahraman, *İtikâdî Açından Hıristiyanlık ve İslâmiyet'te Günah*, 26.

Günah, Yehova'ya başkaldırı ve Tanrı'nın yeryüzünde kurmuş olduğu bu düzeni ihlal ve ifsad etmektir. Bu yüzden günah, Tanrı ve ona itaat etmeyen isyankâr insan çerçevesinde anlatılmıştır. Tanrı, insan için her zaman bir tercih hakkı tanımış ve insan günah işleyerek Tanrı'yı ve Tanrısal olanı reddetmiştir. Onu reddederek kendi iradesiyle Tanrı'ya baş kaldıran insan Yehova'dan uzaklaşmış ve yeryüzünde Hz. Âdem'in yaşadıklarını tekrardan yaşayarak çileli bir konuma düşmüştür. Böylece ailevî ve sosyal ilişkiler bozulup fesada uğramış ve Tanrı'dan daha çok uzaklaşmıştır.¹⁵⁰

Ahd-i Atîk'te günahın kaynağı olarak kalpteki kuruntular,¹⁵¹ yüreğin kirliliği¹⁵², insanın nefsi ve şeytan gösterilmiştir.¹⁵³ Görüldüğü üzere şeytan, nefsin dışındaki kötü duygular ve kalp, günahın kaynakları arasındadır. Bundan dolayı peygamberler, günahı kötü kalbin içine kök salmış ve onunla bütünleşmiş olarak değerlendirmiş ve zamanın bitmesine yakın İsrâil oğullarına iyi bir kalbin verileceğini vaat etmişlerdir.¹⁵⁴

Ahd-i Atîk, insanın kötülüğe karşı sürekli bir meylinin olmasını onun topraktan yaratılmasıyla açıklamıştır. Buna Yahudi terminolojisinde kişinin doğuştan kötülüğe karşı meyilli olarak yaratılması anlamında "*Yatser Ara*" denilmektedir. Yaratılışın topraktan olması insanın her türlü kötü düşünceyi barındırdığı şeklinde anlaşılmıştır. Peygamber Yeremya, kalbindeki bu kötü eğilimleri sık sık sorgulamış ve insanın günaha meyilli olmasını yaratılış ile açıklamıştır. Peygamber Yaremya'ya göre insanın kalbindeki bu kötü duygular ya yaratılıştan yada cennetten kovulmanın getirdiği hastalıklardan dolayıdır.¹⁵⁵

Hz. Âdem'in cennetten kovuluşu ise insanın güzellikten ve iyilikten kovulduğu anlamında yorumlanmıştır. Hz. Âdem'in işlediği bu suç bütün insanlık tarihini etkilemiştir. Tanrı Yehova'nın gazabı sonucu cennetten sürülen Âdem ve tarihi boyunca sürgünlere gönderilen Yahudi kavmi arasında sürekli bir benzerlik kurulmuştur. Günah hiçbir zaman ferdi algılanmamış ve cezaların muhakkak toplumsal olacağına inanılmıştır.¹⁵⁶

Yahudi şeriatında emirler ve yasaklar genelde Tanah'ta belirlenmiştir. Ancak Talmut'ta da bir çok günahın bahsedilmektedir. Tanrı Yehova'nın emirlerine tâbi olmamak, onun

¹⁵⁰ Kılıç, *Kur'an'da Günah Kavramı*, 78.

¹⁵¹ *Kitâb-ı Mukaddes* (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2010), Tekvîn 6/5, 8/21.

¹⁵² Mezmurlar 51/12.

¹⁵³ Tekvîn 8/21.

¹⁵⁴ Kılıç, *Kur'an'da Günah Kavramı*, 82.

¹⁵⁵ Yeremya 16/12, 17/9, 18/12.

¹⁵⁶ Kılıç, *Kur'an'da Günah Kavramı*, 79-80.

düzenini ihlal etmek günahdır ve Yehova'ya başkaldırıdır.¹⁵⁷ Yahudi şeriatında en önemli günahlar on emir olarak belirlenmiştir. On emirdeki bazı günahlar Tanrı'ya karşı işlenirken bazıları da topluma karşı işlenmektedir. On emirde bulunan Yehova'dan başka ilahlar edinmek, puta tapmak (Avoda Zara), Allah'ın ismini boş yere anmak, Şabat (cumartesi) yasağını çiğnemek Tanrıya karşı işlenen büyük günahlara girerken adam öldürmek, hırsızlık, zina etmek, ana-babaya hürmet etmemek, yalan yere şahitlik etmek ve komşunun herhangi bir şeyine tamah etmek topluma ve diğer insanlara karşı işlenen günahlara girmektedir. Bunların yanı sıra Yahudi gelenekte on emire uymamak da büyük günah olarak kabul edilmiştir.¹⁵⁸ Ayrıca Ahd-i Atık'te başka ilahlara tapmak,¹⁵⁹ Allah'a lanet etmek ve Rabbin ismine küfretmek¹⁶⁰ ve zina etmek¹⁶¹ gibi bazı fiiller ölümcül olan günahlardan kabul edilmiştir.¹⁶²

Yahudilik'te Tanrı'nın otoriter olma özelliğinin yanında günahları affedici özelliği de vardır. Tanrı'ya yalvarma ve dua etme tevbenin kapısını açmaktır.¹⁶³ Bu tevbe hem cemaat halinde hemde ferdî olarak yapılabilir. ¹⁶⁴ Tevbenin kabul edilme süreci ise günahın itirafı,¹⁶⁵ pişmanlık¹⁶⁶ ve salih amel ile mümkündür.¹⁶⁷

2.4.2. Hıristiyanlıkta Günah

Ahd-i cedîd'de günah, ilâhî iradeye ve Tanrı'nın arzusuna itiraz olarak tanımlanmıştır. Ahd-i cedîd'e göre bütün günahların ortak özelliği Tanrı'dan uzaklaşmak, onunla beraber yaşamayı reddetmek¹⁶⁸ ve Tanrı'nın sözüne muhalefet etmektir.¹⁶⁹ Genel olarak Hıris-

¹⁵⁷ Tekvîn 3/1, 24; Sayılar 14/9; Tesniye 28/15, 44.

¹⁵⁸ Çıkış 20/2-17.

¹⁵⁹ Çıkış 32/30, 35.

¹⁶⁰ Levililer 24/15, 17.

¹⁶¹ Levililer 20/10.

¹⁶² Enver Osman Kaan, *Dinler ve Mezhepler* (Trabzon: Sakarya Matbaacılık, 2007), 51-57; Cilacı, *Günümüz Dünya Dinleri*, 64-70; Salime Leyla Gürkan, *Yahudilik*, İstanbul: İsam Yayınları, 2009, 145-148.

¹⁶³ Eyüb 7/21.

¹⁶⁴ Mezmurlar 79.

¹⁶⁵ Levililer 26/40.

¹⁶⁶ Yoel 2/13.

¹⁶⁷ Abdurrahman Küçük vd., *Dinler Tarihi* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2011), 299-302; Cilacı, *Günümüz Dünya Dinleri*, 66-70.

¹⁶⁸ Luka 15/11-32.

¹⁶⁹ Matta 7/21.

tiyan teolojide günah, Tanrı'nın hükümlerine itaatsizlik, ezelden beri var olan ilâhî kanna uymayan arzu, fiil ve söz, akla, gerçeğe ve sağduyuya karşı işlenmiş bir hata olarak tanımlanmıştır.¹⁷⁰

Hıristiyanlıkta hayatın merkezi Hıristiyanlık sevgisidir. Bu yüzden bazı nimetlere karşı aşırı düşkünlük, Tanrı'ya ve insana duyulması gereken sevginin eksikliğine sebep olduğu için günah kabul edilmiştir. Böylelikle günah, sevginin tam zıddı olup Tanrı'nın bilinen isteklerine karşı yapılan saygısızlıktır. Ayrıca kötülüğün her çeşidi günah kabul edilmektedir.¹⁷¹

Hıristiyanlık'ta günah, içeriğine, muhatabına, söz, düşünce ve davranışlara ve bedenî ve ruhî açıdan tasnif edilmektedir. Günahlar temelde aslî günah (peccatum originale) ve fiilî günah (peccatum actuale) olmak üzere iki kısımda incelenmektedir.¹⁷² Aslî günah, Yahudilik ve İslâmiyet'te bulunmayan bir görüş olup Hıristiyanlığın temel inançlarından birisidir. Hıristiyanlık'ta bu anlayış Hz. Âdem'in ve Hz. Havvâ'nın cennette Tanrı'nın emrine itaat etmeyip yasak meyveyi yemesiyle ortaya çıkmıştır. Hz. Âdem'in işlediği bu büyük günah nesilden nesile aktararak devam etmiş ve bütün insanlığı kapsamıştır. Bu yüzden Tanrı, kendi günahsız oğlunu yeryüzüne göndererek bütün insanlığı bu günahdan kurtarmak için feda etmiştir. Hz. İsa'da bu günahın kefareti olarak çarmıha gerilmiş ve insanlığı bu günahdan kurtarmıştır.¹⁷³

Aslî günah (peccatum originale) terimini ilk ortaya koyan ve doktrin haline gelmesini sağlayan St. Augustin'dir (ö. m.s. 354). Ancak bu konu hakkındaki ilk yorumlar Pavlus'a (ö. m.s. 67) aittir. İlk başta Hıristiyanlığa ve Hz. İsa'ya karşı birisi olan Pavlus, daha sonra ihtidâ ederek havâirilerin arasına katılmış ve Hz. İsa ile ilgili kurtarıcılık doktrinini ortaya atmıştır. Pavlus'a göre ilk günah, Hz. Âdem ile dünyaya gelmiştir.¹⁷⁴ Her insan, yeni doğmuş bir bebek bile Hz. Âdem'in işlediği bu günahdan bir parça taşımaktadır. Dolayısıyla her doğan çocuk vaftiz olmadığı müddetçe günahkâr kalacaktır. Bu yüzden her doğan çocuk vaftiz edilerek bu günahdan temizlenmekte ve tevbe ile kiliseye ait kılınmaktadır.¹⁷⁵ Bu bağlamda vaftiz, küfürden imana, günahdan tevbeye, ölümden hayata,

¹⁷⁰ Kahraman, *İtikâdî Açından Hıristiyanlık ve İslâmiyet'te Günah*, 31.

¹⁷¹ Yuhanna'nın Birinci Mektubu 5/17; Kahraman, *İtikâdî Açından Hıristiyanlık ve İslâmiyet'te Günah*, 35;

¹⁷² Kahraman, *İtikâdî Açından Hıristiyanlık ve İslâmiyet'te Günah*, 34-35.

¹⁷³ Fuat Aydın, *Pavlus Hıristiyanlığına Giriş* (Ankara: Eski-Yeni Yayınları, 2011), 232-236; Günay Tümer, "Aslî Günah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/496-497.

¹⁷⁴ Aydın, *Pavlus Hıristiyanlığına Giriş*, 245.

¹⁷⁵ Aydın, *Pavlus Hıristiyanlığına Giriş*, 248; Küçük vd., *Dinler Tarihi*, 392-393.

dünyadan kiliseye geçişi temsil etmektedir. Bu anlamda aslî günahın kurtuluş ve günahların bağışlanması ancak vaftiz ile mümkün olacaktır.

Pavlus'un bu yorumu çok iyi bildiği Yahudi kültürden ve Tevrat'tan kaynaklanmaktadır. Tevrat'a göre topraktan yaratılmış olan Hz. Âdem'in Mezopotomya bölgesinde olduğu tahmin edilen Aden mevkiindeki cennette bulunan iyilik ve kötülüğü bilme ağacından yemesi yasaklanmıştır. Buradan yediği takdirde fâni bir varlık olarak kötülöklere gireceği bildirilmiştir. Fakat yılan önce Hz. Havvâ'yı onun sayesinde de Hz. Âdem'i kandırarak yasak meyveyi yemelerine sebep olmuştur. Böylelikle ilk günah işlenmiş, Âdem ile Havvâ'nın soyu da atalarının işlediği bu günaha ortak olmuştur. Bunun sonucunda Tanrı, Âdem'in günahına kefarete olarak kendi oğlunu feda etmiş ve İsa çarmıha gerilmiştir. Bu yüzden İsa, insanlığı bu günahın kurtaran Tanrı'nın yegâne oğludur.¹⁷⁶

Pavlus, günahın evrenselliği ilkesinin özel günahlardan daha çok önemli olduğunu düşünmektedir. Çünkü günah, bütün insanlık üzerinde hakim ve müşahhas olan evrensel niteliktedir. İnsan'ın özgürlüğü de bu evrensel güç ile olan ilişkisine göre şekillenmektedir. St. Augustin'e göre ise kötülük, iyiliğin olmaması, günah ise Tanrı'nın kutsiyet ve hikmetine bir saldıdır. Ona göre günah bütün insanlığa hatta bir günlük çocuğa bile bulaşmıştır. Bu noktada günahın kaynağı, insanın arzu ve ihtirasları sonucu bireydeki iradenin bozulması, kötü niyet ve insan fitratında bulunan zafiyettir. Ayrıca dış etkenler de eklenince günahın oluşması bu noktada kaçınılmazdır.¹⁷⁷ Dolayısıyla Hıristiyanlık'taki aslî günah doktrini St. Augustin'in düşüncesinde tam anlamıyla benimsenmiştir.

Fiiilî günah (peccatum actuale), aslî günahın aksine fertlerin doğuştan getirmeyip kendi irade ve eylemleriyle bizzat işleyip sorumluluk aldığı günahlardır. Bu günah, eğer Tanrı'ya karşı kasten işlenmişse kul, kendisini ebedî saadet hayatından mahrum bırakacak ebedî azaba sürükleyecektir. Fiiilî günahlar, ölüme götüren yani affi olmayan ve ölüme götürmeyen yani affedilebilen günahlar olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Ölüme götüren günah (peccatum mortale), insanın Tanrı'dan daha aşağı bir konumu tercih etmesi ve Tanrı'nın koyduğu ilâhî kanunu çiğneme ve ihlal etmesinden dolayı insanın yüreğindeki sevgiyi yok eden ve insanı Tanrı'dan uzaklaştıran günahlardır.¹⁷⁸

¹⁷⁶ Kahraman, *İtikâdî Açıldan Hıristiyanlık ve İslâmîyet'te Günah*, 40; Aydın, *Pavlus Hıristiyanlığına Giriş*, 245-248; Küçük vd., *Dinler Tarihi*, 392-393; Şinasi Gündüz, *Pavlus Hıristiyanlığın Mimarı*, (İstanbul, Millel, Nihel Yayınları, 2019), 278-285.

¹⁷⁷ Aydın, *Pavlus Hıristiyanlığına Giriş*, 245-248, Harman, "Günah", 14/278-283.

¹⁷⁸ Kahraman, *İtikâdî Açıldan Hıristiyanlık ve İslâmîyette Günah*, 35.

Bir günahın ölümcül nitelikte olması bilinçli bir şekilde işlenmesini ve ciddi bir konuda olmasını gerektirir. Ciddi bir konuda olması ise Hz. İsa'nın genç ve zengin bir adama söylediği on emirden olması anlamındadır. Bu on emir şunlardır; Katletmek, zina etmek, çalmak, yalan yere şahitlik etmek, haksızlık yapmak, ana babaya hüürnetsizlik etmek, Rabbinin ismini boş yere anmak, Allah'a şirk koşmak, Sebt gününe riayet etmemek. Hristiyanlık'ta günah eğer Hz. İsa'nın emrettiği bu on emirden biri ise ve bu günahdan pişmanlık duyulmayıp Tanrı'nın bağışı yeniden kazanılmamışsa birey, Mesih'in krallığından atılacak ve ebedî cehennemde yanmak üzere cezalandırılacaktır.¹⁷⁹

Ölüme götürmeyen, affedilebilir nitelikteki günah (peccatum veniale) ise işleyenler için Tanrı'nın mağfiretinin kısmen kaybolmasına sebep olan günahdır. Bu tarz günahlar, bireyde Tanrı sevgisini azaltıp geçici dünya nimetlerine karşın bozuk bir ahlakın ortaya çıkmasına sebep olur. Eğer önemsiz görülüp işlenmesine devam edilirse zamanla ölümcül günahların ortaya çıkmasına yol açar. Bu günahın affı ise Tanrı'nın inâyetine ve bağışlanmasına bağlı olup ibadet ve salih amel ile telafi edilebilir. Eğer bu günahı işleyenler affedilmezse arınma yeri olan ârâfta azab görürler.¹⁸⁰

Hristiyan teolojide günahların kaynağı olarak şeytan, kötü niyet, yaratılıştan gelen yetersizlikler ve insandaki arzuların baskısı ile istek ve iradenin bozulması görülmüştür.¹⁸¹ Yuhanna İncil'indeki "Siz babanız İblîstensiniz ve babalarınızın heveslerini yapmak istiyorsunuz" âyeti günahın kaynağının şeytan olduğunu gösteren âyetlerden birisidir.¹⁸² Bütün bunlara ek olarak Hristiyanlık'ta günahların ve kötülüklerin kaynağı "Yedi Günah Anlayışı" ile de ifade edilmiştir. Yedi temel hasleti ifade eden bu düşünce S. Jean Cassien (m.s. 435) ve S. Gregoire le Grand'dan (m.s. 604) itibaren teolojide önemli bir yere sahip olmuştur. Gurur, haset, cimrilik, sefahet, oburluk, öfke ve tembellik yedi günah anlayışındaki kötü hasletlerdir.¹⁸³

Günah, ferdî bir davranıştır. Ancak insan günaha doğrudan katıldığında, başkasını günaha sevk ettiğinde, teşvik veya tasvip edip övdüğünde, günah işleyeni uyararak engel

¹⁷⁹ Küçük vd., *Dinler Tarihi*, 366-375; Cilacı, *Günümüz Dünya Dinleri*, 78-81; Kaan, *Dinler ve Mezhepler*, 70-71.

¹⁸⁰ Aydın, *Pavlus Hristiyanlığına Giriş*, 245-248; Aydın, *İtikâdi Açından Hristiyanlık ve İslâmiyet'te Günah*, 35-36.

¹⁸¹ Aydın, *Pavlus Hristiyanlığına Giriş*, 233-236; Kahraman, *İtikâdi Açından Hristiyanlık ve İslâmiyet'te Günah*, 33.

¹⁸² Yuhanna 8/44.

¹⁸³ Küçük vd., *Dinler Tarihi*, 366-375; Cilacı, *Günümüz Dünya Dinleri*, 78-81; Kaan, *Dinler ve Mezhepler*, 70-71.

olmadığında, kötülük işleyenleri koruduğunda başkalarının günahlarından da sorumlu olmaktadır. Bu yüzden günahların tevbesi Hıristiyan ilâhiyatında bireyin şahsî çabalarıyla ilintilendirilmiştir. Dua ve yakarışlarla günahın tevbe edilmesi mümkündür. Tanrı, ilâhî otoritedir ve günahı affeder. Ancak Tanrı'nın günahı affedebilmesi için önce günahın itirafı daha sonra ise samimi bir pişmanlık gerekmektedir. Ayrıca sadaka vermek, yardım etmek ve oruç tutmak gibi eylemler tevbe sürecini sağlamlaştırmaktadır. Bununla birlikte günahın affının kim tarafından gerçekleşeceği Hıristiyan ilâhiyatında farklılık göstermektedir. Ahd-i Cedid'e göre günahlar Tanrı,¹⁸⁴ oğul Tanrı İsa,¹⁸⁵ ve havârilere¹⁸⁶ tarafından affedilebilir. Havârilere verilen bu yetki bugün Hz. İsa'nın yeryüzünde vekili olan kilise papazları tarafından da kullanılmaktadır.¹⁸⁷

2.5. Kur'an Ve Sünnet'te Günah Kavramı

2.5.1. Kur'an'a Göre Günah

Kur'an-ı Kerîm muhtevası itibarıyla oldukça geniş ve zengin bir kitaptır. Kur'an'ın içerdiği konulardan birisi de günah meselesidir. Günah kavramı, Kur'an'da ilk peygamber olan Hz. Âdem ile irtibatlandırılmıştır. Hz. Âdem'in yasak ağacın meyvesinden yiyerek Allah'ın emrine aykırı davranması ilk günah olarak anlatılmakta ve Hz. Âdem'in bu olaydan sonra Allah'a yalvarıp tevbe ettiği bildirilmektedir.¹⁸⁸ Bu bağlamda nasıl ki ilk günah, insanlığın başlangıcı ile ilintilendirilmişse aynı şekilde ilk tevbe de insanlığın başlangıcı ile ilişkilendirilmiştir.

Kur'an'da birebir “günah” kavramı geçmemekle birlikte bu anlamda kullanılan pek çok kavram bulunmaktadır. Günah kavramıyla aralarında pek çok farklılıklar olmasına rağmen bu kavramların ortak amacı; “Allah'ın yasaklarını çiğneme ve Allah'ın rızasına aykırı davranışlardan bahsetmeleridir.”¹⁸⁹

¹⁸⁴ Matta 6/14,15; Markos 11/25; Luka 11/4.

¹⁸⁵ Matta 9/2-6; Markos 2/5-10; Luka 5/20-49.

¹⁸⁶ Luka 24/27; Yuhanna 20/23.

¹⁸⁷ Aydın, *Pavlus Hıristiyanlığına Giriş*, 246-263; Küçük vd., *Dinler Tarihi*, 366-375; Cilacı, *Günümüz Dünya Dinleri*, 78-81; Kaan, *Dinler ve Mezhepler*, 70-71.

¹⁸⁸ Bakara 2/37; A'râf 7/18-20; Lütfullah Cebeci, *Kur'an'da Şer Problemi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1985), 290.

¹⁸⁹ Kılıç, *Kur'an'da Günah Kavramı*, 32.

Kur'an'a göre müminler, büyük günahlardan kaçınan kişilerdir. Mümin, büyük günahlardan kaçındığı müddetçe küçük günahları affedilecektir. Kur'an'da küfür, şirk, Allah için melekleri kızlar edindi demek, zina, içki ve kumar, haksız yere yetim malı yemek, açlık korkusuyla çocukları öldürmek, haram aylarda savaş yapmak ve iftira atmak büyük günah olarak zikredilmiştir.¹⁹⁰

Kur'an'da günah kavramıyla eş değer pek çok kavram vardır. Kur'an'da doğrudan büyük günah anlamına gelen *kebîr* kelimesi 3 yerde geçmektedir. Kur'an'daki "*kebîr ve fevâhiş*" kelimeleri büyük günah anlamında kullanılırken "*ism, zenb, isyan ve fisk*" kelimeleri hem büyük hemde küçük günah anlamında kullanılmıştır. "*Lemem ve seyyie*" kavramları ise sadece küçük günah anlamında kullanılmıştır.¹⁹¹ Kur'an'da günah kavramı ile eş değer anlam taşıyan yaklaşık 15 kelime tesbit etmekteyiz. Bütün bunlar incelendiğinde kavramlar arasında ortak bir özelliğin bulunduğu görülmektedir. Bu ortak nokta "Doğruluktan ve iyilikten ayrılmak ile kötülüğe ve çirkin olana yönelme" olarak ifade edilebilir.

2.5.1.1. Kur'an'da Günah Anlamında Kullanılan Kelimeler

Cünâh: Terim anlamı itibarıyla cünâh, insanı haktan başka tarafa meylettiren her şeydir.¹⁹² Türkçe'ye Farsça'dan geçen günah kelimesinin tam olarak Arapça telaffuzu bu kelimedir. Ancak cünâh kelimesi her ne kadar dilimizdeki günah kavramına telaffuz açısından benzese bile Kur'an'da kalıp olarak "*la cünâha, leyse cünâhun*" şeklinde beis, mahzur ve sıkıntı anlamlarında kullanılmış ve toplam 25 yerde geçmiştir.¹⁹³ Dolayısıyla bu anlam çerçevesi günah anlamında da kullanımına yol açmıştır.¹⁹⁴

Cürm: Ağaçtan meyveyi toplamak veya meyveyi koparmak demektir.¹⁹⁵ Terim anlamı, suç işlemek, sınırı aşmak, haddi aşmak ve günah işlemektir.¹⁹⁶ Ayrıca hukuken

¹⁹⁰ el-Bakara 2/217, 219; en-Nisâ 4/2, 156; el-İsrâ 17/31, 40; Lokmân 31/13; en-Necm 53/32; el-Vâkıa 56/46.

¹⁹¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, 3/493; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, 3/44; Bebek, *Matürîdî'de Günah Problemi*, 95.

¹⁹² Râgıb el-İsfahânî, "cünâh", *el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân*, 100.

¹⁹³ el-Bakara 2/158, 230; M. Fuâd Abdülbâkî, "cünâh", *el-Mu'cemü'l-müfehres*, 179, 180.

¹⁹⁴ İbn Manzûr, "cünâh", *Lisân'ül-'Arab*, 1/696, 697.

¹⁹⁵ Râgıb el-İsfahânî, "cürm", *el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân*, 91.

¹⁹⁶ İbn Manzûr, "cürm", *Lisân'ül-'Arab*, 1/604.

yasaklanan ve yapılması halinde had ve ta'zirle cezalandırılan eylemler için de bir fıkıh terimi olarak bu kelime kullanılmıştır.¹⁹⁷

Kur'an'da cürm kökünden türeyerek farklı sîgalarda gelen bu kelime daha çok günah işleyen ve haddi aşan anlamında mücrim olarak kullanılmıştır.¹⁹⁸ 50 yerde geçen mücrim kelimesinin el-Müddessir Sûresindeki tanımı¹⁹⁹ namaz kılmamak, yoksulu doyurmamak, günaha dalan kişilerle beraber günaha dalmak ve hesap gününü yalanlamaktır.

Fahşâ/Fâhişe: Sözlük anlamı bir şeyin aşırı olması, haddi aşma ve namusa aykırı hareket etmektir. Ayrıca söz ve fiildeki bütün kötü özelliklere fahşâ denilmiştir.²⁰⁰ Kur'an'da müstehcen söz ve davranışlar fuşş ve bu fiilden türeyen sîgalarla ifade edilmiştir.²⁰¹ 7 yerde fahşâ formunda, 13 yerde fâhişe, 4 yerde ise bunun çoğulu olan fevâhiş şeklindeki sîgalarla müstehcen günahlar anlatılmıştır.²⁰² Bu bağlamda fahşâ ve türevindeki kelimeler daha çok cinsel hayat ve nesil ile ilgili günahları anlatmaktadır. Özellikle zina,²⁰³ nikâh-ı makt (üvey anne ile evlenme)²⁰⁴ ve livata²⁰⁵ gibi günahlar bu kelime ile anlatılmıştır.

Mâtürîdî, hakkında şiddetli yasaklama ve büyük günaha konu olan her şey için fahşâ kelimesinin kullanabileceğini düşünmektedir. Dolayısıyla fahşâ kavramının büyük günaha konu olması Mâtürîdî'nin düşüncesinde hem aklî açıdan hemde nas ile mümkündür.²⁰⁶

Fısk: Sözlük anlamı hurmanın kabuğunu yarıp dışarı çıkması ve kabuğu yarmasıdır. Câhiliye dönemi Araplarında bu kelime, bitkiler ve hayvanlar için kullanılırken vahyin nüzûluyla birlikte anlam değişikliğine uğramış ve isyan, Allah'ın emrini terk ve hak yoldan sapma anlamlarına gelmiştir.²⁰⁷

¹⁹⁷ Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 108-109.

¹⁹⁸ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, "cürm", *el-Mu'cemü'l-müfehres*, 166, 167.

¹⁹⁹ el-Müddessir 74/40-47.

²⁰⁰ İbn Manzûr, "fuşş", *Lisân'ül-'Arab*, 5/153.

²⁰¹ Râgıb el-İsfahânî, "fuşş", *el-Müfredât fi ğaribi'l-Kur'ân*, 374.

²⁰² Muhammed Fuâd Abdülbâkî, "el-fahşâu", *el-Mu'cemü'l-müfehres*, 513.

²⁰³ en-Nisâ 4/19.

²⁰⁴ en-Nisâ 4/22.

²⁰⁵ el-A'râf 7/80.

²⁰⁶ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, 5/348.

²⁰⁷ Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 185; Cürcânî, "fâsk", *et-Ta'rîfât*, 242; Ezherî, "fisk", *Tehzîbü'l-luġa*, 3/2788.

Az veya çok her günahta fisk meydana gelebilir. Bundan dolayı fisk, küfür kelimesinden, zulüm de fisk kelimesinden daha geniş kapsamlıdır. “*Feseke fülânun*” denildiğinde falanca kişinin şeriatın helal dairesinden çıktığı ve Allah’ın emrine itaatsizlik ettiği anlaşılır.²⁰⁸ Bu yüzden şer‘-î hükümlerin doğruluğunu kabul edip çeşitli hevâ ve heveslerle bunların tümüne yada bir kısmına uymayıp ihlal eden kişi fâsık olur. Küfür ise tercihsel bir sebebe dayalı olup inkar etmenin sonucudur. Kâfir kişiye fâsık denilmesi onun aklın ve fitratın gerektirdiği hükmü inkar etmesindedir. Dolayısıyla fiskın küfürle ilgili kullanımı değil daha çok günahla ilgili kullanımı yaygındır.²⁰⁹

Kur’an’da türevleri ile birlikte 54 yerde geçen²¹⁰ bu kelime insanı küfre götüren²¹¹ ve dinden çıkarmayan fisk²¹² olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Ayrıca İblis’in Ademe secde etmeyişi²¹³ ve insanlara kötü lakap takmak²¹⁴ gibi günahlar bu kelime ile ifade edilmiştir.

Fücûr: Sözlükte bir şeyi geniş bir şekilde yarmak,²¹⁵ yalanlamak, yalan söylemek, hak ve doğruluktan ayrılmak, günah ve haramlara dalmak demektedir.²¹⁶ Terim anlamı ise yalan, din perdesinin yırtılması ve günah işlemektir.²¹⁷

Genellikle Mekkî surelerde geçen bu kelime fâcir,²¹⁸ fücicar²¹⁹ ve fecere²²⁰ formunda 6 yerde geçmektedir.²²¹ Anlam olarak Kur’an da imân, ibadet ve takvânın zıddı olarak günah anlamında kullanılmış ve eş-Şems Sûresindeki mastar formu hariç genelde Allah’ın ulûhiyetine karşı işlenen günahları içermiştir.²²²

Hûb: Sözlükte develeri azarlamak, deveyi yolundan engellemek anlamına geldiği için kişiyi hayır ve sevaptan alıkoyup günaha götüren her şey için bu kelimenin kullanılmasına

²⁰⁸ İbn Manzûr, “fisk”, *Lisân’ül-‘Arab*, 5/212.

²⁰⁹ Râgıb el-İsfahânî, “fisk”, *el-Müfredât fî ğaribi’l-Kur’ân*, 380.

²¹⁰ Muhammed Fuâd Abdülbâki, “fisk”, *el-Mu’cemü’l-müfehres*, 519-520.

²¹¹ el-Bakara 2/99; el-En’âm 6/49; et-Tevbe 9/7, 8, 67.

²¹² el-Bakara 2/282; el-Mâide 5/3; el-En’âm 6/121; el-A’râf 7/163,165; el-İsrâ 17/16; el-Haşr 59/9.

²¹³ el-Kehf 18/50.

²¹⁴ el-Hucurât 49/11.

²¹⁵ Râgıb el-İsfahânî, “fücûr”, *el-Müfredât fî ğaribi’l-Kur’ân*, 373.

²¹⁶ İbn Manzûr, “fücûr”, *Lisân’ül-‘Arab*, 5/149-151.

²¹⁷ Râgıb el-İsfahânî, “fücûr”, *el-Müfredât fî ğaribi’l-Kur’ân*, 373.

²¹⁸ Nûh 71/27.

²¹⁹ el-Mutaffifîn 83/7.

²²⁰ Abese 80/42.

²²¹ Muhammed Fuâd Abdülbâki, “el-fecereh, el-fücicar, fücûr”, *el-Mu’cemü’l-müfehres*, 513.

²²² Kılıç, *Kur’an’da Günah Kavramı*, 63.

yol açmıştır. Bu yüzden Arap atasözleri ve deyimlerinde hûb kelimesi hep günah anlamında kullanılmıştır.²²³ İbn Abbas'a göre hûb kelimesi günah ve zulüm anlamından başka zenb-i kebîr (büyük günah) anlamını da içermektedir.²²⁴

Kur'an'da tek bir yerde geçen bu kelime, yetim malı yemenin büyük günah olduğunu ifade etmekte ve "hûben kebîre" şeklinde kullanılmaktadır.²²⁵ Hadislerde de geçen bu kelime özellikle faiz'in 70 çeşit günahı ihtiva ettiğini bildiren hadiste geçmektedir.²²⁶

İsm: Sözlük anlamı, yavaş yavaş yürüyüp geç kalmak olduğu için bireyi sevaptan geri bırakan ve hayırdan alıkoyan her şeye ism denilmiştir.²²⁷ Terim anlamı ise dinen meşrû olmayan bir şeyi yapmak,²²⁸ haramı işlemek²²⁹ ve işlendiği vakit kötüleme, kınama ve cezayı gerektiren, insanı sevaptan uzaklaştıran ve dinen yasaklanmış olan fiillerdir.²³⁰ Hz. Peygamber'in tanımına göre ism, kişinin kalbini tırmalayan ve insanların muttali olmasından hoşlanılmayan şeylerdir.²³¹

Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767) ism kelimesinin Kur'an'da mâsiyet, şirk, zenb, hata ve zina olmak üzere 5 farklı anlamda kullanıldığını düşünmektedir.²³² Bu yüzden âyet içerisinde mutlak anlamda kullanılırsa küfür, müminler için kullanılırsa küfür dışındaki diğer günahları kastetmektedir.²³³ Kur'an'da türevleri ile birlikte 48 yerde geçen ism, özellikle içki, kumar²³⁴ faiz,²³⁵ insanların mallarını haksız yere yemek,²³⁶ kötülük etmek,²³⁷ günah²³⁸ ve küfür²³⁹ gibi günahları belirtmede kullanılmıştır. Çünkü bu fiiller bireyi sevaptan geri bırakmakta ve hayırdan uzaklaştırmaktadır.²⁴⁰

²²³ Râgıb el-İsfahânî, "hûb", *el-Müfredât fi ğaribi'l-Kur'ân*, 134.

²²⁴ Mâtürîdî, *Te'vîlât'ül-Kur'ân*, çev. Yunus Vehbi Yavuz, 3/16.

²²⁵ Muhammed Fuâd Abdülbâki, "hûb", *el-Mu'cemü'l-müfehres*, 220.

²²⁶ İbn Mâce, "Ticârât", 58.

²²⁷ Râgıb el-İsfahânî, "ism", *el-Müfredât fi ğaribi'l-Kur'ân*, 10.

²²⁸ İbn Manzûr, "ism", *Lisân'ül-'Arab*, 1/29-30.

²²⁹ Toshihiko İzutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlaki Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz (İstanbul: Pınar Yayınları, 1991), 32.

²³⁰ Râgıb el-İsfahânî, "ism", *el-Müfredât fi ğaribi'l-Kur'ân*, 10.

²³¹ Müslim, "Birr", 5.

²³² Mukâtil b. Süleyman, *el-Vücûh ve'n-nezâir*, nşr. Ali Özek (İstanbul: İlmi Neşriyat, 1993), 44.

²³³ Bebek, *Matürîdî'de Günah Problemi*, 95.

²³⁴ el-Bakara 2/219.

²³⁵ el-Bakara 2/276.

²³⁶ el-Bakara 2/188.

²³⁷ el-Bakara 2/86.

²³⁸ el-Mâide 5/2.

²³⁹ Âl-i İmrân 3/178.

²⁴⁰ Muhammed Fuâd Abdülbâki, "ism", *el-Mu'cemü'l-müfehres*, 12.

Kebîre: Azabı ve cezası büyük olan her günaha kebîre denilmektedir.²⁴¹ Dinen yasaklandığı noktasında kesin delil bulunan ve işlendiğinde dünyevî ve uhrevî cezayı gerektiren her davranış kebîrenin ıstılahî tanımıdır.²⁴² Kur'an'ın açık bir şekilde büyük günahı ifade etmek için kullandığı tek kavram olup 3 yerde geçmektedir. Bu sebeple de günahın büyük ve küçük olarak ayrımı doğrudan vahiy kaynaklı sayılmıştır.²⁴³ Hadislerde ve İslâm literatüründe büyük günah meselesi hep bu kavramla ifade edilerek terimleşmiştir.

Küfür: Sözlükte örtmek, saklamak ve gizlemek anlamlarına gelmektedir. Bu yüzden Allah'ı, tevhidi, nübüvveti vb. inkar edip bu fiiliyle hakikati gizleyen her kişiye kâfir denilmiştir. İmanın zıddı olan küfür, Kur'an'da günah anlamında geçen en kapsamlı kelimedir. En kapsamlı kelime olması dinî bir ıstılah olarak kullanımını yaygınlaştırmıştır. Küfrün en büyüğü ise tevhidi ve nübüvveti inkar etmektir.²⁴⁴

Küfür, küfrü inkarî, küfrü cühûd, küfrü mu'âne ve küfrü nifak olmak üzere dört kısma ayrılır. Küfrü inkarî, hem dil ile hemde kalp ile gerçekleşen inkar iken küfrü cühûd, İblis'in küfrü gibi kalbiyle hakikati bildiği halde diliyle inkar etmektir. Küfrü mu'âne, dili ve kalbiyle hakikati doğruladığı halde Ebû Cehil'in inkarı gibi hasedinden bu hakikati kabul etmemektir. Küfrü nifak ise kalbiyle inkar ettiği halde diliyle inanyormuş gibi göstermektir.²⁴⁵ Kur'an'da 41 yerde geçen bu kavram,²⁴⁶ sihir,²⁴⁷ faiz,²⁴⁸ inkar,²⁴⁹ Allah'a çocuk yakıştırma,²⁵⁰ onun yolundan ayrılmak²⁵¹ ve şirk²⁵² gibi günahları ifade etmektedir.

Lemem: Sözlükte bir işi zaman zaman yapma anlamına geldiğinden dolayı lemem kelimesi günaha yaklaşmak anlamında küçük günahları nitelemiştir.²⁵³ Bu yüzden de

²⁴¹ Râgıb el-İsfahânî, "kebîr", *el-Müfredât fî ğaribi'l-Kur'an*, 420-421.

²⁴² Bebek, "Kebîre", 25/163-164.

²⁴³ en-Nisâ 4/31; en-Necm 53/32; eş-Şûrâ 42/ 37.

²⁴⁴ Râgıb el-İsfahânî, "küfür", *el-Müfredât fî ğaribi'l-Kur'an*, 433-434.

²⁴⁵ İbn Manzûr, "küfür", *Lisân'ül-'Arab*, 5/696-697.

²⁴⁶ Muhammed Fuâd Abdülbâki, "kebîr", *el-Mu'cemü'l-müfehres*, 606-607.

²⁴⁷ Bakara 2/102.

²⁴⁸ Bakara 2/275-276.

²⁴⁹ Âl-i İmrân 3/97.

²⁵⁰ et-Tevbe 9/30.

²⁵¹ en-Nisâ 4/167.

²⁵² Âl-i İmrân 3/151.

²⁵³ Râgıb el-İsfahânî, "lemem", *el-Müfredât fî ğaribi'l-Kur'an*, 454.

kebîrenin dışındaki bütün günahlara lemem ismi verilmiştir. Böylece lemem, insanın günah işlemekte ısrarcı olmaması ve tevbe etmesiyle diğer günahlardan ayrılmıştır.²⁵⁴

Mâtürîdî'ye göre büyük günah ve çirkin işlerin dışında kalan lemem, dünyada had, âhirette azap gerektirmeyen günahlardır.²⁵⁵ Kur'an'da küçük günah anlamında tek bir yerde geçen bu kelime aynı zamanda küçük-büyük günah ayrımının da delili sayılmıştır.²⁵⁶

Seyyie: Sözlük anlamı dünya ve âhirette insana üzüntü veren her şey demektir. Günah ile üzüntünün sonucunun benzer olması günah anlamında kullanılmasına yol açmıştır. Çünkü üzüntü mutluluğu, günah ise hayırlı amelleri yok etmektedir.²⁵⁷ Kur'an'da hasenenin zıttı olarak çirkin ve kötü olan her şeyi niteleyen bir kelime olarak kullanılmıştır.

Muhammed Abduh'a (ö. 1323/1905) göre seyyie, insan hakları ile ilgili günahları nitelerken zenb, Allah hakkı ile ilgili günahları nitelemektedir.²⁵⁸ Kur'an'da 21 yerde tekil, 35 yerde ise seyyiât şeklinde çoğul formda geçmektedir.²⁵⁹ Seyyie, şirk,²⁶⁰ büyük ve küçük günah,²⁶¹ zina,²⁶² şehvet,²⁶³ iman ile hasenenin zıttı²⁶⁴ ve zulüm²⁶⁵ gibi günahlar için kullanılmıştır.²⁶⁶

Mâtürîdî'ye göre seyyie ve fahşâ kavramları her türlü günahı kapsadığı için kötülük ve çirkinlik anlamı içermektedir. Ancak seyyie, had gerektirmeyen, kişinin kendiliğinden vazgeçtiği gizli günahları nitelerken, fahşâ aklın çirkin gördüğü, zina ve içki gibi had gerektiren açık günahları nitelemektedir.²⁶⁷

²⁵⁴ İbn Manzûr, "lemem", *Lisân'ül-'Arab*, 5/876.

²⁵⁵ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. S. Kemal Sandıkçı, 14/230-232.

²⁵⁶ Muhammed Fuâd Abdülbâki, "lemem", *el-Mu'cemü'l-müfehres*, 653.

²⁵⁷ İbn Manzûr, "seyyie", *Lisân'ül-'Arab*, 3/120; el-En'âm 6/160.

²⁵⁸ Mustafa Çağrıncı, "Seyyie", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/78-79.

²⁵⁹ Muhammed Fuâd Abdülbâki, "seyyie", *el-Mu'cemü'l-müfehres*, 369-370.

²⁶⁰ en-Nisâ 4/18.

²⁶¹ en-Nisa 4/31.

²⁶² el-İsrâ 17/32.

²⁶³ Yûsuf 12/24.

²⁶⁴ el-Câsiye 45/21.

²⁶⁵ ez-Zümer 39/51.

²⁶⁶ Karagöz, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, 590.

²⁶⁷ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. Bekir Topaloğlu, 1/336.

Şirk: Sözlük anlamı bir şeyi ortak yapma, birden fazla kişiye tahsis etme ve ortaklık kurmaktır.²⁶⁸ Terim anlamı, Allah'ın ulûhiyetinde, sıfatlarında ve fiillerinde ona karşı herhangi bir ortağı, benzeri ve dengi kabul etmektir. Bu bağlamda şirk, tevhidin zıttıdır.²⁶⁹

Kur'an'da şirk, büyük ve küçük şirk olmak üzere iki kısma ayrılır.²⁷⁰ Allah'a ortak koşmak büyük şirk ve büyük küfürken²⁷¹ riya ve nifak gibi bir takım işlerde Allah'tan başkasını gözetmek küçük şirkdir.²⁷² Ayrıca âyet²⁷³ ve hadislerin²⁷⁴ hepsinde Allah'a şirk koşmak en büyük günah olarak kabul edilmiştir.

Mâtürîdî'ye göre şirk, itikadî ve amelî olmak üzere ikiye ayrılır. Kâinatın yaratılması ve idaresinde Allah'a ortak olarak put ve benzerlerini kabul etmek, peygamberlerden ve farz olan ibadetlerden birisini inkar etmek, helalleri haram, haramları helal saymak itikadî şirkin tanımıdır. Amelî şirkin tanımı ise, Allah ile beraber başkasına ibadet ve itaatte bulunma, müminlerle savaşıma ve nimetlere şükrederken Allah'tan başkasını da dahil etmektir.²⁷⁵

Vizr: Sözlük anlamı ağırlık, yük ve vebal demektir. İnsana ağırlık verdiği için dolayı günaha vizr denilmiştir.²⁷⁶ Kur'an'da bu kelime türevleriyle birlikte 27 defa geçmekte²⁷⁷ ve günahkâr insan,²⁷⁸ günahın çoğul formunda evzâr,²⁷⁹ günahın ağırlığı,²⁸⁰ kimsenin başkasının günahını yüklenmeyeceği,²⁸¹ insanları sapkınlığa sürükleyip günaha sokan kimse²⁸² ve dünya hayatında günaha dalarları ifade etmiştir.²⁸³

²⁶⁸ İbn Manzûr, "şirk", *Lisân'ül- 'Arab*, 4/75.

²⁶⁹ Karagöz, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, 619.

²⁷⁰ Râgıb el-İsfahânî, "şirk", *el-Müfredât fî ğaribi'l-Kur'an*, 259-260.

²⁷¹ en-Nisâ 4/116; el-Mâide 5/72; el-En'âm 6/148.

²⁷² el-A'râf 7/190; Yûsuf 12/106.

²⁷³ en-Nisâ 4/48, 116; Lokmân 31/13.

²⁷⁴ Buhârî, "Edeb", 6; Müslim, "İmân", 38.

²⁷⁵ Bebek, *Matürîdî'de Günah Problemi*, 98.

²⁷⁶ Râgıb el-İsfahânî, "vizr", *el-Müfredât fî ğaribi'l-Kur'an*, 521.

²⁷⁷ Muhammed Fuâd Abdülbâki, "vizr", *el-Mu'cemü'l-müfehres*, 750.

²⁷⁸ el-En'âm 6/164.

²⁷⁹ el-Furkân 25/35.

²⁸⁰ Fâtır 35/18.

²⁸¹ el-En'âm 6/64.

²⁸² en-Nahl 16/25.

²⁸³ el-En'âm 6/31.

Zenb: Sözlük anlamı tâbi olma, bir şeyin izini takip etme, bir şeyin kuyruğundan tutma demektir.²⁸⁴ Bu yüzden sona kalan, alçakta olan her şey günah gibi insanı yüce değerlerden alıkoyup alçalttığı için bu kelime ile kullanılmıştır.²⁸⁵ Terim anlamı ise âkıbeti kötü kabul edilen bütün fiiller ile Allah'a karşı işlenen çirkin günahlardır.²⁸⁶

Zenb, Kur'an'da 37 yerde geçmektedir.²⁸⁷ Şirk,²⁸⁸ Allah'a itaatsizlik,²⁸⁹ Allah'ın âyetlerini inkar,²⁹⁰ kibir,²⁹¹ zina ve iftira,²⁹² adam öldürme,²⁹³ insanlara kötülük etme²⁹⁴ ve cihattan geri kaçmak²⁹⁵ gibi günahlar küçük veya büyük farketmeksizin zenb ile ifade edilmiştir.²⁹⁶ Ayrıca hür irade ile gerçekleşen günahlar ism ile ifade edilirken hür irade olsun veya olmasın bütün günahlar zenb ile ifade edilmektedir. Bu yüzden zenb, ismden daha genel bir kavramdır.²⁹⁷

Zulüm: Sözlükte bir şeyin kendi konumundan başka bir yere konulması demektir.²⁹⁸ Hak sınırını aşma, hadsizlik ve haksızlık etme bu kavram ile ifade edilmiştir.²⁹⁹ Kur'an'da insanlar arasındaki olumsuz ilişkiyi ve Allah'a karşı inkar ve isyan anlamında olan söz, fiil ve davranışları içeren bir kavram olarak kullanılmıştır.³⁰⁰ Tamamen olumsuz anlama gelen bu kelime aynı zamanda bütün günahları ifade etmektedir. Hatta Hz. Âdem'in yasak meyveyi yemesi ve İblis için hep bu kelime kullanılmıştır.³⁰¹

Kur'an da bu kavram türevleri ile birlikte 269 defa geçmektedir.³⁰² İnsan öldürmek,³⁰³ hırsızlık yapmak,³⁰⁴ ibadetlerin terki ve tevbe etmemek³⁰⁵ gibi günahlar bu kavram ile

²⁸⁴ İbn Manzûr, "zenb", *Lisân'ül-'Arab*, 3/49-50-51.

²⁸⁵ Râğib el-İsfahânî, "zenb", *el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân*, 181.

²⁸⁶ İzutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlakî Kavramlar*, 317.

²⁸⁷ Muhammed Fuâd Abdülbâki, "zenb", *el-Mu'cemü'l-müfrehes*, 415.

²⁸⁸ el-Mâide 5/18.

²⁸⁹ el-Mâide 5/49.

²⁹⁰ el-Enfâl 8/52.

²⁹¹ Ankebût 29/39.

²⁹² Yûsuf 12/23, 29.

²⁹³ eş-Şu'arâ 26/14.

²⁹⁴ Yûsuf 12/97.

²⁹⁵ et-Tevbe 9/102.

²⁹⁶ Karagöz, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, 710.

²⁹⁷ İzutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlakî Kavramlar*, 317.

²⁹⁸ İbn Manzûr, "zulüm", *Lisân'ül-'Arab*, 4/582.

²⁹⁹ Râğib el-İsfahânî, "zulüm", *el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân*, 315-316.

³⁰⁰ Karagöz, *Dinî Terimler Sözlüğü*, 717.

³⁰¹ Râğib el-İsfahânî, "zulüm", *el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân*, 315-316.

³⁰² Muhammed Fuâd Abdülbâki, "zulüm", *el-Mu'cemü'l-müfrehes*, 434.

³⁰³ el-Bakara 2/35.

³⁰⁴ el-Mâide 5/39.

³⁰⁵ el-Hucûrât 49/11.

kullanılmıştır. Ayrıca Mâtürîdî, “*imanlarına zulüm karıştırmayanlar...*”³⁰⁶ âyetindeki zulüm kelimesini şirk anlamında değerlendirmiştir.³⁰⁷

Kur’an’da bu kavramlardan başka günah anlamına gelen bir takım kelimeler daha vardır. Harac kelimesi Kur’an’da vebal ve günah anlamındadır.³⁰⁸ Mâtürîdî’ye göre harac, sıkıntı ve beis anlamında cünâha benzemektedir.³⁰⁹ İki âyette geçen Hins kelimesi de günah anlamındadır.³¹⁰ 4 âyette geçen ‘Anete kelimesi günaha düşmek anlamında kullanılmıştır.³¹¹ Mâtürîdî, “*Sizin sıkıntıya düşmeniz ona (Resulullah’a) ağır gelir*”³¹² âyetindeki ‘anete kelimesine günah anlamı vererek “*günaha girmeniz ona ağır gelir*” şeklinde meâl vermiştir.³¹³ Münker kelimesi, çirkin, kötü ve kerih görülen anlamında Kur’an’da ma‘rufun zıttı olarak Allah’ın çirkin gördüğü ve günah olan davranışlar için kullanılmıştır.³¹⁴ Ayrıca Mâtürîdî, ma‘rûfu emretmenin imanı emretmek, münkere engel olmanın küfre engel olmak olduğunu söylemiştir.³¹⁵ Fesad kelimesi de günah anlamında kullanılarak Allah’a, kamu düzenine ve topluma karşı işlenen günahları ihtiva etmiştir.³¹⁶ Ayrıca 11 âyette fesad şeklinde 39 âyette ise farklı türevleri ile geçmektedir.³¹⁷

2.5.2. Günah Kavramı ve Büyük Günah

Sünnette günah ve günah ile ilgili meseleleri hadislerden öğrenmekteyiz. Hadislerde günahla ilgili meselelere ya doğrudan ya da dolaylı olarak temas edilmektedir. Özellikle hangi amelin günah veya büyük günah olduğu, büyük günah işleyenlerin imanî durumunun ne olduğu, küfre düşüp düşmediği gibi daha bir çok mesele hadislerden öğrenilmektedir.

Hz. Peygamber’in hadislerinde büyük günahlar mûbikât-ı seb’a, kebâir ve a‘zâmü’z-zünûb gibi kavramlarla ifade edilmiştir. Hadislere göre şirk, haksız yere cana kıyma, ana

³⁰⁶ el-En’âm 6/82.

³⁰⁷ Mâtürîdî, *Te’vilât’ül-Kur’ân*, çev. Bekir Topaloğlu, 5/147.

³⁰⁸ en-Nûr 24/61; el-Fetih 48/17; İbn Manzûr, “harac”, *Lisân’ül-‘Arab*, 1/784.

³⁰⁹ Mâtürîdî, *Te’vilât’ül-Kur’ân*, çev. Bekir Topaloğlu vd., 2/110.

³¹⁰ el-Vâkıa 56/46; İbn Manzûr, “hins”, *Lisân’ül-‘Arab*, 1/960.

³¹¹ el-Bakara 2/220; Âl-i İmrân 118; en-Nisâ 4/25; et-Tevbe 9/128; İbn Manzûr, “anete”, *Lisân’ül-‘Arab*, 3/2776.

³¹² et-Tevbe 9/128.

³¹³ Mâtürîdî, *Te’vilât’ül-Kur’ân*, çev. Bekir Topaloğlu vd., 2/41.

³¹⁴ Âl-i İmrân 3/104; el-Mâide 5/79; et-Tevbe 9/71, 112; İbn Manzûr, “münker”, *Lisân’ül-‘Arab*, 4/4018.

³¹⁵ Mâtürîdî, *Te’vilât’ül-Kur’ân*, çev. Bekir Topaloğlu vd., 2/430.

³¹⁶ el-Mâide 5/32, 33, 64; el-Enfâl 8/73; Hûd 11/116; el-Kasas 28/77, 81; Rûm 30/41; İbn Manzûr, “zulüm”, *Lisân’ül-‘Arab*, 3/3032-3033.

³¹⁷ Muhammed Fuâd Abdülbâki, “fesad”, *el-Mu’cemü’l-müfehres*, 518-519.

babaya karşı gelme, haksız yere yetim malı yeme, faiz yeme, namuslu bir kadına iftira atma, büyü yapma, cihattan kaçma, yalancı şahitlikte bulunma, ödenemeyecek miktarda borç bırakarak ölmek büyük günahlardandır.³¹⁸ Şirk'in büyük günahların başında geldiği hem hadislerde hemde Kur'an'da açık bir şekilde ifade edilmektedir.³¹⁹ Ayrıca hadislerde zulüm,³²⁰ fücûr,³²¹ şirk,³²² küfür,³²³ zenb,³²⁴ hata³²⁵ ve seyyie³²⁶ gibi kavramlar da günah ile aynı anlamda kullanılmıştır.

Hadislerde büyük günahların niteliği belirtildiği halde işleyenin durumunun ne olacağı tartışmaya açık bırakılmıştır. Hz. Peygamber, namazın terki gibi hususlarda kişinin küfür ve şirk arasında olacağını bildirirken³²⁷ şefaatinin de ümmetinden büyük günah işleyenlere yönelik olacağını bildirmiştir.³²⁸ Namazın terkinin küfür olarak yorumlanması büyük günah işleyenleri küfür ile değerlendirirken şefaatin ehl-i kebâire yönelik olması bu kişilerin mümin olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla mürtekib-i kebîrenin konumunu belirleyen bu te'vile açık durum her mezhebin kendi öğretisini geliştirmesine olanak sağladığı söylenebilir.

İnsan, günah işlemeye meyilli olarak yaratılmıştır. Günah işlemeye meyilli olduğu için her günahın ardından pişmanlık duygusu yaşamakta ve tevbeye yönelmektedir. Günah ve tevbe arasındaki bu ilişki hadislerde çokça geçmektedir. Özellikle günah işlendikçe kalpte siyah bir noktanın belireceği ve tevbe edilmezse bu noktanın büyüüp kalbi kaskatı keseceğini bildiren hadis³²⁹ günah ile tevbe arasındaki yatay ilişkiyi göstermektedir. Aynı şekilde günahın ardından bir iyilik yapılmasının tavsiye edilmesi ve bu iyilik (hasene) ile günahın (seyyie) yok olacağını bildirilmesi³³⁰ de tevbe kapısının her zaman açık tutulduğunu göstermektedir.

³¹⁸ Müslim, "İmân", 143-146.

³¹⁹ Buhârî, "Edeb", 6; Müslim, "İmân", 38; en-Nisâ 4/48, 116; Lokmân 31/13.

³²⁰ Buhârî, "Mezâlim", 4.

³²¹ Buhârî, "Edeb", 78; Müslim, "Birr", 45, 102, 103.

³²² Buhârî, "Cenâiz", 1.

³²³ Buhârî, "İmân", 8.

³²⁴ Buhârî, "Davet", 4.

³²⁵ İbn Mace, "Zühd", 30.

³²⁶ Tirmizî, "Kıyâmet", 2.

³²⁷ Müslim, "İmân", 134.

³²⁸ Tirmizî, "Kıyâmet", 11.

³²⁹ İbn Mâce, "Zühd", 29.

³³⁰ Tirmizî, "Birr", 55.

3. BÖLÜM: MÜRTEKİB-İ KEBÎRE PROBLEMİ

3.1. Mürtekib-i Kebîre Probleminin Tarihî Arka Planı

Hz. Peygamber'in 11/632 yılında vefatıyla birlikte Müslümanlar yeni bir sürece adım attı. Bu süreç, Hz. Peygamber'in teçhiz ve tekfin işlemleriyle birlikte ileri gelen sahâbîlerin Hz. Ebû Bekir'i (ö. 13/634) halife olarak seçmesiyle Medine'de başladı.³³¹ Hz. Ebû Bekir'in hilâfet günlerinde karşılaştığı ilk problem Hz. Peygamber'in son günlerinde ortaya çıkan irtidat etmiş kabilelerin durumudur. Bu ridde hadiselerinin bir kısmı yalancı peygamberlerin etrafında toplanıp İslâm'dan tamamen uzaklaşmışken bir kısmı da dine bağlı kaldığı halde zekât vermeyeceklerini ilan eden kabilelerden müteşekkildir.³³² Sahte peygamberler ve onları destekleyenlerle savaşıma konusunda bir sıkıntı olmamasına rağmen zekât vermeyi reddeden kabileler ile ilgili savaşıma kararı ashâb arasında tartışmalara neden olmuştur. Özellikle Hz. Ömer'in "*Lâ ilâhe illallah*" diyenlerle savaşmanın doğru olmadığını söylemesi ve bazı sahâbîlerin "*o sene zekât alınmasın*" fikri bu ayrışmanın boyutunu göstermektedir. Hz. Ebû Bekir, namaz ve zekât arasında farkın olmadığını, ikisini ayrı bir ibadet olarak görmenin yanlış olduğunu âyet³³³ ve hadislerle³³⁴ dayandırarak bir bağcık dahi olsa zekatların alınacağını iddia etmiştir. Böylece mürted olmamalarına rağmen bu kişilerle savaşmıştır.³³⁵

Bu bağlamda Müslümanların Hz. Peygamber'in vefatının ardından karşılaştığı en ciddi problem Müslüman olduğunu iddia edip zekat vermeyeceğini söyleyen kabilelere nasıl davranılması gerektiği olmuştur. Hz. Ebû Bekir, zekatın verilmemesini büyük günah olarak görmekten ziyade davet edilen son ilâhî dine kalben inanma durumunun tam gerçekleşmediği şeklinde anlamış ve ona göre bir müeyyide uygulamıştır.³³⁶ Namaz ve zekat arasında farkın olmadığını bildiren naslar ile amel etmesi bunu göstermektedir. Dolayısıyla kabilelerin namaz kılarız ama zekat vermeyiz şeklindeki tavrı aslında İslâm'ı tam anlamıyla benimseyemediklerinin göstergesidir. Ayrıca Hz. Ömer ve bazı sahâbîlerin

³³¹ Taberî, *Târihü'l-ümem ve'l-mülûk*, 3/134-140; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, 2/5-10; Ebû Abdillâh Muhammed İbnî Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, Muhammed Abdülkâhir (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1971), 2/280-192; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/189.

³³² Adem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi 2 (Hulefâ-i Râşîdîn Dönemi)*, (İstanbul: Ensar Yayınları, Nisan 2011), 39-41.

³³³ et-Tevbe 9/5, 11, 35.

³³⁴ Buhârî, "Zekât", 3; Tirmizî, "Tefsîr", 3; İbn-i Mâce, "Fiten", 22.

³³⁵ Taberî, *Târihü'l-ümem*, 3/145-190; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, 2/13-19; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/202-233.

³³⁶ Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi*, 66-69.

ilk başta itiraz edip daha sonra Hz. Ebû Bekir’i desteklemeleri de bu görüşü haklı çıkar-
maktadır. Böylece Hz. Ebû Bekir’in uygulamasının mürtekb-i kebîrenin konumu ile ilgili
olmayıp İslâm’ın esaslarına tam olarak iman edilmesi ve düzenin tesis edilmesi
bakımından siyasî bir tavır olduğu söylenilebilir.

İki yıllık hilâfet görevinin ardından 13/634 yılında Hz. Ebû Bekir vefat etmiştir. Bunun
üzerine ikinci halife olarak Hz. Ömer seçilmiştir. Adaletiyle meşhur olan bu halife dö-
neminde ilk halifenin siyasî politikaları devam ettirilmiş ve müslümanların birliği ve dir-
liği kuvvetli tutulmuştur.³³⁷ Bu yüzden Hz. Ömer’in halifelik yaptığı bu 10 yıllık süreçte
konumuzla ilgili herhangi bir vaka da yaşanmamıştır.

Hz. Ömer’in Mescid-i Nebevî’de namaz kıldırırken şehit edilmesinin ardından 23/644
yılında üçüncü halife olarak Hz. Osman seçildi. Hz. Osman’ın hilâfet günleri, huzur ve
sükûnetin hakim olduğu ilk 6 yıllık dönem (24-29/644-649) ile fitne ve kargaşanın alev-
lendiği ikinci 6 yıllık dönem (30-35/650-655) olmak üzere iki kısımda incelen-
mektedir.³³⁸ Hz. Osman’ın ilk 6 yıllık dönemi huzur içinde geçtiği halde gerçekleştirdiği
bazı uygulamalar neticesinde İslâm toplumunun safları yavaş yavaş çatırdamaya
başlamıştır. Bu uygulamalar neticesinde Hz. Osman’ın ikinci döneminde Mısır, Basra ve
Kûfe gibi çeşitli bölgelerde muhalif gruplar oluşmuştur. Muhalifler ile Halife’nin a-
rasında oluşan bu ihtilâflar giderilemeyince muhalifler 35/655 yılında Medine’de bir
araya gelerek Hz. Osman’ın şehid edilmesiyle sonuçlanan süreci başlatmışlardır.³³⁹
Muhaliflerin grup halinde Hz. Osman’ı şehid etmeleri dinî bir sebepten ziyade siyasî bir
amaç uğrunda gerçekleşmiştir. Hz. Osman’ın pek çok sahâbeyi huzurun sağlanması için
isyancılara göndermesi, silahlı çatışma ortamını oluşturacak hareketlerden kaçınması ve
silahla karşılık vermek isteyen kişileri engellemesi bu durumu teyit etmektedir.³⁴⁰

35/655 yılında Hz. Osman’ın şehid edilmesinden sonra Hz. Ali halife seçilmiştir. Ancak
Hz. Ali’nin (ö. 40/661) üstlendiği bu görev isyancıların varlığı ve kargaşa ortamı içeri-
sinde pek çok itirazlar meydana getirdi. Bu itirazlar Hz. Ali’nin hilâfetini tanımama ve

³³⁷ Taberî, *Târihü'l-ümem*, 3/269; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, 2/37, 112; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/250, 475.

³³⁸ Taberî, *Târihü'l-ümem*, 3/268; 4/153; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, 2/36, 110; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/250, 475.

³³⁹ Taberî, *Târihü'l-ümem*, 4/153-230; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, 2/130-146; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/58.

³⁴⁰ İsmail Yiğit, “Osman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/438- 443.

H. Osman'ın katillerinin cezalandırılması üzerinde şekillenerek bir süre sonra silahlı eyleme dönüşmüş ve H. Osman'ın şehadeti ile başlayan fitne ateşini alevlendirmiştir. Cemel ve Sıffin Savaşlarında birbirlerine kılıç çeken müslümanların kılıçlarının şakırtı sesleri bu ayrılığın ne kadar derinleştiğini de göstermektedir.³⁴¹ Böylece tarihte ilk defa iki tarafın da Müslüman olduğu bir topluluk savaşmak için birbirlerine kılıç çekmiştir.

36/656 yılında gerçekleşen Cemel Savaşı'nda bir tarafı Talha b. Ubeydullah (ö.36/656), Zübeyr b. Avvâm (ö. 36/656) ve H. Âişe (ö. 58/678) temsil ederken diğer tarafı H. Ali ve Ammâr b. Yâsir (ö. 37/657) gibi sahâbîler temsil etmekteydi. Sıffin Savaşında da durum bundan pek farklı değildi. Muâviye b. Ebû Süfyân'ın (ö. 60/680) yanında Amr b. Âs (ö. 43/664), Muâviye b. Hudeyc (ö. 52/672), Mesleme b. Muhalled el-Ensârî ö. (62/682), Habîb b. Mesleme el-Fıhrî (ö. 42/662) ve Dahhâk b. Kays (ö. 64/684) gibi sahâbîler varken H. Ali'nin yanında Ammar b. Yâsir, Kays b. Sa'd el-Ensârî (ö. 60/680), Huzeyme b. Sâbit (ö. 37/657) ve Eş'as b. Kays el-Kindî (ö. 40/661) gibi sahâbîler bulunmaktaydı.³⁴² Görüldüğü üzere her iki tarafta da ashâbdan ve tâbiînden önde gelen şahıslar bulunmaktaydı.

37/657 yılında gerçekleşen Sıffin Savaşı H. Ali'nin galibiyetiyle sonuçlanacağı bir sırada Muâviye b. Ebû Süfyân'ın ordusunda komutan olan Amr b. Âs'ın teklifiyle çok farklı bir sonuca doğru yöneldi. Amr b. Âs'ın mızrakların ucuna Kur'an sayfalarını taktırıp müminleri ilâhî kitabın hakemliğine çağırması savaşın seyrini tamamen değiştirmiş ve hakem meselesi ortaya çıkmıştır.³⁴³ H. Ali'nin ordusundaki bir grup asker "*lâ hükme illâ lillâh*" sloganıyla hakeme gitmeyi reddederek H. Ali'nin ordusundan ayrılmış ve Hâricî olarak isimlendirilmiştir. Bu grup hakeme gitmenin büyük günah olduğunu ve büyük günah işleyenin de kafir olduğunu iddia ederek ilk tekfir uygulamasını başlatmışlardır.³⁴⁴ Böylece ilk itikadî fırka olan ve ilk defa büyük günah işleyeni tekfir eden bir grup yani Hâricîler tarih sahnesine çıkmıştır.

³⁴¹ Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi*, 285.

³⁴² Taberî, *Târihü'l-ümem*, 4/346; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, 2/181; Şihâbüddîn Ahmed b. Ali İbn Hâcer el-'Askalanî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, nşr. Adil Ahmed Abdülmevcut, Ali Muhammed Muavviz (Beirut: Darü'l-Kütüb'il-ilmîyye, 2010), 4/303; 5/101-107; 1/364 512; 2/169, 538.

³⁴³ Taberî, *Târihü'l-ümem*, 5/5- 70; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, 2/194-198; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/202.

³⁴⁴ Ebü'l-Hasan Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfü'l-musallîn*, thk. Hellmut Ritter (Wiesbaden: Dâru Ferâiz Şitayiz, 1963), 33-40; Ebü'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdilkerîm eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, thk. Kısra Salih Ali (Dimeşk: Müessetü Risale Naşirun, 2019), 114; Ebû Mansûr Abdulkahir el-

Tahkim hadisesine kadarki süreçte İslâm tarihinde herhangi birini veya cemaati tekfir eylemi gerçekleşmemiştir.³⁴⁵ Hz. Ebû Bekir dönemi olaylarının dinî içerikten ziyade siyasî olması tekfir ile ilgili bir hadisenin yaşanmasını engellemiştir. Ayrıca gerek Hz. Osman'ın katilleri için gerekse Cemel ve Sıffin Savaşlarında ölenler hakkında taraflar hiçbir zaman birbirini tekfir edici ifadeler kullanmamıştır. Hatta Hz. Ali, Cemel Vak'asında ölenleri bizzat kendisi defnettirmiş ve adamlarına yağmadan ve ganimetten kaçınmalarını emretmiştir. Güvendiği kişilerden kurduğu bir birlik ile Hz. Âişe'nin Medine'ye kadar emniyet içerisinde gitmesini sağlamıştır.³⁴⁶ Ancak Hâricîler, Hz. Ali de dahil tahkime giden herkesi büyük günah işlemekle itham edip kâfir saymışlar ve İslâm tarihindeki ilk ötekileştirme/tekfir eylemini gerçekleştirmişlerdir.

Sonuç olarak Hz. Osman'ın şehadeti ve ardından başlayan bir dizi hadiseler ile bu hadiselerle karışmış olan müslümanların ve hatta sahâbîlerin sarîh yasaklara rağmen İslâm tarihinde ilk defa birbirine kılıç çekmesi zihinlerde bir takım soru işaretlerinin uyanmasına ve tartışmalara neden olmuştur. Özellikle Sa'd b. Ebû Vakkâs (ö. 55/675), Üsâme b. Zeyd (ö. 54/674), Muhammed b. Mesleme (ö. 43/663), Abdullah b. Ömer, Saîd b. Zeyd (ö. 51/671), Ebû Bekre (ö. 51/671), Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665) v.b. sahâbîlerin³⁴⁷ bu savaşlara iştirak etmemesi de zihinlerde yer alan bu soruların derinliğini göstermektedir. Bu sorular şunlardır; Her iki tarafın da müslüman olduğu ve müslümanların birbirleri ile savaşmaları haram kılındığına göre kâtil ve maktûlün yani sahâbîlerin hükmü nedir? Âyetlerdeki sarîh ifadeler³⁴⁸ ve hadislerdeki ifadelere göre ("*Müslüman'ın birbirine sövmesi fisk, birbirini öldürmesi küfürdür*")³⁴⁹ bu ve benzeri ifadeler arttırılabilir) bu tarz günahı işleyenlerin durumu nedir? Dünya'da ve hatta âhiretteki konumları nasıl olacaktır? Büyük günahlar nelerdir? Sadece cana kıyanın değil büyük günah işleyeninin durumu nedir? Bu fiilleri işleyenler mümin midir kâfir midir? Bu sorular kendi içerisinde de bir takım soruları barındırmaktadır. Büyük günah fiilini işleyenler bu eylemlerinde hür müydüler yoksa bir

Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, thk: Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (Kahire: Mektebetü İbn Sina, 1964), 72.

³⁴⁵ Murat Sülün, *Kur'an-ı Kerim Açısından İman-Amel İlişkisi* (İstanbul: Ekin Yayınları, 2000), 48; Ethem Ruhi Fıçlalı, "Ali", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 2/371-374.

³⁴⁶ Taberî, *Târihü'l-ümem*, 4/295; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, 2/149-163; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/81-161.

³⁴⁷ İbn Hâcer el- 'Askalanî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, 1/202, 315, 324, 325, 368; 2/492; 4/157-158; Taberî, *Târihü'l-ümem*, 4/295; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, 2/149-163; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/81-161.

³⁴⁸ en-Nisâ 4/92-93.

³⁴⁹ Buhârî, "İmân", 48.

cebir altında mı bu eylemleri işlediler? Büyük günah işleyen cehennemde ebedî mi kalacaktır, yoksa Allah'ın rahmeti geniş olduğundan bağışlanacak mıdır? Bu minvalde cehennem azabı ebedî midir değil midir? Allah bu büyük günahın işleneceğini bilmekte miydi değil miydi? İman-Amel ilişkisi nedir ve ne boyuttadır? Amel, İmandan bir cüz müdür değil midir? v.b. Tahkim hadisesi ile zihinlerde oluşan bu sorular ilk itikadî mezheplerin doğup gelişmesine neden olmuştur. Böylece her mezhebin kendi öğretileri de mezhepleriyle birlikte gelişim göstermiştir.

3.2. İtikadî Mezheplerin Mürtekib-i Kebîre'ye Yönelik Görüşleri

3.2.1. Hâricîler

Tahkim hadisesinden sonra Hz. Ali'nin saflarından ayrılarak bir araya gelen bu topluluk ilk itikadî fırka olma özelliği taşımaktadır. Hz. Ali'nin, tahkimi kabul etmesiyle birlikte “*lâ hükme illâ lillah*” sloganıyla onun ordusundan ayrılıp *el-Muhakkimetü'l-Ülâ* diye anılan bu kişiler ilk Hâricîlerin nüvesini oluşturmuştur. Görüldüğü üzere Hâricîlik, tahkim hadisesine karşı tepkisel nitelikte ortaya çıkmıştır. Bu özellik aynı zamanda o fırkanın ilk itikadî öğretilerini geliştirmesine de sebep olmuştur. Bundan dolayı büyük günah meselesi hakkında konuşan ilk mezhep Hâricîlerdir.³⁵⁰ Hz. Ali'nin Nehrevan ve Nuhayle'de bunlarla savaşmasına rağmen kurtulanlar vasıtasıyla mezhebin fikirleri İslâm dünyasında yayılmıştır. Günümüze kadar gelen bu mezhep İbâziyye koluyla halen varlığını sürdürmektedir.³⁵¹

Hâricîlere göre Hz. Ali tahkimi kabul ederek hataya düşmüştür. Çünkü ihtilafların çözümü ancak Allah'ın kitabı olan Kur'an'ın hakemliği ile olabilecektir, aksi halde şahıslarla değil. Bu yüzden Hz. Ali'nin tahkimden sonraki süreçte gerçekleşen hilâfet görevi meşrû değildir. Tahkimden sonra imandan çıktığına inanılan Hz. Ali'nin hata ettiğini kabul edip tevbe etmesi gerektiğine inanılıyor ve onun o halinin küfür olduğu çünkü Allah'ın kitabından başka bir şeyi kendisine hakem tayin ettiği iddia ediliyordu. Benzer biçimde Muâviye b. Ebû Süfyân, hakem olan Amr b. Âs ile Ebû Mûsâ el-Eş'arî ve Cemal ile Sıffîn Ashâbı da bu sebeple tekfir edilmiştir. Ayrıca Hz. Osman'ın hilâfet görevinin

³⁵⁰ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 133-138; Bağdâdî, *el-Fark*, 72; Ebu'l-Kâsım el-Belhî el-Ka'bi, *Kitâbü'l-Mağâlât* (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2018), 150-165.

³⁵¹ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 133-138; Bağdâdî, *el-Fark*, 72; Ka'bi, *Kitâbü'l-Mağâlât*, 158.

ilk 6 yıllık sürecinde müslüman olduğunu son 6 yıllık süreçte ise küfre girdiğini söylemişlerdir. Bu yüzden Hz. Osman ve Hz. Ali'yi tekfir etmeyenin kâfir olduğunu ve bu sebeple öldürülmesi gerektiğini ilan ederek Hz. Peygamber'in ashâbından olan Abdullah b. Habbâb b. Eret'i (ö. 38/658) ve hamile karısını öldürmüşlerdir.³⁵²

Tahkim hadisesinin sonucundan da anlaşılacağı üzere Hâricîlerin itikat ilkelerinde amel ve iman arasında doğrusal bir bağ görülmektedir. Bu sebeple Hâricîler, ameli imandan bir cüz kabul etmişler ve imanı kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve uzuvlar ile amel şeklinde tanımlamışlardır.³⁵³ Dolayısıyla amelin terki aynı zamanda imanın da terkidir. Çünkü amel, imandan bir cüz kabul edilmektedir. Ameli terk eden kişi iman şartlarını eksik bıraktığı için günah işlemiş ve küfre girmiştir. Hâricîler bu fikirlerine Kur'an'dan bazı âyetleri de delil göstermişlerdir.³⁵⁴ Ayrıca “*Bir kişi mümin olduğu halde zina etmez, hırsızlık yapmaz ve içki içmez*”³⁵⁵ hadisi de en önemli delillerindendir.³⁵⁶

Günah işlemenin imanla olan ilişkisi Hâricî düşüncede net bir konumdur. Bu yüzden de günahı, kebîre ve sağıre olarak tasnif etmekten ziyade kişiyi götüreceği olumsuz sonuç üzerinden değerlendirmişlerdir. Küçük veya büyük günah ayırımına gitmeksizin herhangi bir günahı işleyen küfür ile eş değer tutmuş ve tekfir etmişlerdir.³⁵⁷ Dolayısıyla günah işleme hususunda kebîre ve sağıre arasında herhangi bir fark yoktur. Amel ister farz olsun isterse nafil olsun imanın bir şartıdır. Bu sebeple iman ile küfür arasında ara bir konum yoktur. Allah böyle bir konum yaratmadığı için insanlar mümin ve kâfir olmak üzere inanç bakımından iki kısma ayrılmaktadır. Bunun delili ise “*Sizi yaratan O'dur, sizden kimi kâfirdir kimi de mümin. Allah, yaptıklarınızı görendir*” âyetidir.³⁵⁸

Hâricî fırkalarının çoğuna göre her günah aynı zamanda küfür, her küfür de aynı zamanda şirktir. Şirk ise şeytana ibadet etmek demektir.³⁵⁹ Hatta Hâricîlerin Ezârika fırkasına göre Müslüman olup da Ezârika fırkasına mensup olmayanlar küfre girmekle birlikte aynı

³⁵² Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 133-138; Bağdâdî, *el-Fark*, 72; Ka'bi, *Kitâbü'l-Makâlât*, 150-165.

³⁵³ Şerafeddin Gölcük- Süleyman Toprak, *Kelâm* (Konya: Tekin Kitabevi, 1991), 120.

³⁵⁴ en-Nisâ 4/93; el-Mâide 5/5; el-En'âm 6/121.

³⁵⁵ Buhârî, “Eşribe”, 1.

³⁵⁶ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 133-138; Bağdâdî, *el-Fark*, 72; Ka'bi, *Kitâbü'l-Makâlât*, 150-165.

³⁵⁷ Toshihiko Izutsu, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, trc. Selahattin Ayaz (İstanbul: Pınar Yayınları, 1984), 57.

³⁵⁸ et-Teğâbûn 64/2.

³⁵⁹ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 118, 157-159; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 133-135; Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, thk. Dr. Abdülkerim Osman (Kahire: Mektebetü Vehibe, 1965), 632.

zamanda müşriktir. Müşrik olduklarından dolayı onların kadınlarını ve çocuklarını öldürmek, mallarını ise yağmalamak caizdir. Necedât fırkası ise bu konuda biraz daha farklı düşünmektedir. Onlara göre, büyük veya küçük günah olsun günahı ısrarla işleyen kişi kâfirdir. Cezası da Allah tarafındandır. Ancak büyük günah dahi işlemiş olsa onda ısrar etmeyen kişi müslümandır. Aynı şekilde mürtekb-i kebîrenin ebedî azaba maruz kalacağı hususunda Necedât hariç diğer bütün Hâricî fırkaları ittifak etmiştir.³⁶⁰

Sonuç olarak Hâricîlere göre amel, imanın bir cüzü ve şartı olup terki küfrü gerektirir. Amel ile imanı bir tutan Hâricîler, büyük veya küçük günah şeklinde bir ayrıma girişmemişlerdir. Onlar için önemli olan sonuçtur. Sonuç, günah ise o halde ya kâfir olur yada müşrik. Ufak istisnalar olsa bile Hâricî fırkaların çoğunda kebîre sahibi ya kâfirdir yada müşrik. Bu kişilere tevbe kapısı her daim açık olmakla birlikte Allah'ın rahmetinin tevbe edenleri kuşatacağı da belirtilmiştir. Ancak tevbe etmeyip günah işlemeye devam eden ve Hâricîlere katılmayanlar içinde ebedî olarak kalacakları cehennem azabıyla cezalandırılacaklardır.

3.2.2. Mürcie

İslâm tarihinde ilk ortaya çıkan mezheplerden biri olan Mürcie'nin doğuşu Hz. Osman dönemindeki olaylar ile irtibatlı olarak gelişmiştir. Hz. Osman'ın şehadetinin ardından Medine'ye dönen ve kendilerine şükkâk (şüpheciler) denilen gaziler, müslüman halkın birbirine düşman olduğunu, bir kısmının Hz. Osman'ı, diğer bir kısmının Hz. Ali'yi destekleyerek Müslüman toplumu ayrıştırdığını gözlemlemişlerdir. Bunun üzerine bu kişilerin başlattıkları fitne sebebiyle günahkâr olduklarını ama kendilerine de lanet edilmeyeceğini, durumlarının Allah'a ircâ edilmesi gerektiğini ve bu konuda en güzel hükmü Allah'ın vereceğini belirtmişlerdir. Ancak günahları sebebiyle bu kişilerden de berî olduklarını ifade etmişlerdir.³⁶¹ Bu sebeple Hz. Osman dönemindeki olaylara karışmayıp daha sonra gelişen olaylardan özellikle Cemel ve Sıffin savaşlarından uzak duran ve bu savaşlara katılan sahâbîler ile müslümanların imanî durumu hakkında hüküm vermek istemeyen bazı gruplar ilk Mürcie'nin öncüleri kabul edilmiştir.³⁶²

³⁶⁰ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 102; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 134.

³⁶¹ Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2014), 523; Hasan Onat, Sönmez Kutlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2021), 90.

³⁶² İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübrâ*, 6/308.

Tahkim hadisesinin ardından tekfir olgusunun zihinlere yerleşmesi, sahâbînin büyüklerinin dahi tekfir edilmesi ve ardından gelişen Emevî dönemi hadiseleri, ircâ fikrini benimseyenlerin düşüncelerini itikadî alana taşımalarına sebep olmuştur. Emevîlerin, Hz. Osman'ı övme ve Hz. Ali'yi tel'in etme faaliyetleri, Emevî veya Arap olmayan toplumu müslüman olmalarına rağmen eşit kabul etmemeleri câhiliye dönemi Arap asabiyetini tekrardan canlandırmış ve yaptıkları haksız ve zalimane uygulamalarını Allah'ın kazâ ve kaderine isnad etmeleri Mürcie mezhebinin siyasî ve itikadî alanda sahneye çıkmasına neden olmuştur.³⁶³ Bu bağlamda fitneye yol açan tartışmalı konuların hükmünü ve özellikle Hz. Osman ve Hz. Ali'de dahil olmak üzere sahâbîlerin ve büyük günah işleyenlerin durumunu Allah'a ircâ eden, büyük günah işlemiş dahi olsa ehl-i kibleyi tekfir etmekten kaçınıp hükmünü Allah'a havale eden, Allah'ı inkar etmediği müddetçe günah işleyen herkesi mümin kabul eden, bütün müslümanları eşit ve kardeş olarak görüp kebîre sahibinin durumunu Allah'a ircâ eden bu kişilere Mürcî' denilmiştir.

Mürcie, imanı tanımlarken Hâricîlerin ve Ehl-i Hadis'in tanımlamasının karşısında yer almıştır.³⁶⁴ Ancak bu tanımlamada da kendi içerisinde ihtilafa düşmüş ve 12 gruba ayrılmıştır. Bu yüzden her bir grubun tanımı farklı olmakla birlikte birbirine benzer çok noktaları vardır. Bu tanımlar aralarındaki farklılıklara rağmen üç başlık altında bir araya getirilebilmektedir. Birinci görüşe göre iman, yalnızca Allah'ı, resullerini ve Allah'tan gelen şeylerin hepsini bilmektir. Bu yüzden iman, kalpte gerçekleşen marifettir. Küfür ise Allah'ı bilmemek olup marifet dışındaki her şeydir. Bu anlayışa göre iman için kalp ile boyun eğmek, dil ile ikrar etmek, Allah ve Resûlüne muhabbet beslemek, onlara ta'zim edip onlardan korkmak ve uzuvlar ile amel imana dahil değildir. Cehm b. Safvân (ö. 128/745-746) ve Cehmiyye mezhebi bu görüştedir. İkinci görüşe göre iman, Allah ve ondan gelen her şeyin toptan bir şekilde kalp ile tasdik, dil ile ikrar edilmesidir. Mürcie'nin çoğunluğunun benimsediği bu görüş Ebû Hanîfe ile Kûfe'li zâhid ve fakihler tarafından benimsenmiştir. Üçüncü görüşe göre ise iman sadece dil ile ikrar etmekten ibarettir. Uzuvlar ile amel ve kalp ile tasdik bilgisine gerek olmaksızın dil ile ikrar kafidir.

³⁶³ Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, 525; Hasan Onat vd., *İslâm Mezhepleri Tarihi* 91.

³⁶⁴ Sönmez Kutlu, "Mürcie", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları, 2006), 32/41-45.

Küfür ise dil ile Allah'ı inkar etmektir. Bu düşünce Muhammed b. Kerrâm (ö. 255/869) ile Kerrâmiye mensuplarının görüşü olup ekseriyetin itibar etmediği bir görüştür.³⁶⁵

Mürctie mezhebinin iman tanımlarından da anlaşılacağı üzere amel hiçbir zaman imanın şartlarından biri olarak zikredilmemiştir. Özellikle Hz. Peygamber'in bir kişinin kelime-i tevhidi söylemesinin iman için yeterli olacağına dair hadisini³⁶⁶ delil olarak göstererek ameli imanın bir şartı olarak değerlendirmemişlerdir. Bu yüzden de imanın amellerle artmayacağı veya günah işlemekle de eksilmeyeceği düşüncesi Hüseyin b. Muhammed en-Neccâr (ö. 230/845) hariç diğer bütün Mürciî fırkalar tarafından benimsenmiştir.³⁶⁷

Mürctie'ye göre büyük günah meselesinin dünyevî ve uhrevî açıdan iki boyutu vardır. Çünkü günahın sonuçları bu iki duruma göre etki eder. Kişi, ehl-i kible ise işlediği günah ne olursa olsun kalbindeki iman sebebiyle mümin, işlediği günah sebebiyle de fâsık olarak nitelenir. Âhiretteki durumu ise Allah'a kalmıştır. Dilerse affeder dilerse cezalandırır. Amel imanın bir cüzü olmayıp, günah da küfrün alameti değildir. İman tanımları da zaten bu şekildedir. Bu yüzden kişi günah işlese dahi mümindir. Bu durumu ise yani büyük günah işleyen kişinin fasık olmakla birlikte aynı zamanda mümin olarak kalmasını da bir motto olarak şöyle ifade etmişlerdir; “*Küfür ile birlikte itaat fayda vermediği gibi, imanla birlikte de mâsiyet kişiye zarar vermez.*”³⁶⁸

Sonuç olarak bütün günahlar mâsiyet olup, mâsiyet de fıska girmektedir. İsterse bu günahın te'vili olsun veya olmasın günah işleyen her kişi fâsıktır.³⁶⁹ Günah işlediği için de kişi küfre girmez. İmanın bulunduğu kalpte günah, kişiyi küfre götürmez. Günah işlememiş veya günahından tevbe etmiş kişi uhrevî açıdan cennetlidir. Küfür ve inkar üzere ölen kişi ise cehennemlidir. Şayet bir kişi büyük günah işler, kebîre sahibi olur ve tevbe etmeden de ölürse onun durumu Allah'a kalmıştır. Cennet ehlinde mi yoksa cehennem ehlinde mi olduğu bilinmez, Allah dilerse azap edip cezalandırır dilerse de mükafatlandırır.³⁷⁰ Bu sebeple Mürctie, Cemel ve Sıffın gibi ilk dönem hadiselerine katılanlar hakkında net bir taraf belirlemeyerek doğrudan durumu Allah'a havale etmiştir. Ayrıca iman ve küfür konularında tekfir anlayışını ve Hâricîlerin katı tutumunu da reddetmiş ve

³⁶⁵ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 132-142; Bağdâdî, *el-Fark*, 183-195.

³⁶⁶ Buhârî, “Cihâd”, 102.

³⁶⁷ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 132-142; Bağdâdî, *el-Fark*, 175-195.

³⁶⁸ Şehristânî, *el-Milel*, 139; Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 229.

³⁶⁹ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 476-477.

³⁷⁰ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 229; Sönmez Kutlu, “Mürctie Mezhebi: Doğuşu, Fikirleri, Edebiyatı ve İslâm Düşüncesine Katkıları”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2002/1), 1/171.

Hâricîlere karşı gelen ilk fırka olmuştur. Dolayısıyla Mürcie, büyük ve küçük günah şeklinde bir ayrıma gitmemiştir. Bu tarz bir ayırmadan ziyade bu günahı işleyenin hükmü ve durumunu tartışmış ve itikat ilkelerini de buna göre şekillendirmiştir.

3.2.3. Cebriyye

İnsanın, zihnî ve amelî eylemlerinin hepsini Allah'ın fiil ve iradesine bağlı olarak ortaya çıktığını ve eylemlerini tercih ederken kendisine mahsus bir iradenin olmadığını düşünen mezhebe Cebriyye denilmektedir.³⁷¹ Meydana gelen fiiller hakkında insanın etkisini kabul etmeyip doğrudan Allah'a izâfe eden bu mezhep ilk itikadî fırkalardandır.³⁷²

İlk itikadî problemlerden birisi olan irade hürriyeti, cebir ve ihtiyar gibi meseleler siyasî, dinî ve kültürel olarak bazı sebeplere dayandırılmaktadır. Özellikle Hz. Osman dönemi hadiseleriyle bağlantılı olarak gelişen olayların ardından sahâbîlerin birbiri ile savaşması, Emevî dönemi hadiseleri ve Emevî Sultanlarının meşruiyetini ve yanlış icraatlarını sürekli Allah'ın kazâ ve kaderine isnad edip kendilerini temize çıkarmaları hür iradeyi yok sayan ve cebrî düşüncüyü benimseyen bu mezhebin ortaya çıkmasını ve gelişmesini sağlamıştır.³⁷³ Ayrıca Kur'an'daki her şeyin yaratılmadan evvel Allah'ın ezeli ilim ve iradesiyle levh-i mahfûz'da yazıldığı, her şeyin Allah'ın kazâ ve kaderine göre belirlendiği, Allah'ın dilediği kullarını hidâyete, dilediklerini dalâlete sevk ettiği, mülkünde dilediği gibi tasarruf ettiği ve Allah'ın her şeyi yarattığını belirten âyetler cebrî düşüncenin şekillenmesinde rol oynamış ve bu düşünce müntesiplerinin istidlâl ettiği başlıca âyetler olmuştur.³⁷⁴

İnsanın hür iradesinin yok sayılıp kullara ait fiillerin Allah tarafından yaratıldığını bu yüzden de insana ait gerçek bir iradeden söz edilmeyeceğini ve fiillerin bir cebir altında ortaya çıktığını ilk iddia eden kişi Ca'd b. Dirhem'dir (ö. 124/742).³⁷⁵ Ancak cebir

³⁷¹ Gölcük, *Kelâm Tarihi*, 51-52; İrfan Abdulhamîd Fettâh, "Cebriyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/205-208.

³⁷² Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 72; Bağdâdî, *el-Fark*, 186.

³⁷³ Mevlüt Özler, *İslâm Düşüncesinde Tevhid* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2005), 223. Abdulhamîd Fettah, "Cebriyye", 7/205-208.

³⁷⁴ Ahmed b. Muhammed er-Râzî, *Hucecû'l-Kur'an*, thk. Ahmed Ömer el-Ezherî (Beyrut: Dârü'r-Râid el-'Arabî, 1982), 13-30.

³⁷⁵ Mustafa Öz, "Ca'd b. Dirhem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/542-543.

meselesini Kelâm ilmine dahil eden ve delillendirerek savunan ilk kişi ise Ca'd'ın sohbetlerinde bulunan ve fikirlerinden etkilenen Cehm b. Safvân'dır.³⁷⁶ Cehm b. Safvân mutlak bir cebir anlayışını benimsediği için Cebriyye-i hâlisâ'nın kurucusu sayılmıştır. Bu yüzden bu mezheb kendi ismiyle yani Cehmiyye olarak kaynaklarda zikredilmiştir.³⁷⁷

Cehm b. Safvân'a göre iman, Allah'ı, resulünü ve onun katından gelen her şeyi bilmektir. Küfür ise bunları bilmemektir. İman marifet olarak tanımlanmış ve kalp ile boyun eğmek, dil ile ikrar, uzuvlar ile amel, Allah ve Resûlüne muhabbet ve ta'zim beslemek ve onlardan korku duymak imanın tanımına dahil edilmemiştir. Ayrıca bir şahıs Allah'ı ve Resûlünü bilse ve dili ile inkar etse kafir olmaz. Çünkü iman parçalanabilen bir şey değildir ve iman ile küfür aynı anda kalpte bulunan bir şey de değildir.³⁷⁸

İmanı ve küfrü marifet olarak gören Cehm, insanın eylemlerinde hür olmadığını, gerçekte insana ait hiç bir fiilin bulunmadığını ve fiillerin sadece Allah'a ait olduğunu iddia etmiştir. Fiillerin insana izâfe edilmesinin sebebi mecazîdir. Ağacın hareketlenmesi veya güneşin batmasındaki irade ve eylem Allah'a ait olduğu gibi insana kuvveti verip fiili ve eylemi yaratan da yine Allah'tır.³⁷⁹ Dolayısıyla insan hiçbir şeye güç yetiremez. İstîtâat ile vasıflanamaz. O eylemlerinde hür değildir, fiillerinde mecburdur. Herhangi bir kudreti, iradesi ve ihtiyarı yoktur. Allah, dünyadaki diğer varlıkların fiillerini yarattığı gibi insanın fiillerini de yaratmıştır. Fiillerin insana nisbet edilmesi mecazi olup tıpkı ağacın meyve vermesi, suyun akması, taşın hareket etmesi, güneşin doğması ve batması, gökyüzünün bulutlanması, yağmurun yağması, yeryüzünün çiçeklenmesi gibidir. İnsan fiillerinde cebir altında olduğundan dolayı ceza ve mükafatı da cebrîdir. Cebir sabit olduğu için teklîf de cebrîdir.

Sonuç itibarıyla Cehmiyye veya Cebriyye'ye göre insan büyük günah işlese dahi kâfir değildir. Çünkü günahı yaratan da onu kuluna işleten de Allah'tır. Allah'ın ilminin ezelf olması, her şeyi nerede ve ne zaman olacağını bilmesi kulun fiillerinin Allah tarafından yaratıldığına işaret etmektedir. Bu yüzden de Cebrî düşüncede kulun istîtâatı inkar edilmiştir. Ayrıca insanın kendi eylemlerinin hakiki fâili olması Allah'tan başka bir fâili kabul etmek anlamına gelir ki bu da tevhide aykırıdır. Bu yüzden de Cebriyye insandaki

³⁷⁶ Abdulhamîd Fettah, "Cebriyye", 7/205-208.

³⁷⁷ Şerafettin Gölçük, "Cehm b. Safvân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/233-234.

³⁷⁸ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 132; Bağdâdî, *el-Fark*, 186.

³⁷⁹ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 1: 73-74; Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 279; Bağdâdî, *el-Fark*, 186.

sorumluluğu kabul etmemiş ve her şeyi ezeli ilmiyle bilen Allah'ın iradesi ve gözetimi doğrultusunda gerçekleştiğine inanmıştır. Böylelikle insanın kâfir veya mümin olmasını ve kullarının iman-inkar, hidâyet-dalâlet ve itaat-isyan türünden fiillerini dileyen de Allah olacaktır. İnsanın bütün fiilleri Allah'ın iradesi ve ilmine bağlı olduğundan dolayı insandan sorumluluk da kaldırılmıştır.

3.2.4. Mu'tezile

Mu'tezile mezhebinin ortaya çıkışı ile ilgili farklı rivayetler olsa da meşhur rivayete göre bu mezhebin ortaya çıkışı mürtekib-i kebîre meselesi ile ilgilidir.³⁸⁰ Tâbiîn'in meşhur imamı Hasan-ı Basrî'nin (ö. 110/728) halkasında ders gören Vâsıl b. Atâ'nın (ö. 131/748) kebîre sahibinin durumu ile ilgili hocasına itiraz etmesi bu mezhebin başlangıç noktasını oluşturmuştur. Yaygın kanaate göre Hasan-ı Basrî'nin ders halkasına o günlerde oldukça meşhur bir mesele olan büyük günah işleyeninin durumu hakkında soru sorulur. Özellikle bir grubun ameli imanın bir rüknü gibi görüp büyük günah işleyeni tekfir etmesi, başka bir grubun ameli imanın bir rüknü olarak görmeyip iman ehline günahın zarar vermeyeceğini iddia etmesi ve o kişinin durumunu Allah'a ircâ etmesi ve daha farklı bir grubun ise insanın rüzgarın önündeki yaprak gibi olduğunu ve bu yüzden de Allah'ın dilemesiyle günahın işleneceğini iddia etmesi üzerine Hasan-ı Basrî'nin bu konuda ne düşündüğü, bu kişilerin itikadî durumlarının ne olacağı sorulmuştur. Vâsıl b. Atâ hocası Hasan-ı Basrî'ye itiraz ederek bu kişilere mutlak anlamda kâfir veya mümin denilemeyeceğini bu kişilerin iman ve küfür arasında bir mertebede, fisk menzilesinde olduğunu belirtmiş ve el-menzile beyne'l-menziletayn nazariyesini ortaya atmıştır. Vâsıl b. Atâ bu düşüncesi ile birlikte hocasının ders halkasından ayrılmış ve Basra mescidindeki başka bir direğin etrafında kendi halkasını kurmuştur. Bundan dolayı Hasan-ı Basrî öğrencisine hitaben "*Vâsıl bizden ayrıldı*" demiştir. Böylece bu mezhep ayrılanlar anlamında "*Mu'tezile*" olarak isimlendirilmiştir.³⁸¹

Mu'tezile'nin Hâricî ve Mürcîî iman-günah ilişkisine karşı farklı bir yorum olarak ortaya çıktığı söylenilebilir. el-Menzile beyne'l-menziletayn görüşüyle ortaya çıkan ilk Mu'te-

³⁸⁰ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 73-74; Bağdâdî, *el-Fark*, 118.

³⁸¹ Ali Sami en-Neşşâr, *İslâm'da Felsefî Düşüncenin Doğuşu*, trc. Osman Tunç (İstanbul: İnsan Yayınları, 1999), 2/157-166; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 73-74; Bağdâdî, *el-Fark*, 118.

zilîlerin fikirlerini yaymaları Abbâsîler devrinde gerçekleşmiştir. Özellikle Abbâsî Halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr (ö. 158/775) ve Halife el-Me'mûn ile başlayan Mihne dönemlerinde Mu'tezilî düşünce zirve dönemini ve altın çağını yaşamıştır. Halife el-Mütevekkil'in hilâfet makamına gelmesinin ardından bir kaç yıl içerisinde (237/851-52) mihne dönemi sona erdirilmiş ve Mu'tezile için gerileme dönemi başlamıştır. Mihne dönemimin sona ermesi ve daha sonraki süreçte Ebû'l-Hasan el-Eş'arî'nin bu mezhepten ayrılarak müstakil bir mezhep kurması bu mezhebin yayılması için büyük bir kayıp olmuştur. Uzun müddet varlığını sürdüren bu mezhebin 8/14. asırdan sonra temsilcisi kalmamıştır.³⁸²

Mu'tezile, mürtekib-i kebîre'nin durumu ile ilgili Hâricîlerin, Mürcie'nin ve Cebriyye'nin düşüncelerinden farklı olarak el-Menzile beyne'l-Menzileteyn nazariyesini geliştirmiştir. Hâricîlerin tekfirci tutumu ile Mürcie'nin Allah'a ircâ eden görüşlerinden farklı ve kendilerine özgü bir yöntem olan bu düşünceleri Mu'tezile'nin 5 temel inanç esasından birisi olmuştur.³⁸³ Ayrıca bu mezhebin kurucusu sayılan Vâsıl b. Atâ'nın el-Menzile beyne'l-Menzileteyn isimli bir eser kaleme alması³⁸⁴ da bu ilkenin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

İki menzile arasında bir menzile, konum ve makam anlamındaki bu ilke, iman ve küfür arasındaki ara mertebe anlamındadır. Bu menzile, fîsk mertebesi olup büyük günah işleyeni fâsık olarak gören mertebedir. Vâsıl b. Atâ, bundan dolayı imanı bir takım hayırlı haslet olarak tanımlamıştır. Şayet bu hayırlı hasletler bir kişide toplanırsa, o kişi övgü ifadesi olarak mümin diye isimlendirilir. Fâsık ise hayırlı hasletlerin toplanmadığı ve övgü ifadesini hak etmeyen kişidir. O mutlak manada mümin olarak da kâfir olarak da isimlendirilemez. Çünkü bu kimsede bazı hayırlı hasletlerin ve kelime-i şehâdetin varlığı kâfir olarak nitelenmesine manidir. Fakat o kebîre sahibi olduğu halde tevbe etmeden ölürse ebedî cehennem azabıyla cezalandırılır. Çünkü âhiret, cennet ve cehennemden müteşekkildir. Ancak onun azabı, dünya hayatındaki bazı hayırlı hasletleri ve kelime-i şehâdeti sebebiyle hafifletilir ve derecesi kâfirlerin seviyesinden daha hafif olur. Âhirette kâfirler ve fâsiklar arasındaki ceza derecesinin farkı cennette peygamberler ile müminler

³⁸² Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, 328-332; Onat vd., *İslâm Mezhepleri Tarihi*, 124-128.

³⁸³ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, 679-701; Ka'bî, *Kitâbü'l-Makâlât*, 115.

³⁸⁴ en-Neşşar, *İslâm'da Felsefî Düşüncenin Doğuşu*, 2/231-239.

arasındaki mükafat farkına benzetilmektedir.³⁸⁵ Nasıl ki peygamberler ile müminler arasında mükafat farkı varsa cehennemde de kâfirler ile fâsıklar arasında bir fark olacaktır. Mu‘tezile’ye göre günah, küfre girmek ve kişinin cehennemde ebedî olarak azap görmeyi hak etmesidir. Mu‘tezilî düşüncede hangi günahın büyük günah olduğu bilinmemekle birlikte günah çeşitleri sonucu açısından değerlendirilmiştir. Günahın sevaptan az olması eylemi küçük günah kılarken günahın sevaptan çok olması eylemi büyük günah yapmaktadır. Kişi şayet büyük günahlardan sakınırsa küçük günahlarından dolayı ceza çekmeyecektir.³⁸⁶ Küçük günahların doğrudan bağışlanmasının delili delili ise onlara göre âyetlerdir.³⁸⁷ Mu‘tezile’nin bu tavrı ifrat ve tefritten uzak durmak, Müslümanların vasat ümmet kılınıp ve aşırıya kaçanların kınanması, orta yolun emredilmesi ile ilgili bir takım dinî kaynakları referans almalarından dolayı ortaya çıkmıştır. Ayrıca Hz. Ali’nin Hâricîler ile Muâviye taraftarlarını kâfir olarak değil de bâğî olarak nitelemesi, onların ganimetlerini helal görmeyip cenazelerini defnettirmesi ve sahâbî ile tâbînin uygulamaları da bu konuda onların delillerindedir.³⁸⁸

Sonuç olarak Mu‘tezile imanı, kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve uzuvlarla amel şeklinde tanımlanmış ve her ne olursa olsun bu üç şartın hiç birinden taviz vermemiştir. Bir Müslüman’ı amelindeki eksikliği veya haramları işlemesi sebebiyle kâfir olarak niteledikleri gibi tam anlamıyla mümin de demeyerek fisk kavramını ortaya atmışlardır. Âhiretteki durumunu ise ölmeden önceki tevbesi ile ilişkilendirmişlerdir. Tevbe ettiği takdirde mümin, tevbe etmediği takdirde azabı kâfirlerin azabından daha az olmak kaydıyla ebedî cehennem azabıdır. Bundan dolayı Hâricîlerin fâsık-kâfir ve Mürcîilerin fâsık-mümin düşüncesinden farklı olarak kebîre sahibini fâsık-fâcîr olarak tanımlanmış ve ara bir konum ortaya çıkarmışlardır.

3.2.5. Şîa

Hz. Peygamber’in vefatının ardından hilâfetin Hz. Peygamber’in vasiyetinden dolayı “nass ve tayin” ile Hz. Ali ve evladında olması gerektiğini savunan mezhebin genel

³⁸⁵ Şehristânî, *el-Milel ve’n-Nihal*, 48; Eş’arî, *Makâlâtü’l-İslâmiyyîn*, 267; Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, 701.

³⁸⁶ Eş’arî, *Makâlâtü’l-İslâmiyyîn*, 267, Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu’l-usûli’l-hamse*, 632, Ka’bî, *Kitâbü’l-Makâlât*, 363, 401.

³⁸⁷ en-Nisâ 4/31.

³⁸⁸ Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, 352.

adıdır.³⁸⁹ Şîa, Hz. Ali ile Hz. Hüseyin'in (ö. 61/680) şehadetinin ardından hızlıca mezhepleşme sürecine gitmiştir. Emevî iktidarına karşı farklı zamanlarda isyan teşebbüslerinde bulunan bu mezhep kendilerine özgü bir devlet kurana kadar pek çok kola ayrılmıştır. Günümüzde çeşitli fırkalar halinde varlığını sürdüren itikadî bir mezheptir.³⁹⁰

Görüldüğü üzere ilk başta siyasî bir fırka olarak ortaya çıkıp daha sonra doktrinleşerek itikadî bir mezhep olan Şîa, çeşitli fırkalara ayrılmasıyla beraber mezhepleşme sürecini tamamlamıştır. Şîa'nın ilk fırkalarından birisi olan Zeydiyye mezhebinin kurucu imamı sayılan Zeyd b. Ali'ye (ö. 122/740) göre büyük günah işleyen kişi, mümin olarak isimlendirilemez. Çünkü mümin Kur'an'daki âyetlere göre Allah'ın dostu sıfatına nail olmuştur. Kebîre sahibi günahıyla bu vasfı kaybetmiştir. Ancak kâfir olarak da isimlendirilemez. Çünkü kâfirler aynı zamanda müşriktirler. Ayrıca kebîre sahibinin cenaze namazının kılınması, müslüman kabristanına defnedilmesi ve akrabasının kendisine mirasçı olması gibi durumlar onun kâfir olarak isimlendirilmesine engeldir. Bu yüzden kebîre sahibi iman ve küfür durumunda olmayıp ümmetin icmâsına göre fâsık konumundadır. Bu görüşlerinden de anlaşıldığı üzere Zeyd b. Ali arkadaşı olan Vâsıl b. Atâ'dan kebîre konusunda etkilenmiştir.³⁹¹

Zeydiyye, büyük günah işleyenlerin durumu hakkında iki kısma ayrılmıştır. Onlardan bir topluluk imanı marifet, ikrar ve hakkında vaîd'in gerektiği konulardan kaçınmak olarak tanımlamıştır. Ayrıca hakkında vaid olan hususlardan birini işlemeyi şirk veya küfür olarak değil küfrân-ı nimet olarak nitelemişlerdir. Onlardan ikinci bir topluluk ise imanı bütün itaatlerle özdeşleştirirken hakkında vaîd gerektiren şeyleri işlemeyi küfür olarak değerlendirmemişlerdir. Bu düşünce Zeydiyye'nin müteahhir ulemasının görüşü olup Zeydiyye'nin cumhûru ve mütekaddimûn ulemâsı ilk görüşü tercih etmişlerdir.³⁹²

Zeydiyye mezhebinde günaha ısrar etmek küfür sayılmıştır. Zina ve hırsızlık yapan kişiye had cezası uygulanır. Ardından günahlarından ötürü tevbe çağrısı yapılır şayet tevbe etmezlerse öldürülür.³⁹³ Ayrıca Zeyd b. Ali'ye göre günah işlemek imanı eksiltmez

³⁸⁹ Mustafa Öz, "Şîa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 39/111-114.

³⁹⁰ Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, 116-125; Onat vd., *İslâm Mezhepleri Tarihi*, 153-295.

³⁹¹ Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, 138.

³⁹² Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 74.

³⁹³ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 118.

aynı şekilde itaat ve ibadette imanı arttırmaz. Ancak dosdoğru bir iman, salih ameli doğurur. Çünkü iman ve amel birbirinden ayrılmaz bir bütündür.³⁹⁴

Şîa'nın farklı bir kolu olan İmâmiyye mezhebine göre iman ve islâm eş anlamlıdır. Bu ikisi de tevhid, nübüvvet ve âhiret inancına dayalıdır. Bu yüzden bu üç esasa kalp ile inanan, dili ile ikrar eden ve amel eden kişi iman etmiş demektir.³⁹⁵ Günah işleyen kişi ise fâsık olmakla birlikte Mu'tezile'nin el-menzile beyne'l-menziletayn kavramı ile de açıklanamamaktadır. Çünkü mürtekeb-i kebîre işlediği günahın cezasını çeker ve kurtulur, ebedî azaba maruz kalmaz. Büyük günah işleyen kişi şayet kâfir olarak ölürse ebedî azaba muhatap kılınacaktır. Dolayısıyla ehl-i kible için böyle bir durum söz konusu değildir. Çünkü ebedî azap sadece kâfirler için geçerlidir.³⁹⁶

İmâmiyye'nin Ahbârîlik ekolünden olan Muhammed Emin el-Esterâbâdî'ye (ö. 1033/1624) göre kişi, Allah tarafından yasaklanmış büyük veya küçük günah işlediğinde imandan çıkar. Tevbe ettiği takdirde eski durumuna geri döner. Çünkü günah işlemek haramı helal kılmak demektir. Allah'ın haram kıldığını helal kılmak ise Kur'an'da belirtildiği üzere kişiyi imandan çıkartır. İman etmek marifet ve Allah'ın emirlerine boyun eğmenin gerçekleşmesi demektir. Bu safhadan sonra Allah'ın emirlerine boyun eğmenin tezahürü olarak ameller gelmektedir.³⁹⁷ Bu yüzden de Esterâbâdî'ye göre iman, kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve uzuvlar ile ameldir. Molla Muhsin Feyz el-Kâşânî'ye (ö. 1090/1679) göre ise günah işlemiş bir kişi ilâhî adalete binaen cehennemde ebedî olarak cezalandırılmaz. Çünkü Allah, şirkin dışında bütün günahları bağışlayacaktır.³⁹⁸

Sonuç olarak Şîa, iman-amel ilişkisinde Hâricî ve Mu'tezilî düşünce gibi ameli imanın bir şartı olarak kabul etmiş ve büyük günah işleyen müminin durumu hakkında Mu'tezile'ye yakın görüşlere sahip olmuştur. Ancak Mu'tezile'nin kişinin âhiretteki durumunu belirtmek için kullandığı el-Menzile beyne'l-menziletayn nazariyesi kabul edilmemiştir. Bu yüzden de kebîre sahibinin âhirette ara bir konumda olmayacağını ve ebedî azabı da

³⁹⁴ Muhammed Ebû Zehra, *İmam Zeyd*, çev. Salih Parlak, Ahmet Karababa (İstanbul: Buruç Yayınları, 1996), 192-193.

³⁹⁵ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 1/163.

³⁹⁶ Muhammed Ebû Zehra, *İmam Ca'fer Sadık*, çev. İbrahim Tüfekçi (İstanbul: Şafak Yayınları, 1996), 200.

³⁹⁷ Mazlum Uyar, *İmâmiyye Şia'sında Düşünce Ekolleri Ahbârîlik* (İstanbul: Ayışığı Yayınları, 2000), 182.

³⁹⁸ Uyar, *İmâmiyye Şia'sında Düşünce Ekolleri Ahbârîlik*, 214.

hak etmeyeceğine inanmıştır. İmanı kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve uzuvlar ile amel şeklinde tanımlayarak iman-amel ilişkisinde bütüncül davranmışlardır.

3.2.6. Eş'ariyye

260/873-74 yılında Basra'da doğduğu bilinen Ebü'l-Hasen el-Eş'arî, hocası olan Mu'tezilî kelâm âlimi Ebû Ali el-Cübbâî'den (ö. 303/916) dersler alıp bir süre bu mezhebe bağlı kalmıştır. Hocasından dolayı Mu'tezilî düşünceleri benimseyen Eş'arî, takriben 40 yaşında olduğu 300/912-13 yılının bir cuma namazında Basra Camii'nde artık Mu'tezile mezhebinin müntesibi olmadığını ve bundan sonra Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat düşünceleri benimsediğini ilan etmiştir. Bu tarihten itibaren selef itikadına uygun kelâmî bir görüşü benimseyen Eş'arî, kelâm ilminde yeni bir akımın da kurucusu sayılmıştır.³⁹⁹

Eş'arî, Mu'tezile'den ayrıldıktan sonra Basra'yı terk ederek Bağdat'a yerleşmiş ve 324/935-36 yılında orada vefat etmiştir.⁴⁰⁰ Kurmuş olduğu mezhep kendisinden sonra Bâkîllânî (ö. 403/1013), İbn Fûrek (ö. 406/1015) ve el-Cüveynî (ö. 478/1085) v.b. bir çok âlimle temsil edilmiş ve mezhebin sistemleşmesi ve yayılması bu âlimler sayesinde hızlanmıştır. Özellikle Nizâmiye medreselerine el-Gazzâlî (ö. 505/1111) gibi bu mezhebe mensup hocaların atanması mezhebin İslâm dünyasının her yerine yayılmasını hızlandırmıştır. Günümüzde de varlığını sürdüren yaygın mezheplerden sayılmaktadır.⁴⁰¹

Ebü'l-Hasen el-Eş'arî'ye göre iman, Arap dil âlimlerinin icmâsı ile tasdik anlamındadır. Kur'an'daki bir çok âyet⁴⁰² de bu durumu teyit etmektedir. Ayrıca filan kimse kabir azabına ve şefaate iman ediyor denildiğinde o kimsenin bunları tasdik ettiği anlaşılmaktadır. Eş'arî tarafından sunulan delillerden de anlaşılacağı üzere iman kelimesi hem sözlük anlamı hemde terim anlamı olarak tasdik demektir.⁴⁰³

Eş'arî âlimlerin ekserisine göre iman, peygamberin vahiy yoluyla Allah'tan alarak tebliğ ettiği konuları kalp ile tasdik etmektir. Dil ile ikrar ve uzuvlar ile amel imana dahil değildir. İlâhî emir ve yasaklara uygun olmayan her fiil ve davranış büyük günah kategorisinde

³⁹⁹ Fığlalı, *Günümüz İslâm Mezhepleri*, 146-149.

⁴⁰⁰ Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, 476; Onat vd., *İslâm Mezhepleri Tarihi*, 391-394.

⁴⁰¹ Onat vd., *İslâm Mezhepleri Tarihi*, 394-398; Fığlalı, *Günümüz İslâm Mezhepleri*, 147-149.

⁴⁰² Yûsuf 12/17; İbrâhîm 14/4; eş-Şu'arâ 26/193-195.

⁴⁰³ Ebü'l-Hasen el-Eş'arî, *el-Lüma' fi'r-reddi 'alâ ehli'z-zeyğ ve'l-bida'*, thk. Hamudeh Ğarabeh (Londra: Matbaa Mesiner, 1955), 123.

değerlendirilmiştir. Dolayısıyla günahın büyüklüğü veya küçüklüğü izâfidir.⁴⁰⁴ Böylece imanı itaat olarak kabul eden her düşünce reddedilmiş ve itaatin imanın bir şartı olmadığını belirten âyetler⁴⁰⁵ de delil olarak gösterilmiştir.⁴⁰⁶

Mümin, işlediği büyük günah sebebiyle fâsıktır. Dövme eylemini yapan döven, cana kıyan kişi bu eylemiyle kâtil, inkar eden kâfir, fıska giren fâsık ve dinin getirdiği esasları tasdik eden kişi de musaddik olur. Kişi günah işlediği müddetçe fâsık durumunda olup imandan çıkmaz. Eş'arî bu sebeple Mu'tezile'yi de eleştirmiştir. Fâsık kişi günahı sebebiyle ne mümindir ne de kâfirdir diyen Mu'tezile ona göre yanlıgı içerisinde. Çünkü onların bu sözü o kişinin ne muvahhid ne de mülhid olmadığı anlamına gelir ki bu durumda zıtlık vardır.⁴⁰⁷

Fâsık, Allah'ı ve ondan gelen şeyleri tasdik ettiği müddetçe kendisinden iman durumu zayi olmaz. Zina veya hırsızlık gibi büyük günahları işleyen birisi tasdik ehli olduğu müddetçe mümindir. Bu kişi fıska üzere olup da tevbe etmeden ölürse o vakit durumu Allah'a kalmıştır. Dilerse Allah azab eder, dilerse bağışlar. Bu kişinin ebedî olarak cehennemde kalmayacağı da bir çok hadiste belirtilmiştir. Fakat bu kişi işlediği günahların haram olduğunu inkar edip, helal sayarak işlerse o zaman kâfir olup ebedî cehennem azabına muhatap kılınır.⁴⁰⁸

Eş'arî âlimlerinden Fahreddin er-Râzi'ye (ö. 606/1210) göre ise büyük günah işleyen kişi mümin, iman etmesiyle itaatkâr, işlediği fıska sebebiyle de âsidir.⁴⁰⁹ Ayrıca Kur'an'daki "iman edenler ve salih amel işleyenler" şeklindeki terkipler de iman ile amel arasındaki ilişkiyi göstermekle birlikte atıf edatıyla ayrılmasından dolayı ikisinin birbirinden farklı kavramlar olduğunu göstermektedir.⁴¹⁰

Günahın büyüklüğünü ve küçüklüğünü izâfî olarak değerlendiren Eş'arîler, küfür ve şirki en büyük ve affı olmayan günahlardan kabul etmişlerdir. Küfür ve şirk dışındaki zina,

⁴⁰⁴ Ebû Bekir Muhammed b. Fûrek el-İsfehânî, *Mücerredü makâlâti 'ş-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, thk. Ahmed Abdurrahîm es-Sayih (Kahire: Mektebetü's-Sakâfeti'd-Dîniyye, 1425/2005), 152.

⁴⁰⁵ el-En'âm 6/82; el-Kehf 18/107.

⁴⁰⁶ Fahreddin er-Râzi, *Kelâm'a Giriş (el-Muhassal)*, çev. Hüseyin Atay (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002), 268.

⁴⁰⁷ Eş'arî, *el-Lüma' fi'r-reddi 'alâ ehli'z-zeyğ ve'l-bida'*, 124.

⁴⁰⁸ Eş'arî, *el-Lüma' fi'r-reddi 'alâ ehli'z-zeyğ ve'l-bida'*, 124-125.

⁴⁰⁹ er-Râzi, *Kelâm'a Giriş (el-Muhassal)*, 269.

⁴¹⁰ Mustafa Sinanoğlu, "İmân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/212-214.

cana kıyma v.b. günahlar ise kalpte tasdik olduğu müddetçe kişinin imanına zarar vermeyecektir. Aynı şekilde büyük günahı işleyen bir mümin fiskından tevbe etmeden ölürse cehennemde cezasını çeker ve daha sonra cennete girer. Ayrıca ilâhî şefaati, lütfu ve rahmeti elde edip doğrudan cennete girmesi de mümkündür. Bu yüzden de ehl-i kible tekfir edilemez ilkesi Eş'arîler tarafından da benimsenmiş bir ilkedir.⁴¹¹

⁴¹¹ Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer et-Teftâzânî, *Şerh'ül-Mekâsîd*, thk. Abdurrahman Umeyre (Beyrut: 'Âletü'l-Kütüb, 1419/1998), 5: 175-230.

4. BÖLÜM: EBÛ MANSÛR EL-MÂTÜRÎDÎ'YE GÖRE MÜRTEKİB İ KEBÎRE MESELESİ

4.1. İman-Amel İlişkisi

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'ye göre iman, sözlük anlamı bakımından tasdik demektir. Ona göre Kur'an'daki iman etmek fiili dil, edebiyat ve tefsir âlimlerinin icmâsı ile tasdik demektir.⁴¹² Tasdik ve tekzib, sadece kalp ile mümkündür. Çünkü imanın yatağı kalptir. Dil ise sadece bir ifade biçimidir.⁴¹³

Nitekim Nahl Sûresi 106. âyette “...*kalbi imanla dolu olduğu halde inkara zorlanan haric*” ifadesi dilin bir araç olduğunu, imanın kalp ile tasdik olup dil ile inkarın bireyi küfre götürmediğini göstermektedir. Böylelikle Mâtürîdî, dil ile ikrarı ve uzuvlar ile ameli temel şartlardan saymayarak imanı tasdik, küfrü ise tekzib olarak tanımlamıştır. Bu tanım sebebiyle Hâricîlerin, Mu'tezile'nin, Haşviyye'nin ve Kerrâmîlerin iman anlayışından ayrılmıştır. Hatta Mâtürîdî'ye göre sayılan bütün bu mezhepler imanın tanımını noktasında sadece kendisiyle değil âyetlere dahi ters düşmektedir.⁴¹⁴

Mâtürîdî, imanı kalp ile tasdik olarak değerlendirmekte ve bu noktada aklî ve naklî⁴¹⁵ deliller getirmektedir. İmanın dinî bir davranış ve dinlerin inanç ilkelerinden ibaret olması inanca aracı olan şeyin aklî açıdan kalp olmasını gerektirmektedir. Kalp, baskı ve cebrin tahakküm edemeyeceği bir yer olduğu için dilsiz birinin veya zor durumda kalıp imanını dahi söyleyemeyecek bir kişinin durumu ancak kalp ile anlaşılacaktır. Bütün bunlar ona göre imanın merkezi için en uygun yerin kalp olduğunu gösteren aklî delillerdendir.⁴¹⁶

İbadetlerin gerçekleşmesi ve kabulü, âyetlerde yer alan helal ve haram hakkındaki hükümler ve yerine getirilmesi istenen ilâhî hitabın hepsi Mâtürîdî'ye göre imanın kalp ile tasdik olduğunu gösteren naklî delillerdendir. Mâtürîdî, bu tarz aklî ve naklî deliller ile de yetinmemiş ve toplumsal hayattaki bazı olaylara dikkat çekerek müslümanların cemaatlara katılması, zikir ve hayır meclislerine gitmesi gibi bir takım sosyal olayların kalp ile tasdik sayesinde gerçekleştiğini iddia etmiştir.⁴¹⁷ Bu bağlamda Mâtürîdî'nin

⁴¹² Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. Bekir Topaloğlu, 1/66.

⁴¹³ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. S. Kemal Sandıkçı, 4/235.

⁴¹⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 565-574.

⁴¹⁵ el-Bakara 2/8; en-Nisâ 4/25, 65; et-Tevbe 9/56; el-Hucurât 49/14-17; el-Mümtehine 60/10.

⁴¹⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 571-572.

⁴¹⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 501.

düşüncesinde inancın merkezi kalptir. İman kelimesinin sözlük anlamı, imanın göstergesinin kalp olması, naklî deliller ve ilâhî hitabın tasdikle gerçekleşmesi imanın tanımını şekillendiren en önemli etkenlerdendir. Zaten bazı toplumsal olaylar da ona göre imanın kalp ile tasdik olduğunu göstermektedir. Bütün bu delillerden dolayı Mâtürîdî, imanın tanımında kalp ile tasdiği yeterli görmeyen Hâricîleri ve Mu'tezilîleri gerçeği reddeden ve bu gerçeğe karşı inadına direniş gösteren gruplar olarak tanıtmıştır.⁴¹⁸

Mâtürîdî, imanın tanımı noktasında kalp ile tasdik ifadesinin yeterli olacağını düşünürken sadece dil ile ikrarı yeterli bir tanım olarak görmemektedir. Çünkü ona göre imanın kalp ile tasdik olduğunu gösteren pek çok âyet⁴¹⁹ imanın sadece dil ile ikrardan ibaret olamayacağına da işaret etmektedir. Benzer biçimde “*Bedevîler inandık dediler, de ki: Siz iman etmediniz ama boyun eğdik deyin, iman henüz sizin kalplerinize yerleşmemiştir*”⁴²⁰ âyetinde ona göre kalpleri iman etmeyen bedevîlerin sözle gösterdikleri iman ikrarının yeterli olmadığı anlatılmıştır.⁴²¹ Bu ve benzeri âyetler bağlamında iman, şayet bedevîlerin sözlerinde gerçekleşseydi Allah'ın onları mümin olarak nitelenmesi gerekirdi. Ancak böyle bir nitelendirme gerçekleşmemiş ve bedevîler için siz boyun eğdiniz ama iman etmediniz denilmiştir.

İmanın sadece ikrar olarak tanımlanması halinde farklı bir problem daha ortaya çıkmaktadır. Çünkü bu şekilde bir tanım, münafıkların durumunu kapalı bırakmaktadır. Allah, münafıkları dil ile imanı ikrar etmelerine rağmen cehennem en alt tabakasına sokmuş ve kâfir olduklarını belirtmiştir.⁴²² Dil ile ikrar, gerçek iman statüsünde kabul edilseydi münafıkların mümin olarak nitelenmesi ve ebedî mükafatı elde etmesi gerekirdi. Ancak böyle bir durum imkansız olmakla birlikte pek çok âyette⁴²³ de münafıkların yalancı, dilileri ile iman ettik iddialarının yalan ve hatta Allah'ı ve müminleri aldatmaya çalıştıkları belirtilmiştir. Bütün bu sebeplerden ötürü imanı dil ile ikrar olarak tanımlayan Kerrâmîler hakkında Mâtürîdî, Allah'ın dini hakkında cesurca konuşan ve Allah'ı tanımayan kişiler olduklarını düşünmektedir.⁴²⁴

⁴¹⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 502.

⁴¹⁹ el-Bakara 2/8; en-Nisâ 4/25, 65; et-Tevbe 9/56; el-Mümtehine 60/10.

⁴²⁰ el-Hucurât 49/14-17.

⁴²¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 565; a. mllf., *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. Bekir Topaloğlu, 5/52.

⁴²² en-Nisâ 4/145; et-Tevbe 9/54, 80; el-Münâfikûn 63/6.

⁴²³ el-Bakara 2/9; en-Nisâ 4/65; et-Tevbe 9/56; el-Mücâdile 58/18; el-Münâfikûn 63/1.

⁴²⁴ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. Bekir Topaloğlu, 1: 62; a. mllf., *Kitâbü't-tevhîd*, 565-568.

Mâtürîdî, dil ile ikrar da olduğu gibi uzuvlar ile ameli de imanın tanımına dahil etmemiştir. Çünkü onun düşüncesinde salih amel ile iman ayrı şeylerdir. Âyetlerde de bu durumun olduğunu düşünen Mâtürîdî, “her kim mümin olduğu halde iman ederse” denilmediğini bilakis “Erkek olsun kadın olsun her kim iman etmiş olarak dünya ve âhiret için salih amel işlerse...”⁴²⁵ denildiğini hatırlatmıştır. Dolayısıyla ona göre âyetler iman ile amelin farklı şeyler olduğunu göstermektedir.⁴²⁶

Bu bağlamda Mâtürîdî, imanın kalp ile tasdik olduğunu ve dil ile ikrarın ve uzuvlarla amelin imanın tanımına eklenemeyeceğini düşünmektedir. Bir takım aklî ve naklî delillerle bu görüşlerini desteklemekte ve salih amel ile imanı ayrı değerlendirmenin doğru olduğunu düşünmektedir. Böylece onun düşüncesinde amel, imandan bir cüz değildir. Amel, imandan bir cüz olmadığı için de pek çok âyet günah işleyenlere “Ey iman edenler!”⁴²⁷ hitabı ile seslenmiştir. Benzer biçimde müminlerden iki grubun birbiriyle savaştığını anlatan⁴²⁸ ve kısasın farz kılındığını bildiren âyette⁴²⁹ de bu günahları işleyen müslümanların kâfir olmadığı gözükmektedir. Hatta kısasın farz kılındığını bildiren âyette Allah, katından bir hafifletme olarak fidyeyi önermiştir.⁴³⁰

Mâtürîdî, bu konuda âyetlere ek olarak Hz. Peygamber’in ümmetine aktarılan gelenekleri de delil olarak zikretmiştir. Özellikle ehl-i kible olan herkesin günahına bakılmaksızın cenaze namazının kılınması ve onlara dönük olarak dua, rahmet ve bağışlanma ifadelerinin günah işleyenden imanının yok olmadığına işaret ettiğini düşünmektedir. Başka bir delil de bütün hadis âlimlerinin şefaatin hak olduğu konusundaki icmâsıdır. Bu yüzden Mâtürîdî’ye göre bu delilleri kabul etmeyen kişi ehl-i hadisin icmâ ettiği sahîh naklî delilleri yalanlamış ve hidâyet önderlerine muhalefet etmiştir. Dolayısıyla bu kişilere çok da bir şey anlatmaya gerek yoktur. Çünkü ona göre aklı başında olan herkesin bunları rahatça anlaması gerekmektedir.⁴³¹

⁴²⁵ en-Nisâ /124.

⁴²⁶ Mâtürîdî, *Te’vilât’ül-Kur’ân*, çev. S. Kemal Sandıkçı, 4: 55.

⁴²⁷ et-Tevbe 9/38; es-Saf 61/2-4.

⁴²⁸ el-Hucurât 49/9.

⁴²⁹ el-Bakara 2/178.

⁴³⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü’t-tevhîd*, 502-503.

⁴³¹ Mâtürîdî, *Kitâbü’t-tevhîd*, 504.

Görüldüğü üzere Mâtürîdî, imanın şartları arasına dil ile ikrar ve uzuvlar ile ameli dahil etmemiştir. Çünkü imanın kalp ile tasdik olması günahkâr müminden iman vasfının kaybolmadığını göstermektedir. Diğer itikadî mezheplerle de bu noktada ayrılmış ve iman ile birlikte günahın kişiyi günahkâr mümin yapacağını ve kâfir yapmayacağını ileri sürmüştür. Bu yüzden de Mâtürîdî, iman-amel ayrışmasını kabul etmeyen, Hâricîlik ve Mu'tezile gibi ameli, imanın temel bir şartı olarak gören kişileri Allah'ın dinini bilmemekle itham etmiştir.⁴³² Sonuç itibarıyla Mâtürîdî, amelin imandan bir cüz olmadığını belirten âyetlerin yanı sıra ümmete tevarüs eden geleneklerden ve ehl-i hadîs'in icmâ ettiği şefaât ile ilgili rivayetlerden de destek almıştır. Bu bağlamda sübûtu kat'î olan âyetlerle birlikte tevâtüren aktarılan gelenek ve hadis âlimlerinin icmâsı bu konudaki delillerin kesinliğini göstermektedir. Böylece amelin imandan bir cüz olmadığı konusundaki delillerin kat'î olduğu anlaşılmakta ve günah işleyenlerin kâfir olmayacağı düşünülmektedir.

4.2. Günahların Keyfiyeti

Mâtürîdî'nin eserlerinde net bir şekilde günahın tanımını yapılmassa bile Hz. Âdem ve Hz. Havvâ gibi bazı örneklerden yola çıkarak onun günah tanımını anlayabilmekteyiz. Ona göre günah, insanın fitratında bulunup Allah'ın yarattığı düzeni bozan ve ona muhalefet eden her türlü davranış günahtır.⁴³³

Mâtürîdî'nin düşüncesinde ilk günah Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'nın Allah'ın emrine itaat etmeyerek yasak ağacın meyvesinden yemesiyle başlamıştır.⁴³⁴ Bundan dolayı günah, insan fitratıyla bağlantılı görülmekte ve insanın yaratıldığı ilk günden itibaren bir imtihan aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Mâtürîdî, her ne kadar ilk günahı ilk peygamberle bağlantılı düşünse de ona göre peygamberlerin işlediği günahlar hata anlamında zelle ile isimlendirir. Ancak günahın türünün benzerliği ilk günahın bağlantısını kurulmasına neden olmaktadır.

Mâtürîdî, kelimcülerin genelinin kabul ettiği gibi günahların niteliklerine göre sağîre ve kebîre şeklindeki ayrımını kabul etmektedir. Ancak o bu ayrıma ilâveten sonuçlarına göre

⁴³² Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 570-574.

⁴³³ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. Bekir Topaloğlu, 5/339-341.

⁴³⁴ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. Bekir Topaloğlu, 5/341.

de günahları incelemiş ve günahların türünün kişinin âkıbetine nasıl nasıl etki edeceğini de tartışmıştır.

4.2.1. Nitelikleri Açısından Günahlar

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'ye göre günahlar niteliklerine göre büyük ve küçük günah olarak ikiye ayrılır. Günahları küçük ve büyük şeklinde ayıran âlimlerin bir kısmı (Mâtürîdî'de dahil olmak üzere) küçük günahların kişiyi imandan çıkarmayacağını ve ebedî azap ile cezalandırılmayacağını düşünmüşlerdir. Çünkü zerre miktarı dahi hayır işleyen bir kişi bunun karşılığını göreceği âyetle sabittir.⁴³⁵ Bu yüzden iman gibi en büyük hayırlardan birini kalbiyle işleyen bir mümin günah işlese bile ebedî azap ile cezalandırılmaz.⁴³⁶ Dolayısıyla Mâtürîdî'nin düşüncesinde küçük günahlar bağışlanma temeli üzerine kurulmuştur. Küçük günah işleyen birinin ebedî azap ile cezalandırılması mümkün değildir.

Mâtürîdî, sağîreyi bağışlanma temeli üzerinden kebîreyi ise niteliklerine göre incelemiştir. Ona göre büyük günahlar itikadî açıdan kebâir ve fiillerdeki kebâir olmak üzere ikiye ayrılır. İnkâr edenler arasında farklılıklar meydana getiren her türlü küfür ve şirk, itikadî kebâire girerken, bunun dışında kalan büyük günahlar fiilî kebâire girmektedir. Mâtürîdî'nin bu ayrımı aynı zamanda bu iki büyük günahın işlenmesiyle oluşacak olan sonucu da değiştirmektedir. Fiilî kebâire giren bir günahı işleyen mümin aslında inanç açısından bir günah işlememiştir. Öyle ki inanç olarak onu Allah'ın nitelediği gibi çirkin ve günah olarak kabul etmiş ve itikadî kebâire girecek olan günahlardan da kaçınmıştır. Ancak bir takım sebeplerden ötürü bu günahı işlemiştir. Bu yüzden fiilî kebâirin sonucu sakınma üzerinden değerlendirilmesi gerekir.⁴³⁷ Mâtürîdî'nin bu ayrımı aynı zamanda küfür ve şirk gibi ilâhî gazabı gerektiren günahların itikadî kebâire, sapkınlık türündeki günahların ise fiilî kebâire gireceğini göstermektedir. Dolayısıyla fiilî kebâir, rahmet üzerinden değerlendirilirken itikadî kebâirin yani küfür ve şirkin cezası ebedî azaptır.

Mâtürîdî, büyük günahları iki kısımda incelerken büyük günahların keyfiyeti ve mahiyeti hakkında tam olarak kendi görüşünü belirtmemiştir. Ancak bu konudaki pek çok farklı rivayeti aktarması onun bu konudaki yaklaşımını tespit etme noktasında bize yardımcı olacaktır. O, zina, hırsızlık, iftira gibi had cezası gerektiren günahlar ile şirk, Allah'ın

⁴³⁵ ez-Zilzâl 99/7.

⁴³⁶ Mâtürîdî, *Kitabü't-tevhîd*, 487-488.

⁴³⁷ Mâtürîdî, *Kitabü't-tevhîd*, 510.

haram kıldığı canı öldürmek, yetim malı yemek, faizle para kazanmak, iftira atmak ve savaştan kaçmak gibi günahların büyük günah olarak kabul edildiği rivayetleri tefsirinde aktarmıştır. Benzer biçimde büyük günahların sayısı hakkında da tam bir görüş belirtmeyerek İbn Abbas'ın "*Büyük günahlar doksana yakındır. Tevbe ile büyük günah, günahla ısrar ile de küçük günah kalmaz*" sözünü, "*şirk ve ana-babaya itaatsizlikte bulunmak büyük günahlardandır*" hadisini ve Hasan-ı Basrî'nin üç kere tekrarladığı "*büyük günah, yalan söylemektir*" sözünü aktarmıştır.⁴³⁸ Dolayısıyla Mâtürîdî'nin aktardığı bütün bu rivayetler onun zihin dünyasındaki kebîrenin mahiyeti ve adedi ile ilgili tasavvurun izlenimini vermektedir.

Mâtürîdî, günahları büyük ve küçük günah şeklinde değerlendirmektedir. Sağîre-kebîre ayrımını benimseyen Mâtürîdî, kebîreyi de itikadî ve fiilî kebâir olarak tasnif etmiştir. Onun düşüncesinde küfür ve şirk türündeki günahlar, ilâhî gazabı gerektiren ve itikatla ilgili olan kebâirin içerisine girerek ebedî azaba layık görülürken diğer günahlar fiilî kebâir olarak rahmet ve mağfiret ekseninde değerlendirilmiştir. Ayrıca Mâtürîdî, kebîrenin keyfiyeti ve sayısı hakkında net bir görüş belirtmeyerek bu konuda sadece rivayetleri aktarmayı tercih etmiştir. Onun bu konudaki rivayetleri aktarması günahın niteliğinden ziyade sonucuna odaklandığını da göstermektedir.

Mâtürîdî, büyük günahın sonucuyla ilgilendiğinden dolayı mezheplere bakış açısını da buna göre şekillendirmiştir. İlk olarak Mürcie mezhebini değerlendiren Mâtürîdî, küfür ve şirk gibi itikadî günahların bağışlanmayacağını ve bu günahların ebedî azap ile cezalandırılacağını düşünen küfür ve şirk dışındaki günahların durumunu ise Allah'a ırcâ eden ve bu konuda yorum yapmayan Mürcie mezhebini⁴³⁹ övülen anlamında mürcie-i mahmûd olarak isimlendirmiştir. Ona göre Mürcie-i mahmûd "*Allah şirki bağışlamaz bunun dışındaki günahları ise dilediğinden affeder*"⁴⁴⁰ âyetini delil göstererek büyük günah işleyen sahâbîlerin durumunu Allah'a bırakan kişilerdir.⁴⁴¹

Mürcie mezhebi, günah ile ilgili nasların hep umum ifade ettiğini düşünmektedir. Bundan dolayı Mâtürîdî, Mürcie mezhebini günah işleyen müminleri azap ile eş değer tutmamak

⁴³⁸ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. Yunus Vehbi Yavuz, 3: 170.

⁴³⁹ Şehristânî, *el-Milel*, 139; Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 229.

⁴⁴⁰ en-Nisâ 4/48, 116.

⁴⁴¹ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. Bekir Topaloğlu, 1/112.

için endişe eden ve âyetleri incelerken diğer mezheplere oranla daha titiz davranan mezhep olarak tanıtmıştır.⁴⁴²

Mürchie mezhebi, Allah'ın af, rahmet ve bağışlanma gibi sıfatlarını esas aldığı için va'd âyetlerini umumi nitelikte saymıştır. Ancak Hâricîler ve Mu'tezile'ye göre en doğru olan yöntem va'id âyetlerinin umumi kabul edilmesidir. Kötülüklerden sakındırma ve etkili öğüt verme noktasında en doğru olan yöntem cezaların umumiliği ilkesidir. Allah, kâdiri mutlak olduğu için küçük veya büyük her türlü günahdan dolayı azab etme gücünü ve yetkisini kendi elinde barındırmaktadır.⁴⁴³ Ancak Mâtürîdî mürtebib-i kebîreyi bu bakış açısıyla değerlendirmemiştir. O, Allah'ın azap etme gücünü tasdik etmekle birlikte bakış açısını küfür ve şirk dışındaki bütün günahların bağışlanması üzerine yoğunlaştırmıştır. Çünkü Allah azap etme kudretine sahip olduğu gibi bağışlama kudretine de sahiptir. Dolayısıyla âyetlerdeki günahkârlara yönelik tehdit ifadeleri Allah'ın hikmetiyle, günahkârların cehennemden çıkarılması ise Allah'ın sonsuz rahmeti ve eşsiz lütfu ile anlaşılmalıdır.⁴⁴⁴

Mâtürîdî, bir takım âyetleri referans göstererek rahmetin umumiliği ilkesini benimsemiş ve bu noktada Mürchie gibi düşünerek va'd âyetlerinin umumi olması gerektiğini belirtmiştir.⁴⁴⁵ Ayrıca ilâhî rahmetin ve affin hem büyük günahı hem de küçük günahı kapsayıcı nitelikte olması, va'id kelimesinin müstakil bir kavram olmasından dolayı tahsise daha uygun düşmesi, va'idin gerçekleşmesi için günahta ısrarcı olması gibi bazı şartlar Mâtürîdî'ye göre va'd âyetlerinin umumi kılınmasına va'id âyetlerinin de tahsis edilmesine neden olmaktadır. Ayrıca o va'id kelimesinin kötülükleri helal kabul edenleri karşılayacağını va'd kelimesinin ise iyiliğin mukabili olup günahların sonuçlarını yok etmesi, ilâhî rahmet ve engin lütf ile bağışlayıcılığı sağlaması ve bir takım iyi insanların şefaatiyle bağışlanmayı mümkün kılacağı şeklinde anlamıştır.⁴⁴⁶

Mâtürîdî ve Mürchie mezhebi, va'd âyetlerini umumi kabul ederek konuyu rahmet nazarıyla Hâricîler ve Mu'tezile ise va'id âyetlerini umum kabul ederek konuyu azap ve ceza açısından değerlendirmiştir. Mâtürîdî ve Mürchie'nin bu görüşü muhtemelen Cemel ve

⁴⁴² Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 501.

⁴⁴³ Va'id âyetlerinin umumi kabul edilmesiyle ilgili bkz. Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 656-664; Ka'bî, *Kitâbü'l-Makâlât*, 385-392.

⁴⁴⁴ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. Yunus Vehbi Yavuz vd., 8/151; 13/24.

⁴⁴⁵ Âl-i İmrân 3/135, en-Nisâ 4/48.

⁴⁴⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 515-516.

Sıffin gibi ilk dönem fitne hadiselerine kılıcını karıştıran sahabîlerin durumunu rahmet nazarıyla açıklamak içindir. Çünkü Mürcie, bu sahabîlerin arkasından hüküm vermek yerine durumlarını Allah'a ırcâ etmiş ve bu yüzden Mâtürîdî tarafından övülen anlamında mahmûd diye isimlendirilmiştir. Büyük günah işleyen mümin de bu bağlamda değerlendirilmiş ve bağışlanması mümkün görülmüştür. Ancak Mâtürîdî, kula ait fiilleri Allah'a nisbet eden, kulun herhangi bir etkisinden ve tasarrufundan bahsetmeyen, cebrî düşünceye yatkın olan Mürcie'yi yerilen anlamında mürcie'-i mezmûm olarak isimlendirmiştir.⁴⁴⁷ Bu yüzden Mâtürîdî için eserlerindeki ifadelerden yola çıkarak büyük günahın keyfiyeti, mahiyeti veya adedinden ziyade sonucu ile ilgilendiği düşüncesine ulaşmak mümkündür. Hatta günahın sonucu o kadar önemlidir ki onun mezheplere bakış açısını bile şekillendirmiştir. Çünkü büyük günahın sonuçları müslümanlar üzerinde açık ve derin bir etki bırakmaktadır. Bu yüzden de bu konuda fikir ileri sürmek oldukça önemlidir. Hâricîler ve Mu'tezile de bu sebeple çokça eleştirilmiştir.⁴⁴⁸

4.2.2. Sonuçları Açısından Günahlar

Mâtürîdî, günahların türünü inceleyerek sonuçları açısından bir değerlendirmeye tâbi tutmuş ve günahları ilâhî gazabı gerektiren ve sapkınlık vasfını taşıyan günahlar olmak üzere ikiye ayırmıştır. Küfür ve şirk, ilâhî gazabı gerektiren günahların içerisine dahil edilirken küfrün altında kalan dalâlet türündeki günahlar ise sapkınlık vasfını taşıyan günahlara dahil edilmiştir.⁴⁴⁹

Mâtürîdî'ye göre küfür ve şirk türündeki günahların içten bağlılık, inanma ve sadâkat sonucu gerçekleşmesinden dolayı cezası ebedî azaptır. Ancak sapkınlık vasfını taşıyan günahların cezası ebedî değil zamansaldır. Çünkü bu günahlar sonsuza kadar değil anlık olarak işlenir. Küfür ve şirkten farkı da budur zaten. Hiçbir müslüman bu günahı işlerken ebedî azabı arzulararak işlemez. Şeytanın ve nefsinin arzularına uyarak işler ve belli bir süre sonra da bu günahı terk eder. Böylece sapkınlık türündeki günahların cezası o günahın terk edilme süresi ile eş değer olup belli bir zaman dilimiyle sınırlıdır.⁴⁵⁰

⁴⁴⁷ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. Bekir Topaloğlu, 1/112.

⁴⁴⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 487-488.

⁴⁴⁹ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. Bekir Topaloğlu, 1/49.

⁴⁵⁰ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. Bekir Topaloğlu, 1/194; a.mlf., *Kitâbü't-tevhîd*, 546.

Mâtürîdî'nin günahları ilâhî gazâbı gerektiren ve sapkınlık vasfını taşıyan günahlar şeklinde ikili bir ayrımla incelemesinin nedeni bu günahların sonuçlarının farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Onun düşüncesinde ilâhî gazabı gerektiren küfür ve şirk türündeki günahların cezası ebedî azaptır. İlâhî gazâbı gerektiren günahların cezasını ebedî azap olarak düşünen Mâtürîdî, imanın mükafatının da ebedî olması gerektiğini düşünmüş ve cennet nimetlerini belirli bir zaman dilimiyle sınırlamamıştır.⁴⁵¹ Çünkü bir dine iman eden bu dine belirli bir süre için değil ebediyen inanır. Dolayısıyla küfür ve şirkin cezanın ebedî olması gerektiği gibi imanın da mükafatının ebedî olması gerekmektedir.

“Allahın dilediği hariç içinde ebedî kalacağınız yer ateştir”⁴⁵² âyetinde Allah, ebedî azap cezası için bazı kişileri istisna etmiştir. Mâtürîdî'ye göre âyetteki istisna edilen kişiler isyan ve günah fiilleriyle kâfirlere benzediği halde itikadî açıdan onlara benzemeyenlerdir.⁴⁵³ Çünkü bu kişiler günahı işlerken ebedî azaba kavuşmak arzusu gözetmezler. Böylece bu âyet günahkâr müminin cezası için cehenneme gireceğine fakat bir süre sonra Allah'ın dilemesiyle oradan çıkacağına da delil niteliğindedir. Bu durumda günahlar iki çeşit olup sonuçları farklıdır. İlâhî gazâbı gerektiren günahların karşılığı ebedî azap iken sapkınlık türündeki günahların cezası zamansaldır. Zamansal olduğu için de bağışlanma ihtimali vardır. Dolayısıyla Mâtürîdî'nin düşüncesinde inanca ve fiillere dayalı olan günahların arasında bir derece farkı vardır. Küfrün cezasının ebedî azap olması imanın mükafatının da ebedî olmasını gerektirmiştir. Böylece iman gibi en güzel hayrı işleyen bir müminin günah işlemiş olsa bile cehennemde ebedî olarak azap görmesi düşünülemez.

4.2.3. Günah İşlemenin Sebepleri

Günah işlendiği zaman insanların bu günaha ortak olması kişiyi bu günahı işlemekten korkutmamaktadır. Dolayısıyla burada şöyle bir sorun ortaya çıkmaktadır; Mümin Allah'tan daha çok korktuğu halde Allah'a karşı çokça günah işlerken diğer insanlara karşı daha az hata etmektedir. Bu durum Mâtürîdî'nin düşüncesinde Allah'ın rahmetinin ümit edilmesiyle açıklanmaktadır. Çünkü ona göre insanlara karşı hatalarda kurtuluş ümidi

⁴⁵¹ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. Bekir Topaloğlu, 1/194.

⁴⁵² el-En'âm 6/128.

⁴⁵³ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. Bekir Topaloğlu, 5/232-233.

yokken Allah'a karşı günahlarda onun lütfu, rahmeti ve ihsanı bulunmaktadır. Bu yüzden kişinin günah işleme sebeplerinden birisi de Allah'ın bağışlayacağını ümit etmesidir.⁴⁵⁴ Bu bağlamda bir müslümanın günah işlemesinin temel nedeni Mâtürîdî'ye göre şehvetinin baskın gelmesi, günahı işledikten sonra Allah'tan bağışlanacağını ümit etmesi ve günahın ardından tevbe edeceğini bilmesidir.⁴⁵⁵ Çünkü hiçbir müslüman, ebedî azabı arzuladığı için değil bu üç sebepten biri baskın geldiği için günah işlemektedir.

Müslümanın günah işlemesinin altında yatan bir takım sebepleri belirten Mâtürîdî, günah işleme sürecini insanın fitratından kaynaklanan doğal bir süreç olarak düşünmektedir. Çünkü ona göre aşağı arzuların baskısı, gaflet, şiddetli öfke, tarafgirlik, işlenen günahın meşrû sayılmaması, emir ve yasaklar gibi dinî vecibeleri koyan zâta karşı saygı duymamak insanı günah işlemeye sevk eden etkenlerdendir.⁴⁵⁶ Bu etkenler ise tamamen insanın fitratıyla ilgili olup aslında doğal bir sürecin yansımasıdır.

Müslümanların ebedî azabı arzulararak günaha girmeyeceği düşünüldüğü için âyetlerdeki ebedî azap ifadeleri kâfirlere yönelik olarak yorumlanmıştır. “*Haydi yaptıklarınızın bedeli olarak ebedî azabı tadın*”⁴⁵⁷ ifadesi ona göre müslümanlara değil kâfirlere hitap etmektedir. Benzer biçimde “*günahkârları da suya götürülen sürü gibi cehenneme süreceğiz*”⁴⁵⁸ âyetindeki sâke fiilinin istemeye istemeye sevk edilme anlamı içermesi bu âyetin kâfirlere hitap ettiğini kanıtlamaktadır. Çünkü Allah, müminler için sâke fiilini değil de toplamak anlamındaki *cem* ‘ kelimesini veya bir araya getirmek anlamındaki *haşr* kelimelerini kullanmaktadır.⁴⁵⁹ Bu farklılık âyetin muhatabının kim olduğunu göstermekte ve âyetlerdeki ebedî azap ifadelerinin her zaman günah işleyen kâfirlere yönelik olduğunu ispat etmektedir.

Mâtürîdî'nin düşüncesinde günah işleyen müslümanlar ile kâfirlerin durumu birbirinden ayrı değerlendirilmiş ve ebedî azaba layık olan kâfirler ile müslümanların durumu hiçbir zaman birbirine karıştırılmamıştır.⁴⁶⁰ Kâfirler ilâhî gazabı gerektiren veya itikadî kebâire dahil olan günahları işleyerek ebedî cehennem azabı ile cezalandırılmayı hak ederken müslümanlar bu günahlara girmekten çekinmekte ve küfür tarzı günahlara bulaşmaktan

⁴⁵⁴ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. S. Kemal Sandıkçı, 15/90.

⁴⁵⁵ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. İbrahim Tüfekçi, 9/224-225.

⁴⁵⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 496.

⁴⁵⁷ es-Secde 34/14.

⁴⁵⁸ Meryem 19/86.

⁴⁵⁹ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. İbrahim Tüfekçi, 9/225.

⁴⁶⁰ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. Fadıl Ayğın, 11/317.

korkmaktadır. Sapkınlık türündeki veya fiilî kebâir sayılan bazı günahların işlenmesi ise daha önce saydığımız bazı sebeplerden dolayıdır. Dolayısıyla Mâtürîdî'nin düşüncesinde günahın sonucunu o günahın türü, işleme niyeti ve sebepleri belirleyecektir.

4.2.4. Kebîre'nin Küfür ve Şirkten Farkı

Mâtürîdî'ye göre kebîre sahibi iyilik konusunda iman ederek en büyük hayrı işleyen ve kötülük konusunda küfür ve şirk derecesine ulaşmadığı için aşırıya kaçmayandır. O, içerisinde bir takım iyilikler bulundurması sebebiyle kebîrenin küfür ve şirkten farklı olduğunu düşünmektedir. Bu tanımlardan dolayı Allah kebîre sahibini ebedî azap ile cezalandırırsa o zaman iman ederek işlediği en büyük iyiliğin mükafatını eksik bırakmış olacaktır. Bu durum ise Mâtürîdî'ye göre Allah'ı adaletle değil zulümle nitelenmek anlamına gelmektedir. Çünkü Allah'ın adaleti günahın türüne göre misliyle ceza vermesini gerektirmektedir.⁴⁶¹ Âyetlerde⁴⁶² de Allah'ın iyiliklere on katıyla, kötülöklere ise misliyle karşılık vereceğı belirtilmiştir. Buna rağmen Allah'ın kebîre sahibini ebedî azap ile cezalandıracağını iddia etmek imanının mükafatını vermeyeceğini ve günahların cezasını mislinden daha fazla takdir edeceği anlamına gelir. Allah böyle adaletsiz bir eylemden münezzehtir. Ayrıca onun düşüncesinde kâfirin cezasına denk olan ceza ebedî azaptır. Bu yüzden günahı, kâfirin günahından daha aşağıda olan birini kâfirle aynı cezaya muhatap kılmak Mâtürîdî'nin düşüncesinde âyetlere, Allah'ın vaadine ve hikmetine terstir.⁴⁶³ Çünkü cezalandırma şahsî tercihe göre değil hikmetin gerektirdiklerine göredir. Böylece her günahın misliyle cezalandırılması kâfir ile kebîre sahibi arasındaki ayrımı zorunlu kılmaktadır.

Bu bağlamda Mâtürîdî'ye göre kâfir ve mürtekib-i kebîre'ye ebedî cehennem azabının eşit olarak takdir edilmesi adalet değil zulümdür. Çünkü kökten inkar etmek ile iman olduğu halde zaman zaman kebîre işleme itaatsizliğinde bulunmak denk tutulmaktadır. Böylece Mâtürîdî'nin düşüncesinde imanının itaatten daha üstün olduğu görölmektedir. Ona göre imanı olmayanı ebedî azap ile cezalandırmak normal bir durumken imanı olduğu halde kebîre itaatsizliğinde bulunanı küfürle eş değer bir cezaya çarptırmak adalet değil zulüm niteliğindedir. Bu durum da hikmete terstir.

⁴⁶¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 511-512.

⁴⁶² el-En'âm 6/160.

⁴⁶³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 511-512.

Mâtürîdî'ye göre şirk, Allah'a ortak koşmakla birlikte peygamberlerin bir kısmını veya hepsini ve ibadetleri inkar etmek, haramları helal ve helalleri haram saymak demektir. Mâtürîdî, şirkin tanımını kapsamlı tuttuğu için aklî açıdan da her türlü günahın üstün olduğunu ve şirkte herhangi bir iyi amelin olmadığını düşünmüştür. Ancak şirk dışındaki günahlarda Allah'ın bir takım lütuf ve ihsanı bulunmaktadır. Bu yüzden de müşriğin affedilmesi imkansızken kebîre sahibinin affedilmesi bu lütuf ve ihsanlardan dolayı mümkündür.⁴⁶⁴

Görüldüğü üzere Mâtürîdî, Allah'ın büyük günah işleyene bir çok lütufta bulunduğunu bu yüzden de müşrik ve kâfirlerle aynı duruma sahip olamayacağını düşünmektedir. Çünkü büyük günah işleyen, kalbinde Allah'ın konumunu ve hakkını dünya ve âhiret servetlerinden daha değerli kılmıştır. Ayrıca gönlündeki peygamber sevgisi o kadar yücedir ki değil peygamberlere zarar gelmesini onların bir kılına dahi zarar gelsin istememektedir. Kebîre sahibinin Allah'ın düşmanlarını tercih etmesi ve ilâhî dinin talimatlarını küçümsemesi razı olmayacağı bir davranıştır.⁴⁶⁵ Bütün bu özellikler büyük günah işleyene Allah tarafından verilmiş bir lütuftur. Bundan dolayı Allah büyük günah işlemeden dolayı bu kişiye verdiği ihsanını ve nimetini zayi etmeyecek ve kâfir ile müşriklerle aynı kategoride değerlendirmeyecektir.

Hz. Peygamber'in kulların sevdiklerine kavuşacaklarına dair müjdesi⁴⁶⁶ de ona göre büyük günah işleyene verilen lütuflardan birisidir. Çünkü mürtebib-i kebîre günah işlese bile Hz. Peygamberi sevmektedir. Allah, kendi peygamberini seveni şeytanın dostları ile aynı konumda değerlendirip Hz. Peygamber'den mahrum bırakmayacaktır. Mâtürîdî'ye göre bütün bu sayılanlar Allah'ın kebîre işleyen mümine verdiği lütuf ve ihsanlarıdır. Bütün bu ihsana ve lütufta rağmen mürtebib-i kebîreyi şeytana itaat eden müşrik ve kâfirlerle beraber değerlendirmek ve böyle bir çirkinliği Allah'a isnad etmek ona göre sadece Mu'tezilî ve Hâricîlerin yapacağı bir iştir.⁴⁶⁷

Mâtürîdî, şirk ve küfür dışındaki bazı günahların had cezalarıyla dünyada kefaretinin olmasını da büyük günah işleyenin bağışlanacağına dair bir delil olduğunu ve kebîrenin şirk ve küfürle olan farkını gösterdiğini düşünmüştür.⁴⁶⁸ Dolayısıyla bazı günahların had

⁴⁶⁴ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. S. Kemal Sandıkçı, 15/213; a.mllf., *Kitâbü't-tevhîd*, 544.

⁴⁶⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 546-547.

⁴⁶⁶ Buhârî, "Edeb", 96.

⁴⁶⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 547.

⁴⁶⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 545.

cezalarıyla dünyada kefaretinin olması bu günahları küfür ve şirkten ayırmaktadır. Çünkü küfrün ve şirkin kefareti olmayıp cezaları ebedî azaptır. Bu yüzden büyük günah işleyen kişi kâfir ve müşriklerle aynı statüde değerlendirilemeyecek ve ebedî azap ile cezalandırılmayacaktır.

Şirk ve küfrün hiçbir şekilde affedilmemesi de ona göre Allah'ın hikmetiyle ilgilidir. Çünkü küfür, zâtî itibarıyla şirkin ve gayr-i meşrû bir iş olduğu için cezasının kalkması veya bağışlanması mümkün değildir. Ancak büyük günah işleyeninin durumu şirk ve küfürden farklıdır. Çünkü büyük günah işleyen hem iman etmiş hemde yaptığıının yanlış olduğu bilincindedir.⁴⁶⁹ Bu yüzden Mâtürîdî'ye göre büyük günahların cezasının yürürlükten kaldırılması veya bağışlanması aklen mümkün iken şirk ve küfrün cezasının kaldırılması veya bağışlanması mümkün değildir.

Mâtürîdî'ye göre şirkin tanımının geniş tutulması ve müşriğin cezasının ebedî azap olarak belirlenmesi Allah'ın lütuf ve keremine uygundur. Ona göre şirkin cezasının ebedî azap olması zaten âyetle sabittir ve bu durum Allah'ın sıfatlarına da aykırı değildir. Ancak şirk ve küfür dışındaki günahlarda mâsiyetin yanı sıra bazı itaat durumlarının da ortaya çıkması Mâtürîdî'yi kebîre ve şirk hakkında farklı sonuçlara yöneltmiştir. Ona göre şirk ve küfür dışındaki günahları işleyen kişi azap korkusu, Allah'ın gazabına yakalanma endişesi, rahmetini umma ve keremine güvenme hissiyatı gibi bir takım iyi ameller içerisindeyken küfür ve şirk günahında hiçbir iyilik bulunmamaktadır. Çünkü şirk dışındaki günahlar işlenirken kazanılan hayır işlenen mâsiyete oranla daha çoktur. Dolayısıyla bu günahlar hem bir takım iyilikleri içerisinde barındırmakta hemde şirkle aynı seviyede olmayarak Mâtürîdî'nin tabiriyle “*şirkin dünûnunda*” kalmaktadır.⁴⁷⁰ Bu bağlamda şirk ve küfürle eş değer bir cezanın bu günahlara tayin edilmesi onun düşüncesinde Allah'ın lütfuna, keremine ve hikmetine aykırı olacaktır. Çünkü mürtekb-i kebîrenin kâfir ve müşrik kadar ceza görmesi işlediği günahdan daha fazla ceza çekmesi anlamına gelmektedir. Bu durumda Allah'ın hikmetine uygun değildir.

⁴⁶⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 545-546.

⁴⁷⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 544-545.

4.3. Mürtekb-i Kebîrenin Durumu

Günah işlemeye sevk eden fitrî etkenlerin ve günah işleme sebeplerinin varlığından dolayı büyük günah işleyen mümin için doğrudan cehennemlik hükmünü vermek Mâtürîdî'nin düşüncesinde üç açıdan problemlidir.

1. Âyetlerde büyük günah işleyen mümin için doğrudan cehennemlik olacağına dair ifadeler bulunmamaktadır.
2. Allah'ın af ve rahmet sıfatına sahip olması, bu sıfatların günahkâr müminler için kullanılmasını gerektirmiştir. Çünkü günah işlemek küfür olsaydı Allah peygamberine “*mümin kadınlar için bağışlanma iste*”⁴⁷¹ demezdi.
3. Amel defterlerinin okunup terazide tartılacağı o gün hiç kimseye zerre miktarı bile haksızlık yapılmayacaktır. Bundan dolayı bu kişilerin cehennemlik olduğuna dair bir hüküm kabul edilirse bu durum ilâhî teraziyi ortadan kaldırmakla birlikte amellerin adaletli bir şekilde muhakeme edilmesini de engelleyecektir. Aynı şekilde Allah'ın kerîm ismine de muhalefet ederek iyilikleri kabul edeceği, kötülükleri ise sileceğiyle ilgili ifadeleri âtıl bırakacaktır.⁴⁷² Bu üç sebepten dolayı büyük günah işleyen bir mümin için doğrudan cehennemliktir hükmünü vermek Mâtürîdî'ye göre sakıncalıdır.

Mâtürîdî'ye göre büyük günah işlemek ebedî azap arzusuyla değil insanın fitrî sebeplerinden kaynaklanmaktadır. Kur'an'da ebedî azabın kâfirler için hazırlanması ve müslümanlar ile kâfirlerin durumunu açıklayan fiillerin bile farklı olması büyük günah işleyenin tekfir edilmesini engellemektedir. Mâtürîdî bu noktada pek çok âyetin⁴⁷³ ve Cibrîl hadisinin⁴⁷⁴ günah işleyen mümini tekfir etmediğini belirtmiştir. Çünkü o rivayette Hz. Peygamber, imanın tanımını yaparken günah işlemekle imanının yok olacağına dair bir beyanda bulunmamıştır. Ayrıca büyük günah işleyenin mümin olması hakkında kitap ve

⁴⁷¹ Ayrıca af ve mağfirete layık olmayan kâfirler için bu sıfatların kullanılması Allah için muhaldir. Allah'ın peygamberine muhal bir durumu emretmesi ise söz konusu olamaz. Dolayısıyla bağışlanma isteği günahkâr müminler için geçerli olacaktır. el-Mümtehine 60/12.

⁴⁷² Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. Bekir Topaloğlu vd., 2/467-468; 15/134.

⁴⁷³ el-Bakara 2/136, 285, en-Nisâ 4/94.

⁴⁷⁴ Buhârî, “İmân”, 3.

sünnetin ifadeleri ile birlikte ümmetin ittifakı ve dil âlimlerinin şهادeti vardır. Bu yüzden büyük günah işleyeni tekfir etmek ona göre bütün bu delillere karşı çıkmak demektir.⁴⁷⁵

Mâtürîdî, Ebû Hanîfe'nin de büyük günah işleyeni tekfir etmediğini belirtmiş ve bu konuda onun düşüncelerini benimsediğini bildirmiştir. Ebû Hanîfe'ye günahkâr müminin şeytana itaat ettiği için kâfir olması gerektiğinden bahsedilmiş ve kendisinin böyle bir nitelmeden neden kaçındığı sorulunca Ebû Hanîfe şöyle cevap vermiştir; “*Mümin günah işlerken karşı taraftan şeytana itaat ediyormuş gibi gözükse bile bu niyetiyle günah işlemez. Çünkü bir müminin küfre düşmesi günahın masiyet boyutuyla ilgili olmayıp niyeti ve amacıyla ilgilidir.*”⁴⁷⁶ Ebû Hanîfe'nin günahın mahiyetinden ziyade sonucu ve işleniş amacıyla ilgilenmesi Mâtürîdî'nin de onun izini takip ettiğini göstermektedir.

Mâtürîdî, yalan yere yemin eden kişinin durumunu da Ebû Hanîfe'nin bu diyalogu ile irtibatlandırmış ve bu kişinin Allah'a isyan ve şeytana itaat amacıyla bu eylemi gerçekleştirmediyini bilakis bu eylemi kendi arzu ve istekleri için gerçekleştirdiyini söylemiştir. Bundan dolayı yalan yere yemin eden kişi kâfir değil günahkârdır ve günahından dolayı da tevbe etmesi gerekmektedir.⁴⁷⁷ Hz. Peygamber de yalan yere yemin eden ve lanetleşen eşler hakkında ikisinden birinin yalancı olduğunu ve bu yüzden tevbe etmeleri gerektiğini bildirmiştir.⁴⁷⁸ Hz. Peygamber bu günahı işleyen eşlerde herhangi bir küfür alameti veya imanlarının gittiğine dair bir alamet görmediğine göre kebîre işleyen mümin olması gerekir. Ebû Hanîfe ve Mâtürîdî'de bu hadisten yola çıkarak günahkâr insanın şeytana itaat etme amacıyla günah işlemediğini düşünmüşlerdir. Onlara göre önemli olan günahın keyfiyeti değil işleniş amacı ve niyetidir. Dolayısıyla kebîrenin durumu konusunda Mâtürîdî'nin Ebû Hanîfe ile aynı görüşte olduğu ve onun metodunu takip ettiğini söyleyebiliriz.

Bu konuda Hz. Peygamber'in hayatından örnekler vermeye devam eden Mâtürîdî, Hâtib b. Ebû Beltea (ö. 30/ 650) adlı sahâbînin Mekke seferini müşriklere bildirmesini değerlendirmiştir. Ona göre bu haber verme işlemi aynı zamanda “*savaşa hazırlanın!*” demek

⁴⁷⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 517.

⁴⁷⁶ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. Bekir Topaloğlu vd., 2/68-69.

⁴⁷⁷ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. Bekir Topaloğlu vd., 2/68-69.

⁴⁷⁸ Buhârî, “Tefsîr”, 24, Müslim “Liân”, 6-7.

olduğu için büyük günahdır. Ancak Allah, bu eyleminden dolayı o sahâbîye kafir muamelesinde bulunmamış ve hatta “*Ey iman edenler! Benim de düşmanım sizin de düşmanınız olan kimseleri dost edinmeyin*”⁴⁷⁹ âyetiyle bu kişinin büyük günah işlese bile Allah ile olan dostluğunun devam ettiğini bildirmiştir.⁴⁸⁰ Zaten âyetteki “*ey iman edenler*” hitabı o kişinin kâfir olmadığını da göstermektedir. Bu bağlamda Mâtürîdî’ye göre niyet, günahın sonucunu bildiren en önemli etkidir. Sahâbî’nin niyeti müşriklere destek olmadığı için işlediği büyük günah sebebiyle imandan çıkması da mümkün değildir. Benzer biçimde hicreti terk eden sahâbîler, hicret etmek farz olduğu halde bu emre uymamışlardır. Hicretin terki günah olduğu halde âyette⁴⁸¹ hicret etmeyen sahâbîlerden iman niteliği kaldırılmamış ve hatta onlara yardım edilmesi gerektiğinden bahsedilmiştir. Âyette bu kişiler iman edip de hicret etmeyen kişiler olarak tanıtılmıştır.⁴⁸² Dolayısıyla büyük günah işlenmesi kişiyi kâfir yapmaz. Bunun da en büyük delillerinden birisi sahâbîler ile ilgili inen bu âyetlerdir.

Bu bağlamda değerlendirilirse ona göre Kur’an’daki pek çok âyet büyük günah işleyene küfür ve şirk kavramının nisbet edilmesini engellemektedir. Bu açıdan Âmenerrasûlî diye bilinen Bakara Sûresinin son iki âyetini de değerlendiren Mâtürîdî, burada iman esasları anlatıldığı halde büyük günah işleyen bir mümin ile ilgili herhangi bir açıklama yapılmadığına işaret etmiştir.⁴⁸³ Aslında büyük günah işleyen her mümin, âyetteki iman esaslarının doğruluğuna kalbiyle inanmaktadır. Dolaylı olarak da olsa Mâtürîdî’nin zihin dünyasında Allah, kebîre işleyeni zaten mümin olarak nitelemiştir. Ayrıca Allah’ın peygamberine hem kendisi için hemde ümmetinden inananlar için istiğfar talep etmesini emreden âyetler⁴⁸⁴ ve meleklerin günahkâr müminler için bağışlanma duası etmeleri⁴⁸⁵ bunu göstermektedir. Çünkü başka âyetlerde kâfir, müşrik ve münafık kişiler için bağışlanma talebi yasaklanmıştır.⁴⁸⁶ Hatta Hz. Peygamber’in münafıkların cenaze namazını kılması dahi yasaklanmıştır.⁴⁸⁷ Dolayısıyla bu âyetler müminlere hitap edecektir.

⁴⁷⁹ el-Mümtehine 60/1.

⁴⁸⁰ Mâtürîdî, *Te’vilât’ül-Kur’ân*, çev. S. Kemal Sandıkçı, 15/109-110.

⁴⁸¹ el-Enfâl 8/72.

⁴⁸² Mâtürîdî, *Te’vilât’ül-Kur’ân*, çev. Fadıl Ayğın, 6/297-298.

⁴⁸³ Mâtürîdî, *Te’vilât’ül-Kur’ân*, çev. Bekir Topaloğlu vd., 2/253.

⁴⁸⁴ Muhammed 47/19.

⁴⁸⁵ el-Mü’min 40/7; eş-Şûrâ 42/5.

⁴⁸⁶ et-Tevbe 9/113; el-Feth 48/11; el-Münâfikûn 63/6.

⁴⁸⁷ et-Tevbe 9/84.

Ayrıca müminlerin hiçbir günahı olmasa ve bağışlanmış olsalardı bu bağışlanma talebi onlar için akla aykırı olurdu. Çünkü zaten bağışlanmıştır o kişi, tekrar tekrar bağışlandırma diletmek Allah için uygun değildir. Zaten meleklerin dualarının yerine getirilmemesi de mümkün değildir.⁴⁸⁸ Böylelikle Mâtürîdî'nin düşüncesinde istiğfar emri ümmetin günahkârları için olup kâfir, müşrik, münafık veya zaten bağışlanmış kişiler için değildir. Bunun aksini düşünmek yani istiğfar emrini günahkâr müminlerin dışında bir konuma hamletmek âyetlere ters düşmektedir. Dolayısıyla mürtekib-i kebîreyi tekfir edenler âyetlere aykırı bir tutum sergilemiş olacaktır.

4.4. Günahların Bağışlanma Şartları

Mâtürîdî, büyük günah işleyeninin durumunu rahmet nazarıyla değerlendirmiştir. Bu yüzden Allah'ın rahmeti ve hikmetinin yani va'd'ın umumi olduğunu düşünmektedir. Ancak Mâtürîdî'nin düşüncesinde günahların bağışlanması için bir takım sebepler de bulunmaktadır. Günahı terk etmek, günahı işlemede ısrarcı olmamak ve samimi tevbe etmek günahların bağışlanma sebeplerinden bazılarıdır.⁴⁸⁹

O, samimi tevbeyi bağışlanmak için en büyük şart olarak görmektedir. Çünkü bu noktada var olan pek çok âyet,⁴⁹⁰ İslâm âlimlerinin şirk, küfür veya kebîrenin samimi tevbe ile bağışlanacağı konusunda icmâ etmelerine neden olmuştur. Ayrıca “*Tevbe edenleri bağışla*”⁴⁹¹ âyetindeki duanın genele dönük olması Mâtürîdî tarafından küçük veya büyük farketmeksizin her türlü günahın tevbe ile bağışlanacağı şeklinde yorumlanmıştır. Bu yüzden âyeti “*küçük veya büyük günahtan dolayı tevbe edip sana sığınanları bağışla*” şeklinde tefsir etmiştir.⁴⁹²

Bu bağlamda Kur'an'daki istiğfar âyetleri de aynı şekilde değerlendirilmiş ve bağışlanmayı gerektiren bir sebep veya bağışlanma gerçeği olarak anlaşılmıştır. Mümin ölüm anında bağışlanmayı istemekten başka bir şey yapamayacağı için Allah, müminleri bağışlanma istemeye davet etmiş ve onlarda bu davete icabet etmiştir. Zaten Allah, büyük günah işleyenleri bağışlamayacağına veya onların cehennemlik olacağına hükmetseydi

⁴⁸⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 491-492.

⁴⁸⁹ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. Yunus Vehbi Yavuz, 3/229.

⁴⁹⁰ en-Nisâ 4/48; el-Enfâl 8/38; Âl-i İmrân 3/135.

⁴⁹¹ el-En'âm 6/128.

⁴⁹² Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. Bekir Topaloğlu vd., 5/232-233; 2/473.

müminlere istiğfar emrini vermesinin bir hikmeti kalmazdı. Âyette de “*Ey Rabbimiz bizi ve bizden önceki kardeşlerimizi bağışla*”⁴⁹³ duası bunu göstermektedir. Bu sebeple Mâtürîdî, bu duanın içerisinde günahın imanı yok etmeyeceği şeklinde bir anlamın da olduğunu düşünmektedir.⁴⁹⁴

Mâtürîdî’ye göre kâfirlerin bağışlanması imkansızken mümin kebîre sahibi dahi olsa bağışlanacaktır. Çünkü kâfir kendisine nimeti vereni tanımamış ve inkarına inanarak bir hayat sürmüştür. Ancak kebîre işleyen veya diğer günahları işleyen bir mümin kendisine kimin nimet verdiğinin farkındadır. Gönlünde ona karşı büyük bir hürmet beslemektedir. Nefsinin arzularına uyarak günah işlese bile ondaki bu durum hiçbir zaman değişmemiştir.⁴⁹⁵ Bundan dolayı onun düşüncesinde kâfirin bağışlanması af ve mağfiret nimetinin boşa gitmesi anlamına gelirken büyük günah işleyenin bağışlanması mantık ve hikmet açısından da zorunlu olacaktır.

Mâtürîdî, bağışlanma sebeplerini biraz daha genişletmiş ve bir mümin tevbe etmese bile şirkten kaçındığı için bağışlanmasını mümkün görmüştür. Çünkü âyette geçen “*nefsinin bencilliğinden korunana kurtuluşun olacağı*”⁴⁹⁶ müjdesi küfre düşmemeyi işaret etmektedir.⁴⁹⁷ Dolayısıyla nefsin bencilliği küfürdür. Bundan kaçınan müminlerin diğer günahlarının bağışlanması âyetteki müjde ile sabittir. Bu bağışlanma için de tevbe şart değildir. Çünkü ilâhî müjde bu âyetle kurtuluşu vaat etmiştir.

Bu noktada Mâtürîdî, “*Büyük günahlardan sakınanların küçük günahlarının örtüleceği ve güzel bir yere varacağı*”⁴⁹⁸ ve “*Allah’ın dilediği kişilerden şirk dışındaki günahları bağışlayacağını*”⁴⁹⁹ bildiren âyetlerin de şirk ve küfürden kaçınan müminleri kast ettiğini düşünmektedir.⁵⁰⁰ Dolayısıyla âyet tevbe etmemiş bile olsa şirkten kaçınan herkesin bu tarz mükafatlara erişebileceğini göstermektedir. Bu durum da âyetlerdeki bağışlanma iradesinin tevbeyle bağlı kılınmadığını göstermektedir. Böylece tevbe edilsin veya edilmesin şirkten kaçındığı için bir müminin bağışlanması mümkündür. Ancak tevbe edilmediği

⁴⁹³ el-Haşr 59/10.

⁴⁹⁴ Mâtürîdî, *Te’vilât’ül-Kur’ân*, çev. S. Kemal Sandıkçı, 15/85.

⁴⁹⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü’t-tevhîd*, 546.

⁴⁹⁶ et-Tegâbün 64/16.

⁴⁹⁷ Mâtürîdî, *Te’vilât’ül-Kur’ân*, çev. S. Kemal Sandıkçı, 15/213.

⁴⁹⁸ en-Nisâ 4/31.

⁴⁹⁹ en-Nisâ 4/48.

⁵⁰⁰ Mâtürîdî, *Te’vilât’ül-Kur’ân*, çev. S. Kemal Sandıkçı, 15/213.

takdirde bağışlanacak olan günahlar Mâtürîdî'nin şirk tanımına girmeyecek türden olması gerekmektedir. Çünkü şirkin affedilmesi mümkün değildir.

Bu bağlamda Mâtürîdî, şirkten kaçınmanın bağışlanmak için mümkün olduğunu düşünse bile bu durumu sadece şirk ile sınırlı tutmamıştır. Ona göre sadece şirk değil kebâirden kaçınmak da günahların bağışlanması için bir sebeptir. “Eğer size yasaklanan büyük günahlardan sakınırsanız sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi değerli bir yere koyarız.”⁵⁰¹ âyeti bu durumu göstermektedir. Ayrıca âyette sakınmayanlar için Allah'ın herhangi bir beyanının bulunmaması bu kişilerin günahlarının bağışlanmayacağı şeklinde bir anlamın çıkarılmasını imkansız kılmaktadır. Dolayısıyla o, “helal veya haram farketmeksizin bir konuda hükmün vacip olması için başka bir konuda da hükmün vacip olmasına gerek yoktur” kuralını benimsemiş ve bunu tefsirinde ısrarla belirtmiştir.⁵⁰² Böylece şirk dışındaki günahların Allah'ın dilemesine bağlı olduğu ortaya çıkmaktadır. Allah dilerse bir müminin şirkten kaçındığı için bütün günahlarını affedebilir. Aynı şekilde kebâirden kaçınmak da bağışlanmak için bir sebep olabilir.

Günahların bağışlanması için gerekli şartlardan birisi de onun düşüncesinde salih amel ve şefaattir. Çünkü âyetlerde,⁵⁰³ yapılan iyiliklerin, sadakaları gizli vermenin ve samimi tevbenin salih amel olduğu ve günahların bir kısmını veya tamamını sileceği belirtilmiştir. Mâtürîdî, bu noktada sadece âyetlerden istidlâl etmemiş ve şefaatin günahlar için bağışlayıcı olma konusunda hadisleri de delil almıştır. Hz. Peygamber'in şefaati hakkını ümmetinden büyük günah sahipleri için tahsis etmesi sadece küçük günah işleyeni değil büyük günah işleyeninin de şefaitle bağışlanmasını mümkün kılmaktadır.⁵⁰⁴ Ayrıca Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in şefaati umarak dua eden bir kadın için “o şekilde dua etme, çünkü Hz. Peygamber'in şefaati ümmetinden büyük günah işleyenler içindir” sözünü de delil olarak göstermiştir.⁵⁰⁵

Bu bağlamda Mâtürîdî'nin düşüncesinde mürtekb-i kebîre bağışlanma temelleri üzerine kurulmuştur. Diğer mezheplerden farkı da burada ortaya çıkmaktadır. Çünkü diğer itikadî mezhepler kebîre sahibine azap penceresinden bakarken Mâtürîdî, rahmet penceresinden bakmıştır. Bu yüzden ona göre samimi tevbe, gûnahtan kaçınmak, günah işlemede ısrarcı

⁵⁰¹ en-Nisâ 4/31.

⁵⁰² Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. Bekir Topaloğlu vd., 3/169.

⁵⁰³ el-Hûd 11/114; el-Bakara 2/271; et-Tahrîm 66/8.

⁵⁰⁴ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. Yunus Vehbi Yavuz, 3/170.

⁵⁰⁵ Tirmizî, “Sıfatü'l-Kıyâme”, 12.

olmamak, tevbe etmese bile şirk veya kebâirden kaçınmış olmak, salih amel ve Hz. Peygamber'in şefaati büyük günah işleyenin bağışlanması için zikredilen sebeplerden bazılarıdır. Bu açıklamalar büyük günahların tevbe olmadan da bağışlanabileceğini göstermektedir. Çünkü Allah, ilâhî hikmetiyle ilgili olarak kendisine bağışlanma iradesini nisbet etmiştir. Dolayısıyla onun düşüncesinde tevbesiz bağışlanmayı reddeden her kişi ilâhî hikmeti yok sayacaktır. Hatta bilgeliğe ve hikmete aykırı bir davranışı da Allah'a nisbet etmiş olacaktır.⁵⁰⁶

Görüldüğü üzere Mâtürîdî, kebîreyi bağışlanma ekseninden değerlendirmiştir. Ancak bu konuda onun çok da esnek davrandığını ve Hz. Peygamber'in şefaati gibi bir takım bağışlanma sebeplerinin kebîre için serbestlik alanı oluşturduğunu söyleyemeyiz. Çünkü iman edip yasak olduğunu bildiği halde günah işleyen bir mümin bu fiiliyle imanını zedelemekte ve imanına hâlel getirmektedir. İmanını zedelediği için de tevbe etmeden ölürse bu günahlarından sorumlu tutulur. Ancak büyük günah işleyen kişi kâfir olsa ve iman ettikten sonra ölse küfür dönemindeki günahlarından sorumlu değildir. Çünkü onun imanını, küfür dönemindeki günahlarını silmiştir.⁵⁰⁷ Dolayısıyla Mâtürîdî, her ne kadar büyük günahın Allah'ın rahmetiyle bağışlanacağını düşünse bile kebîre sahibini işlediği günahlarla yüzleştirmekte ve işlenen günahlardan dolayı bu kişilere sorumluluk bilinci aşılamaktadır.

Sorumluluk bilincinin öneminden dolayı Mâtürîdî, bazı rivayetleri de bu minvalde değerlendirmiştir. Bu rivayetlerden birisi olarak, Abdullah b. Ömer ve bazı sahâbîlerin “Allah'a ve Resûlüne itaat edin yaptıklarınızı boşa çıkarmayın”⁵⁰⁸ âyeti nazil olunca büyük günah işlediklerinde amellerinin boşa gideceğini düşünmüşlerdir. Ancak “Allah şirki bağışlamaz ve bunun dışındakileri ise diledikleri için bağışlayacaktır.”⁵⁰⁹ âyeti inince bu düşüncelerinden vazgeçmişler ve mümin, büyük günah işlese bile Allah'ın onu bağışlayacağını düşünmüşlerdir.⁵¹⁰ Mâtürîdî, günahın bağışlanması noktasında Abdullah b. Ömer gibi düşünmekle birlikte âyeti bireyin işlediği isyan fiiliyle övünmek olarak anlamış ve âyeti bireyin işlediği günah ve mâsiyetlerle övünmesi olarak tefsir etmiştir.⁵¹¹

⁵⁰⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 494.

⁵⁰⁷ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. Bekir Topaloğlu, 5/320.

⁵⁰⁸ Muhammed 47/33.

⁵⁰⁹ en-Nisâ 4/48.

⁵¹⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 8/298-299; İbn Kesîr, *Tefsîrû İbn Kesîr*, 7/336; Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethü'l-Kadîr*, thk. Ahmed Abdüsselâm (Beirut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye ts.), 5/50-51.

⁵¹¹ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. Kemal Sandıkçı, 13/48, 446-447.

Mâtürîdî, günahıyla övünenin yapacağı amellerin boşa gideceğini düşünmüş ve günahın bireydeki olumsuz etkisini hiçbir zaman göz ardı etmemiştir. İşlenen her günahın salih ameli yavaş yavaş yok edeceği veya daha büyüklerine yol açacağını düşünmüştür. Çünkü bireyin kebîreyi önemsiz ve basit görmesi ileriki süreçlerde küfrü önemsiz görmesine ve hatta küfre yaklaşmasına neden olabilir. Bundan dolayı onun düşüncesinde bağışlanma ihtimali yüksek diye bireyin bolca günah işlemesi veya bu günahlardan sorgulanmamasını tahayyül etmesi gibi bir anlamın çıkması düşünülemez. Mâtürîdî bu ve benzeri sebeplerden dolayı kendisinin Kerâbîsî (ö. 248/862) ve Hasan-ı Basrî'nin fikirlerini benimsediğini ve onlar gibi işlenen her günahın iyi amelleri boşa götürüp günaha alıştıracağını düşünmektedir.⁵¹² Çünkü ona göre her tehlikeli işin temelinde işlenilen günahı küçük görmek vardır. O yüzden mümin büyük günah işlese dahi bir daha işlemek üzere tevbe etmesi gerekir. Hz. Peygamber'in şefaatine veya diğer bağışlanma sebeplerine güvenerek yasağa aldırış etmemesi büyük günahın sürekli işlenip küfre dönüşmesine yol açabilir. Büyük günah işleyenin günahlarından sorumlu tutulması ve sorgulanması da bu şekilde anlamlandırılmıştır. Bu yüzden de Mâtürîdî, günahın bağışlanması konusunda Abdullah b. Ömer gibi düşünürken günahın olumsuz etkisi açısından Hasan-ı Basrî ve Kerâbîsî ile aynı düşünceyi benimsediğini söyleyebiliriz.

4.5. Mâtürîdî'nin Büyük Günah Meselesinde Mezheplerin Görüşlerini Değerlendirmesi

Büyük günah işleyeninin durumu hakkında Mâtürîdî'ye göre pek çok görüş vardır. Bu görüş sahiplerinden bazıları büyük günah işleyenleri tekfir ederken bazıları müşrik veya münafık olduğunu bazıları ise ne kafir ne mümin olacağını belirtmişlerdir. Bir kısım âlim ise kebîre sahibinin iman vasfını korumakla birlikte işlediği günah sebebiyle âsi ve fasık konumunda olduğunu bildirmiştir. Ancak o kişiyi fisk ve fücûr kavramıyla nitelendirmişlerdir. Allah'ın fisk ve fücûr ile nitelendirmeleri hariç olmak üzere genel olarak böyle bir değerlendirmeden kaçınmışlardır.⁵¹³

Mâtürîdî'nin yukarıdaki tahlillerinden anlaşıldığı üzere kebîre hakkında hüküm beyan eden beş sınıf veya beş âlim zümresi bulunmaktadır. Bütün bu gruplar kebîre sahibinin

⁵¹² Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. Kemal Sandıkçı, 14/75; Şevkânî, *Fethü'l-Kadîr*, 5/51.

⁵¹³ Mâtürîdî'nin burada ismini vermeden zikrettiği fırkaların Hâricîlik, Mu'tezile ve Mürcie olması mümkündür. bkz. Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 487-488.

durumunu sonucu açısından farklı yorumlamışlardır. Her grubun büyük günah işleyeni farklı nitelemesi bu kişilerin nasıl bir ceza ile muhatap olacağı konusunda da ayrılığı doğurmuştur. Kimisi Allah'ın bağışlayıcılığını temel alıp işlenen günahın miktarınca cezalandırmayı mümkün görürken kimisi bütün günahları ceza ile eş değer görüp her günah için azabın gerçekleşeceğini düşünmüştür.

Mâtürîdî, büyük günah işleyen hakkında bir çok tanımın olması ve sonucunun farklı yorumlanmasını salt isim ve sıfatlara bağlanmanın hiç kimseye bir faydasının olmayacağı şeklinde yorumlamıştır. Ona göre zarar ve faydalar kâfir, münafık veya mümin şeklinde nitelermeler değil insanların aidiyet hissettiği gerçeklerdir.⁵¹⁴ Bu yüzden insan cehennemde ebedî azabı hak edecek bir günahı işledikten sonra ister kâfir olarak nitelensin ister münafık olarak nitelensin bu durum hiçbir şeyi değiştirmeyecektir. Dolayısıyla her grubun farklı kavramlarla nitelediği kebîre sahibini en iyi günah işleyenin vicdanı bilmektedir. Eğer büyük günah işleyen kişi cehennemde ebedî azabı hak ettiyse bu 5 grubun nitelermeleri hiç bir şeyi değiştirmeyecektir. O yüzden iman eden herkesin amelilerine dikkat etmesi gerekmektedir.

Mâtürîdî, kebîre hakkında yorum yapan bu 5 grubun delillerini ve bu delillere verilecek cevapları da incelemiştir. Bu yüzden Mâtürîdî'nin kebîre hakkındaki fikirlerini değerlendirirken çok yönlü okuma yaptığını söyleyebiliriz. Mâtürîdî, ilk olarak büyük günah işleyenin münafık olduğunu iddia edenlerin delillerini değerlendirmiştir. Bunların imanı bir bütün olarak değerlendirdiğini ve her günahı bu sebeple nifak saydıklarını düşünen Mâtürîdî, bu kişilerin hata ettiğini düşünmektedir. Ona göre bu kişiler, büyük günah işleyen mümini iman ikrarına ve bu iman gerektirdiği ameli yapmaya söz vermesine rağmen günah işleyip imanına aykırı düştüğü için nifak ile nitelmişlerdir. Pek çok âyeti⁵¹⁵ ve hadisi⁵¹⁶ delil olarak gösteren bu kişiler münafıklara ait bütün bu özellikleri mürtekb-i kebîrede gördüklerini iddia etmişlerdir.⁵¹⁷ Özellikle münafığın alameti olan yalan, emanete hıyanet etmek ve söz verdiğinde sözünde durmamak gibi günahların büyük günah olması kebîre sahibinin münafık olarak nitelenmesine neden olmuş olabilir.

⁵¹⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 498-499.

⁵¹⁵ el-Ankebût 29/2-3-11.

⁵¹⁶ Buhârî, "Îmân", 24; Müslim, "Îmân", 106-108.

⁵¹⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 500.

Bu ve benzeri ifadeleri genelleştirerek büyük günah işleyen mümini münafık kabul etmişlerdir.

İkinci grup olan ve büyük günahların hepsinin kişiyi imandan çıkaracağını iddia edenler Mâtürîdî'ye göre bütün günahları isyan etme, dalâleti gerçekleştirme ve cehennemde ebedî kalmayı gerektirme konusunda eşit görmüşlerdir. Küçük ve büyük günah ayırımına gitmeyen bu kişiler âyetlerdeki sağîre-kebîre ayırımını tevbe sonucunda bağışlanan küçük günahlar⁵¹⁸ yada Allah'ın sorumlu tutmayacağı⁵¹⁹ ve Hz. Peygamber'in bağışlayacağını bildirdiği yanılarak işlenen hata ve gaflet türündeki günahlar⁵²⁰ olarak yorumlamışlardır. Bu yüzden de günahların hepsini büyük günah kategorisinde ele alıp cezasının ebedî azap olacağını düşünmüşlerdir.⁵²¹

Mâtürîdî, günahların hepsini büyük günah olarak kabul eden bu zümreyi günahı küfür ile eş değer görenler ve büyük günah işleyeni müşrik olarak niteleyenler olmak üzere iki grup halinde incelemiştir. Mâtürîdî'ye göre bütün günahları küfür ile eş değer görenler kendi görüşlerine bir takım âyetleri⁵²² referans almışlardır. Bu kişilere göre büyük günah işleyen bir mümin ilâhî vahiy terkedip kendisine vahiy dışında bir şeyi rehber aldığı için küfürle nitelenmektedir. Bu kişiler çemberi biraz daha genişleterek Kur'an'daki zulüm, fîsk ve fücûr gibi kavramların küfür ile eş değer olduğunu dolayısıyla büyük günah işleyenlerin durumunu nitelediğini iddia etmişlerdir.⁵²³

Âyetlerde kötülük yapanın cezalandırılacağı, her kötülüğe dengiyle veya zerre miktarı günaha misliyle karşılık verileceği ve her mâsiyetin Hz. Peygambere zarar vereceğinin bildirilmesi⁵²⁴ bu kişiler tarafından her türlü günahın küçük veya büyük farketmeksizin cehennemle cezalandırılması gerektiği şeklinde yorumlanmıştır. Çünkü birey iman ettiği andan itibaren emir ve yasaklar konusunda Allah'a itaat edeceğine dair bir söz vermiş⁵²⁵ ve günah işleyerek bu sözünden geri dönmüş hatta bu sözüne ihanet etmiştir. Aslında daha da geriye gidilirse bütün insanlar elest bezminde⁵²⁶ Allah'a itaat edeceklerine dair

⁵¹⁸ en-Nisâ 4/31; el-Furkân 25/68-70; et-Tahrîm 66/8.

⁵¹⁹ el-Bakara 2/225; el-Mâide 5/89; el-Ahzâb 33/5.

⁵²⁰ İbn Mâce, "Talak", 16.

⁵²¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 488.

⁵²² el-Leyl 92/15-16; Sebe' 34/17; en-Nisâ 4/123; el-En'âm 6/160; ez-Zilzâl 99/8; el-Ahzâb 33/57.

⁵²³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 497-498.

⁵²⁴ en-Nisâ 4/123; el-En'âm 6/160; ez-Zilzâl 99/8; el-Ahzâb 33/57.

⁵²⁵ er-Ra'd 13/19-20.

⁵²⁶ el-A'râf 7/172-173.

söz vermişlerdir. Kimisi ilk başta inkar ederek kimisi ise iman edip günah işledikten sonra bu sözünden caymıştır. Bundan dolayı iman ettikten sonra ilk imtihanda kaybeden ve günah işleyen kişi âyetlere⁵²⁷ göre yalancı ve münafıktır. Böylelikle iman ettikten sonra günah işleyen kişinin imanında samimiyetsiz davrandığı ve küfre düştüğü görülmektedir. Bu bağlamda büyük günah işleyen müminin cezası bu kişilere göre kâfirlerle aynı olacak ve ebedî azabı hak edeceklerdir.

Günahı küfür olarak gören bu kişiler görüldüğü üzere bir takım naklî delilleri yorumlayarak kendilerini haklı çıkarmaya çalışmışlardır. Ancak Mâtürîdî, bu kişilerin sadece naklî delillerle yetinmediklerini ve bazı aklî deliller getirdiklerini de iddia etmiştir. O, bu kişilerin getirdiği aklî delile örnek olarak günah işleyenin Allah'a itaati terkedip şeytana boyun eğmesini ve bu yüzden de şeytana tapıp kâfir olması gerektiğini aklî delil olarak vermektedir.⁵²⁸ Çünkü bu kişilere göre günah işleyerek şeytana itaat eden bu ameliyle ona tapmakta ve kâfir olmaktadır. Bu bağlamda da aklî delildir.

Mâtürîdî, günahların hepsinin dinden çıkaracağını ve bütün günahları küfür olarak gören bu grupların delillerini değerlendirmiş ve bir takım eleştirilere tabi tutmuştur. Öncelikli olarak Mâtürîdî, delil olarak getirilen bütün naklî delillerin lugavî mecaz olduğunu iddia etmiştir. Çünkü günah, kâfirlerin işlediği bir eylem olduğu için müminlere nisbeti mecazidir. Aynı bir işin sonucunu kestiremeyen kişiye kör ve sağır denilmesi gibi. *“Kalbi iman ile yatışmış olduğu halde -baskı altında kalan müstesna- kim iman ettikten sonra Allah'ı inkar ederse...”*⁵²⁹ âyeti bu şekilde mecazi açıdan vasıflandırmaya örnektir.⁵³⁰ Çünkü bu kişiler, kalplerinde iman olduğu halde cebren Allah'ı inkar etmek zorunda kalmış ve mecazen küfür ile nitelenmişlerdir. Bu bağlamda Mâtürîdî'ye göre bir kişinin bazı arizî sebeplere dayanarak günaha girmesi küfür değildir. Çünkü bu hakikî anlamda Allah'ı inkar edip değildir.

Bu eleştirilerle birlikte Mâtürîdî, dinî vecibelerin terkini hiç imanın olmadığı şeklinde yorumlayan ve günah işleyeni küfür ile eş değer tutan bu kişilerin görüşlerinin çarpık ve yanlış istidlâllere dayandığını düşünmektedir. Çünkü iman eden herkes aynı zamanda dinî vecibelerin hakikat olduğuna inanan ve onu inkar etmekten kaçınan kişilerdir. Dinî

⁵²⁷ el-Ankebût 29/1-3, 11.

⁵²⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 488-489.

⁵²⁹ en-Nahl 16/106.

⁵³⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 493.

vecibelerin ihlali ona göre küfür değil beşerî arzuların baskısıyla gerçekleşen bir eylemdir. Bu yüzden günah işleyerek vecibeleri ihlal eden kişi kâfir değil günahkârdır. Çünkü onun zihninde hep bu vecibelerin hakikat olduğuna dair bir inanç vardır. Ayrıca ortaya çıkan bazı durumlar önceki konumu tam tersi bir zemine sürükleydi haramların helal, helallerin haram olması gerekirdi. Ancak böyle bir şey Mâtürîdî'ye göre hem aklen hemde naklen mümkün değildir. Çünkü mürted kişinin irtidat ederek küfrünü göstermesi daha önce onun hiç iman etmediği anlamına gelmez. Böylece o, iman ettikten sonra günah işleyeni tam tersi bir konuma sürükleyerek kâfir ilan etmenin veya hiç iman etmemiştir şeklinde bir yargıda bulunmanın yanlış olduğunu kanıtlamaktadır.⁵³¹

Mâtürîdî, bütün günahları küfür ile eş değer görenlerin delil olarak zikrettiği âyetlerdeki fîsk, zulüm ve isyan gibi kavramların küfür olarak yorumlanmasını da incelemiş ve bu tarz bir yorumlamanın anlam kaymasına neden olacağını ve her zaman doğru sonuçlar doğurmayacağını belirtmiştir. Çünkü bu kavramlar her zaman imana zıt bir konumda değildirler. Zaten ona göre fîsk kavramı, Kur'an'da irşadî emirden, itikadî emirden ve farz konumundaki emirden çıkma anlamında 3 şekilde kullanılmaktadır. Zulüm kavramı da aynı şekilde olup bir şeyi yerli yerinde yapmamanın ifadesi olarak kullanılmıştır. İsyân kavramı ise aykırı davranışı ifade etmek anlamında kullanılmıştır. Bu bağlamda bu kavramların küfür olarak yorumlanması mümkün değildir. Bu kavramlar sonuçları ve mahiyetleri itibarıyla Kur'an'da imanı kaldırmak anlamında hiçbir zaman kullanılmamıştır. Bundan dolayı Mâtürîdî, bu kavramları küfür ile aynı anlamda gören kimselerin kendisine yazık ettiğini, Allah'ın, resûlünün ve âlimlerin bu noktadaki görüşünü reddetme cesaretini gösterdiğini düşünmektedir.⁵³²

Mâtürîdî, büyük günah işleyeni küfürle niteleyenlerin delillerini ve onlara verilecek cevapları belirttikten sonra büyük günah işleyeni doğrudan müşrik olarak niteleyen üçüncü grubun delillerini belirtir. Ona göre bu kişiler işlenen her günahın sözle değil eylemle oluştuğunu belirtmişlerdir. Dolayısıyla mümin her günah işlediğinde amellerinde ve ibadetlerinde Allah'a ortak koşabilir. Nitekim âyetlerde⁵³³ de amel yoluyla şirkin oluşabileceği açıkça ifade edilmiştir. Bu sebeple günah işleyenler günahkâr kâfir değil müşriktir.

⁵³¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 512-513.

⁵³² Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 518.

⁵³³ el-Kehf 18/110; Yûsuf 12/106.

Küçük veya büyük günah işlesin farketmez işlediği her günah onu şirke sokmaktadır. Hata ve gaflet türündeki günahları ise Allah bağışlayacaktır.⁵³⁴

Sonuç itibarıyla Mâtürîdî, isim vermeksizin mürtekib-i kebîrenin konumu hakkında yorum yapan 5 sınıftan bahsetmektedir. O, isim vermeksizin belirttiği bu gruplardan üçünün delillerinin incelemiş ve çeşitli açılardan eleştiriler yöneltmiştir. Mâtürîdî'nin delillerini naklettiği ve değerlendirdiği bu gruplar mürtekib-i kebîre'nin münafık, kâfir veya müşrik olduğunu iddia eden kişilerdir. Her ne kadar iman ve küfür arasında olduğunu düşünen sınıfın delillerini burada söylemese de biz bunun Mu'tezile olacağını düşünmekteyiz. Delillerini eleştirdiği ve mürtekib-i kebîrenin müşrik veya kâfir olduğunu iddia eden gruplar ise muhtemelen Hâricî fırkalarıdır. Dolayısıyla bu eleştiriler Mâtürîdî'nin isim vermeksizin yaptığı değerlendirmelerdir. Ayrıca Hâricîlik ve Mu'tezile'ye de eserlerinde bu konu ile ilgili pek çok açıdan eleştiriler yöneltmiştir.

4.5.1. Hâricîlere Yöneltilmiş Eleştiriler

Hâricîler, ameli imandan bir cüz olarak kabul ettiği için amelin terkini küfür saymışlardır. Onlara göre işlenen her günah imanı yok etmekte ve mümini küfre sokmaktadır. Dolayısıyla büyük günah işleyen mümin günahından dolayı tevbe etmezse kâfir olacaktır. Çünkü insanlar mümin ve kâfir olmak üzere iki gruptur. Üçüncü bir sınıfın düşünülmesi mümkün değildir. Büyük günah işleyen verdiği sözde durmayıp iman ikrarına ihanet ettiği için ve iman ile küfürden başka bir konumda değerlendirilmeyecektir. Böylece cehennem girmesi kaçınılmazdır. Bir çok Hâricî grubu büyük günah işleyeni kâfir olarak değerlendirse bile Ezârika gibi bazı Hâricî grupları büyük günah işleyeni doğrudan müşrik olarak nitelemişlerdir.⁵³⁵

Mâtürîdî, mürtekib-i kebîrenin konumu hakkında Râfîzîleri, Mu'tezile'yi ve Hâricîleri eş değer görmektedir. Çünkü ona göre bütün bu gruplar büyük günah işleyeni tekfir etme noktasında birleşmektedir. Ona göre Şîa, ilk dönem müslümanlarının hilâfet makamına Hz. Ebû Bekir'i layık görüp ona biat etmelerinden dolayı büyük günah işlediğini düşünmekte ve küfre girdiklerini iddia etmektedir. Mu'tezile ise savaştan kaçan bir müminin büyük günah işlediğini düşünmüş ve bu günahı işleyenleri tekfir etmiştir. Hâricîler ise

⁵³⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 489-490.

⁵³⁵ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 133-138; Bağdâdî, *el-Fark*, 72; Ka'bi, *Kitâbü'l-Mağâlât*, 150-165.

Hiz. Ali ve arkadaşlarını Muâviye b. Ebû Süfyân ile savaşmasından dolayı tekfir etmiştir. Ayrıca ismi sayılan bütün bu gruplar bir müminin zelle türünden işlediği küçük günahları dahi tekfir sebebi saymaktadır.⁵³⁶ Dolayısıyla bu mezheplerin hepsi mürtekb-i kebîrenin konumu ve küçük günahların küfre sebep olması hakkında aynı düşünceye sahiptir. Günahların çeşidi arasında bir ayrıma gitmeyerek bütün günahları sonucu itibarıyla değerlendirmiş ve bireyden imanı yok edeceği konusunda birleşmişlerdir. Bütün bu grupların düşünce yapısı kebîre sahibini cehennem azabına layık görme konusunda birleşmiştir.

Hâricî, Mu'tezilî ve Şîî düşüncenin büyük günah işleyenden iman vasfını kaldırması Mâtürîdî'ye göre âyete ters bir durumdur. Çünkü âyetteki "bunların ardından gelenler de "Ey Rabbimiz derler, bizi ve bizden önceki kardeşlerimizi bağışla." ⁵³⁷ duası bireyin kendisinden öncekiler için bağışlanma isteğini Allah'a sunduğunu göstermektedir. Bireyin bağışlanma isteğinde bulunduğu bu kişiler müşrik veya kâfir olsaydı böyle bir bağışlanma duası dinin temel ilkelerine aykırı olurdu. İstiğfar dilemenin de bir anlamı kalmazdı. Zaten âyetteki "kardeşlik bağı" ifadesi sadece din duygusu ve din kardeşliği ile mümkündür.⁵³⁸

Bu bağlamda bağışlanma isteğinde bulunan bu kişiler ona göre büyük günah işleyen müminlerdir. Aksi takdirde âyetteki *kardeşlerimiz* ifadesi anlamsız olurdu. Böylece âyet Hâricî, Şîî ve Mu'tezilî düşüncelyi çürüten ve büyük günah işleyenden iman niteliğini kaldırmayan bir delil olarak sunulmaktadır. Bu bağlamda Mâtürîdî, mürtekb-i kebîreyi sonucu açısından değerlendiren bu üç grubu dinin temel ilkelerine aykırı davranmakla itham etmiştir. Çünkü bu gruplar günahların niteliklerine göre bir ayrıma gitmeyerek, bütün günahların imanı yok edeceğini düşünmüşlerdir. Dolayısıyla müminin kimliğini şekillendiren bir konuda bu grupların birleşmesi Mâtürîdî'nin düşüncesinde âyetlere aykırı olarak kabul edilmiştir.

Mâtürîdî'ye göre Hiz. Ali, Cemel ashâbını, Muaviye b. Ebû Süfyân ve taraftarlarını ve Hâricîleri savaşmasına rağmen tekfir etmemiştir. Hiz. Ali, Cemel Vak'asında Hiz. Âişe ve

⁵³⁶ Mâtürîdî, bu noktada imâmetin nas ile tayin sonucunda Hiz. Ali'ye verildiğini ve bunu kabul etmeyen sahâbîleri sapkınlıkla itham eden Râfizileri kastetmiş olması mümkündür. Râfizî fırkaların sahâbîlere sapkınlık iddia etmeleri ile ilgili bkz. Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 85-125; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 144-163; Hâricîlerin iddiaları için bkz. Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 114; Bağdâdî, *el-Fark*, 72; Mu'tezile'nin iddialarının detaylı açıklaması daha ileride gelecektir. Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. S. Kemal Sandıkçı, 15/84.

⁵³⁷ el-Haşr 59/10.

⁵³⁸ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. S. Kemal Sandıkçı, 15/84.

tarafhtarlarına yönelik söylenen “*kâfir oldular*” hitabına karşı çıkmış ve onların kâfir olmadığını isyan eden bir topluluk olduğunu söylemiştir. Benzer biçimde Hz. Ali’ye Hâricîlerle savaşmak istediğinde bu kişilerin müşrik olup olmadığı sorulmuş, Hz. Ali ise “*Hayır! Onlar şirkten kaçınan kimselerdir*” cevabını vermiştir. İnsanlar bu sefer Hâricîlerin münafık olup olmadığını sorunca Hz. Ali, “*Münafıkların Allah’ı çok az zikrettiklerini dolayısıyla bu kişilerin münafık olmadığını*” söylemiştir. İnsanlar bu cevap üzerine Hâricîlerin imanî durumunun niteliğini sormuş, Hz. Ali de bu kişilerin isyankâr müslümanlar olduğunu söylemiştir.⁵³⁹ Görüldüğü üzere Hz. Ali, Cemel ashâbını, Muâviye tarafhtarlarını ve Hâricîleri tekfir etmemiştir. Mâtürîdî’nin de Hz. Ali’nin bu görüşünü aktarması onun fikirlerini benimsediğini ve Hâricîleri tekfir etmediğini göstermektedir.

Bu bağlamda Mâtürîdî “*müminlerden iki grup birbirleriyle savaşır aralarını düzeltin*”⁵⁴⁰ âyetinin Hz. Ali’nin ordusu ile Hârûrîler veya Nehrevân Hâricîleri arasındaki mücadeleye işaret ettiğini düşünmüştür. Ona göre bu âyet aynı zamanda Hâricîlerin ve Mu’tezile’nin düşüncelerinin yanlışlığına da işaret etmektedir.⁵⁴¹ Çünkü müslümanların birbiriyle savaşması büyük günahdır. Ancak âyette böyle bir günah işleyen küfürle değil imanla nitelenmiştir. Dolayısıyla Hâricîler veya Hz. Ali’nin ordusu, iki tarafta büyük günah işlemiş ama küfürle nitelenmemiştir. Aynı durumu Cemel ve Sıffin Savaşlarına da uyarlayabiliriz. Böylece onun düşüncesinde bütün bu savaşlara katılanların ve hatta Hâricîlerin tekfir edilmediği ve müslüman statüsünde kabul edildiği görülmektedir.

Mâtürîdî, büyük günah işleyen hakkında bu kadar çok fikir ayrılıklarının olmasını Hâricîlerin inadına ve Mu’tezile’nin çok detaylı ve titiz düşünmesine bağlamıştır. Çünkü bu kişiler ilâhî gazabı tercih ederek Allah’ın rahmetinden ümit kesmiş ve kebîre sahibini ebedî cehennem azabına layık görmüşlerdir. Bu yüzden kebîre kavramını aslında bu iki gruba nispet etmek gerekir. Çünkü onlar bu fikirleriyle ve amelleriyle ümmetin arasına nifak ve fitne tohumları ekerek büyük günah işlemişlerdir.⁵⁴²

Bu bağlamda Kur’an gibi ilâhî bir kitabın rehberlik ettiği bu seçkin ümmetin neden parçalandığını ve kardeş oldukları halde neden birbirlerine kin ve düşmanlık beslediklerini Mâtürîdî, sorgulamıştır. Müslümanları bir araya getirecek olan pek çok ortak payda

⁵³⁹ Mâtürîdî, *Te’vilât’ül-Kur’ân*, çev. Kemal Sandıkçı, 14/84.

⁵⁴⁰ el-Hucurât 49/9.

⁵⁴¹ Mâtürîdî, *Te’vilât’ül-Kur’ân*, çev. Kemal Sandıkçı, 14/84.

⁵⁴² Mâtürîdî, *Kitâbü’t-tevhîd*, 517.

bulunmasına rağmen müslümanlar neden birbirlerinin kanını dökmeyi helal hale getirmektedir? Mâtürîdî, bu parçalanmanın ve düşmanlığın temel sebebinin Hâricî ve Mu'tezilî düşünce biçimiyle ilgili olduğunu düşünmektedir. Bunun temellendirilmesini ise Allah'ın lütuf ve rahmetinin kalkmasıyla irtibatlandırmıştır. Ona göre müslümanların ilk başta birbirlerine karşı şefkat ve merhamet hissetmeleri Allah'ın lütfu ve rahmetiyle ilgiliydi. Ancak zamanın ilerlemesiyle birlikte Hâricîlerin ve Mu'tezile'nin hatalı iman tasavvurları ortaya çıkmış ve böylece Allah'ın rahmeti ve lütfu ortadan kalkarak müslümanların arasına kin ve düşmanlık girmiştir.⁵⁴³ Dolayısıyla bu iki grubun hatalı iman anlayışları, müslümanların kanının dökülmesini helal hale getirmiş ve müslümanların arasına fitne ateşini sokmuştur. Mâtürîdî, her ne kadar bu grupları müslüman olarak değerlendirse bile İslâm dünyasındaki bu kadar ayrılığın nedenini bu gruplara bağlamaktadır. Onların düşünce sistemleri müslümanlar arasında ayrışma başlatmış ve birbirlerine düşmanlık beslemelerine neden olmuştur.

Bu yüzden Mâtürîdî, büyük günah işleyeni tekfir etmek için Hâricîlerin bir takım fikirler uydurduğunu iddia etmiştir. Hâricîler, Mâtürîdî'ye göre uydurdukları bu fikirlerle Allah'ın müslümanların içerisine yerleştirdiği rahmetini ve lütfunu kaldırmasına sebep olmuşlardır. Çünkü onlar uydurdukları fikirlerle müslümanlarla savaşmayı ve onları katletmeyi meşrû görmüşlerdir. Aynı şekilde Mu'tezile'nin de büyük günah işleyenleri fâsık ve fâcir olarak nitelemesi ve onları iman ile küfür arasında bir yerde konumlandırması Allah'ın müslüman toplum üzerindeki rahmetini kaldırmasına ve aralarına kin ve düşmanlığın girmesine sebep olmuştur. Mâtürîdî'ye göre her ne kadar dinin temel ilkeleri ve Kur'an müslümanları birleştiren ana ilkeleri barındırsa da Hâricî ve Mu'tezilî düşünceyi benimseyenler yüzünden bu birleşme engellenmekte ve müslümanların arasına kin ve düşmanlık girmektedir. Birbirlerini kâfir, fâsık ve fâcir olarak niteleyen bir toplumun birleşmesi zaten imkansızdır.⁵⁴⁴ Bu yüzden Hâricîlerin büyük günah işleyeni kâfir olarak görmeleri hikmete ters bir durumdur. Ayrıca onların bu ötekileştiren fikirlerinden dolayı Mâtürîdî, fitratın insan gönlüne yerleştirdiği imanı yüceltme duygusunun ve akılların telkin ettiği İslâm'ın üstünlüğünü Hâricîlerin yıktığını iddia etmiştir. Çünkü

⁵⁴³ Mâtürîdî, *Te'vilât 'ül-Kur'ân*, çev. Kemal Sandıkçı 14/400.

⁵⁴⁴ Mâtürîdî, *Te'vilât 'ül-Kur'ân*, çev. Kemal Sandıkçı, 14/400.

Hâricîler imanı her iyi davranışa, küfür kavramını ise her kötü davranışa nispet ederek imanın değerindeki o yüceliği yok etmişlerdir.⁵⁴⁵

Sonuç olarak Mâtürîdî, büyük günah işleyeni kâfir veya müşrik olarak niteleyen Hâricîleri pek çok noktada eleştirmiştir. Amelin iman açısından konumu, günahın bağışlanması, günah işleyene verilecek ceza, günahların taksimi ve niteliği gibi pek çok konu Mâtürîdî ile Hâricîler arasındaki ayırım noktalarıdır. Ayrıca Hâricîlerin Hz. Ali ve taraftarlarını kâfir olarak görüp İslâm tarihindeki ilk tekfir hareketini başlatmaları Mâtürîdî'ye göre müslüman toplumun parçalanmasına sebep olmuştur. Hâricîlerin bu ötekileştirme faaliyetlerine rağmen Mâtürîdî, Hâricîleri hiçbir zaman kâfir olarak değerlendirmemiş ve böyle bir nitelendirmeden Hz. Ali'nin de kaçındığını belirtmiştir. Ancak Mâtürîdî'nin Hâricî yaklaşımının çok da mütesahil olduğu söylenemez. Çünkü o İslâm dünyasındaki bu kadar ayrılığın ve düşmanlığın yegâne müsebbibi olarak Hâricîlerin fikirlerini görmektedir. Onların fikirlerin uyduruk olduğunu ve fitne fesattan başka bir işe yaramadığını düşünmektedir. Mâtürîdî'nin ithamları ne kadar ağır olsa bile birbirlerini kâfir ve müşrik olarak değerlendiren bir toplumun ortak değerler etrafında birleşmesi imkansızdır. Bu açıdan Mâtürîdî'nin haklı olduğu ortaya çıkmaktadır.

Ayrıca Hâricîlerin büyük günah işleyeni tekfir etmesinin müslümanların arasına kin ve düşmanlık soktuğunu belirten Mâtürîdî, bu günahlarından dolayı onların ve Mu'tezile'nin bağışlanmasının mümkün olmadığını düşünmüş ve âyetlerdeki bağışlanma ifadelerinin diğer müslümanları kapsadığını iddia etmiştir. Çünkü Mâtürîdî'ye göre Hâricîler, günah işleyeni ebedî azaba muhatap kılarak kendileri dışındakileri cehennem azabı ile cezalandırmıştır. Ancak diğer müslümanlar günah işlese bile hiçbir zaman Allah'ın rahmetinden ümit kesmemiş ve her zaman bağışlanmayı dilemişlerdir. Durum böyle olunca müslümanların arasına kin ve düşmanlık sokan Hâricîlerin bağışlanması Mâtürîdî'ye göre Allah'ın iyiliklerini zayıf etmesi anlamındadır. Bağışlanma ise sadece Allah'a layık olan ve onun rahmetini umanlar için geçerlidir.⁵⁴⁶

Mâtürîdî, *"Allah'ın âyetlerini ve ona kavuşmayı inkar edenler Allah'ın rahmetinden ümitlerini kesmişlerdir."*⁵⁴⁷ âyetindeki Allah'ın rahmetinden ümit kesenlerin Hâricî ve

⁵⁴⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 499.

⁵⁴⁶ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. S. Kemal Sandıkçı, 15/325.

⁵⁴⁷ el-Ankebût 29/23.

Mu'tezilî gruplar olduğunu düşünmektedir.⁵⁴⁸ Dolayısıyla Hâricîlerden ve Mu'tezile'den her kim büyük günah işlerse kendi görüşlerine göre cehennemde ebedî kalması ve küfre girmesi gerekmektedir. Ancak diğer müslümanların Allah'ın rahmetine ve âyetlerine inanması ve Allah'ı merhametli ve bağışlayıcı olarak nitelemesinden dolayı onların bağışlanması gerekir. Böylece Mâtürîdî'ye göre büyük günah işleyen müslümanlar cennet ile mükafatlandırılacakken büyük günah işleyen müslüman Hâricî ve Mu'tezilî ise bağışlanmayacak ve ebedî cehennem azabı ile cezalandırılacaktır.

Mâtürîdî'ye göre bir mümini günah işlese bile tekfir etmek çok sakıncalı bir durumdur. Çünkü kendisinden imanının gitmesi her an söz konusu olabilir. Allah'a rahmet açısından bakmak varken ceza ve azap gözüyle bakmak bireyin kendisini tehlikeye sokması demektir. Zaten insan fitratı itibarıyla günaha meyilli yaratılmıştır. Bu bağlamda ona göre büyük günah işleyeni tekfir eden kişi hem Allah katında hemde yalancılığına şahit olan insanların önünde imanında yalancı olduğu ortaya çıkacaktır. Çünkü o, başkasının küfürünü isbat etmeye çalışan için (Hâricîler ve Mu'tezile gibi) insanların kendisi hakkında küfür hükmü verebileceği bir konuma düşmesinin an meselesi olduğunu düşünmektedir.⁵⁴⁹

Mâtürîdî'ye göre Hâricîlerin iman tanımı oldukça geniştir. Bu tanımın kapsamına Allah'ın emrettiği bütün fiilerin yerine getirilmesi, ilâhî emre layık olmayan fiilerin terkedilmesi ve ilâhî emre layık olan her işin yapılması girmektedir.⁵⁵⁰ Hâricîler, imanın kapsamını geniş düşündüklerinden dolayı Allah'a iman edenin aynı zamanda Allah'ın emirlerine âsi olmamaya iman ettiğini de düşünmüşlerdir. Hâricîlerin bu tavrı günah işleyen her müminin Allah'ın emrine itaat etmeyip âsi olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Böylece günah işleyerek Allah'a isyan eden her mümin, iman iddiasında yalancıdır. İmanında yalancı olanın ise küfrüne hükmedilmesi gerekir.⁵⁵¹ Dolayısıyla Mâtürîdî'nin düşüncesinde Hâricî düşünce imanın tanımına giren şartlardan birinin ihlalini günah, her günahı da küfürle sonuçlandırmıştır. Hâricîlerin bu iman anlayışı mürtekb-i kebîre'yi tekfir etmelerine yol açmıştır.

⁵⁴⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 505.

⁵⁴⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 513.

⁵⁵⁰ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. S. Kemal Sandıkçı, 7/258.

⁵⁵¹ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. S. Kemal Sandıkçı, 15/87.

Mâtürîdî'ye göre Hâricîler, imanında yalancı konuma düştüğü için mürtekb-i kebîreyi mükezzibîn ve mütevellîn olarak nitelemiştir. Onlar, büyük günah işleyen hakkında müminin itikadındaki en önemli şart olan iman ve tevhide zarar verdiğini düşünmüş ve bu zarardan dolayı inkar edenler ve sırt çevirenler anlamında bu kavramları kullanmışlardır.⁵⁵² Hâricîler, mükezzibîn ve mütevellîn olarak tanıttıkları kebîre sahibinin imanında yalancı durumuna düştüğünü kanıtlamak için bir takım âyetleri referans almışlardır. Onlara göre “*Geri gönderilseler bile yine kendilerine yasaklanan şeylere döneceklerdir. Zira onlar gerçekten yalancıdırlar*”⁵⁵³ âyeti günah işleyenleri yalancı olarak nitelemektedir. Mâtürîdî'ye göre Hâricîler bu âyetten yola çıkarak kebîre işleyen mümini Allah dünyaya geri gönderse bile o kendisine yasaklanan şeyleri tekrar isteyecek ve Allah'a verdiği sözde durmayacağını düşünmektedir.⁵⁵⁴ Allah'a iman etme sözü verdiği halde sözünde durmayıp günah işleyenin durumu da bu şekilde açıklanmıştır. Bu yüzden büyük günah işleyen kişiler âyetinde ifadesiyle imanlarında yalancıdırlar. Allah'ın emrine aykırı davrandıkları içinde kâfir olacaklardır.

Benzer biçimde Mâtürîdî, “*İçinizden kim haksızlık yoluna saparsa ona büyük bir azap vardır*”⁵⁵⁵ âyetini Hâricîlerin ve Mu'tezile'nin mürtekb-i kebîrenin ebedî azap noktasında delil olarak kullandıklarını iddia etmiştir. Bu âyetten dolayı Hâricîlere ve Mu'tezile'ye göre haksızlık yapan herkes müslüman olsun veya olmasın farketmez ebedî azap ile cezalanacak ve vaîdi hak edecektir.⁵⁵⁶

Mâtürîdî'ye göre mümin, iman ettiği andan itibaren din ile ilgili konularda samimi olduğuna dair kesin bir vicdanî kanaate sahiptir. Şayet Hâricîlerin dediği gibi büyük günah işleyenden iman niteliği yok olsaydı o zaman insanın kendisi hakkındaki hiçbir bilgi ve kanaatinin kesin olmaması gerekirdi. Ayrıca, hiç bir mümin imanında yalancılığı ortaya çıksın diye büyük günah işlemez. Zaten Mâtürîdî'ye göre bu iki âyetin de muhatabı büyük günah işleyen müminler değil kâfirler, azabı engellemek isteyenler veya şirki gizlemeye çalışanlardır. Hatta Mâtürîdî, âyetlerin muhatabı meselesinde müslümanların cumhûrunun da kendisiyle aynı fikirde olduğunu belirtmiştir. Ayrıca onların bu delilleri

⁵⁵² Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. S. Kemal Sandıkçı, 15/325.

⁵⁵³ el-En'âm 6/28.

⁵⁵⁴ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. Bekir Topaloğlu, 5/56-57.

⁵⁵⁵ el-Furkân 25/19.

⁵⁵⁶ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. Mehmet Erdoğan, 10/267.

doğru olsaydı küçük günah işleyenlerin de imanın da yalancı konumuna düşmesi gerekirdi. Bu ise ona göre akla aykırıdır. Böylece “*imanlarında yalancı oldukları*” ifadesi kâfirlerin gerçekten yalancı olduğu, geri gönderilseler bile tekrardan hak dini inkar edecekleri veya küfre alışmaları sebebiyle tekrardan küfrü seçecekleri anlamında yorumlanmış ve Hâricîlerin delilleri eleştirilmiştir.⁵⁵⁷

Görüldüğü üzere Mâtürîdî, Hâricîlerin iman anlayışını incelemiş ve kebîre ile iman arasındaki kurdukları düşünce sistemini anlamlandırmaya çalışmıştır. Onların delil olarak getirdikleri âyetleri incelediği gibi onları tekfire götüren sebepleri de araştırmıştır. O, “büyük günah işleyen müminin günahın kebîre olduğunu inkar etmesi” anlayışından dolayı Hâricîlerin tekfire gittiğini düşünmüştür. Ancak bu tarz bir anlayışın kabulü halinde günahattan kaçınmanın bir gereği kalmayacaktır. Dolayısıyla Hâricîlerin yaptığı gibi günah işlemeyi dinî bir hakikatin inkarı gibi sunmak doğru bir düşünce biçimi değildir. Bu yüzden Mâtürîdî, kendisinin verdiği bu cevapların ve eleştirilerin Hâricî düşünce biçimini temelden sarstığını düşünmüştür.⁵⁵⁸

Mâtürîdî’nin düşüncesinde Hâricîler, bütün büyük günahları küfür ve şirk olarak değerlendirmektedir.⁵⁵⁹ Ona göre Hâricîler büyük günah işleyenin müşrik olacağı konusunda “*Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz.*”⁵⁶⁰ âyetini delil olarak göstermiş ve bu kişilerin ebedî azap ile cezalandırılacağını düşünmüşlerdir. Ancak Mâtürîdî, mümini büyük günah işlerken müşrik yapan özelliğin küçük günah işlerken de yapması gerektiğini belirterek bu grupları eleştirmiştir.⁵⁶¹ Dolayısıyla mümin küçük günah işlerken müşrik olmayacağına göre büyük günah işlerken de müşrik olmayacaktır. Ayrıca Allah’ın şirk dışındaki günahları bağışlayacağını bildirmesi,⁵⁶² Hâricîlerin düşüncelerinin kökten yanlışlığını göstermektedir. Çünkü âyet, günahlar arasında taksime gitmiş ve şirk dışındaki günahların bağışlanacağını bildirmiştir. Mâtürîdî’ye göre âyetteki günahların bağışlanması tevbe sonucunda değildir. Çünkü tevbe ile şirk de bağışlanır. Dolayısıyla Allah, şirk dışındaki günahları dilediği için bağışlayacaktır. Bu durumda Hâricîlerin

⁵⁵⁷ Mâtürîdî, *Te’vilât’ül-Kur’ân*, çev. Bekir Topaloğlu vd., 5/56-57, 10/267; a.mllf., *Kitâbü’t-tevhîd*, 513.

⁵⁵⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü’t-tevhîd*, 513.

⁵⁵⁹ Hâricîlerden bazılarının mürtekib-i kebîreyi müşrik kabul etmesi ile ilgili bkz. Eş’arî, *Makâlâtü’l-İslâmiyyîn*, 86-89; Bağdâdî, *el-Fark*, 82-87; Şehristânî, *el-Milel*, 118-122; Ka’bî, *Kitâbü’l-Makâlât*, 151, 195, 364.

⁵⁶⁰ en-Nisâ 4/48.

⁵⁶¹ Mâtürîdî, *Te’vilât’ül-Kur’ân*, çev. Yunus Vehbi Yavuz, 3/229.

⁵⁶² en-Nisâ 4/116.

büyük günah işleyeni müşrik olarak değerlendirmesi kökten yanlıştır ve Mâtürîdî'ye göre aramızdaki en büyük problemlerden de birisidir.⁵⁶³

Hâricîler, Allah'ın büyük günahı ve şirki bağışlamayacağını ama hataları bağışlayacağını iddia etmişlerdir. Ancak Mâtürîdî, böyle bir yorumun isabetsiz olduğunu düşünmektedir. Çünkü hata, günah değildir. Dolayısıyla bağışlanmaya konu olması düşünülemez.⁵⁶⁴ Sonuç olarak bir kısım Hâricîlerin büyük günah işleyeni müşrik olarak nitelendirmeleri ciddi bir problemdir. Mâtürîdî'de pek çok noktada bu konuya temas ederek Hâricîlerin aşırıya kaçtığını ve hataya düştüklerini belirtmiştir. Dolayısıyla da pek çok açıdan Hâricîlerin delilleri eleştirilmiş ve onların yanlış içerisinde olduğu belirtilmiştir.

Mâtürîdî'ye göre Hâricîler'in aşırıya kaçtığı diğer bir konu da sağîreyi, küfür veya şirk olarak yorumlamalarıdır.⁵⁶⁵ Hâricîler nasıl ki büyük günah işleyen mümini şirke nispet ederek hata etmişlerse bu konuda da aynı şekilde yanlış davranmışlardır. Hatta Mâtürîdî, onların sadece hata edip aşırıya kaçmadıklarını Allah'ı da kendilerine bu fikirleriyle düşman ettiklerini düşünmektedir. Çünkü Allah'ın afüv, gafûr ve rahîm gibi bağışlayıcılığını bildiren sıfatlarını yürürlükten kaldırmak ve Allah için katı, sert ve kötü huyları ifade eden sıfatlarla vasıflamak onu düşman edinmektir. Allah'a böyle bir düşmanca tavır sergilemelerinden dolayı da asıl küfrü ve ebedî azabı onun düşüncesinde Hâricîler hak etmektedir.⁵⁶⁶

Bu noktada Hâricîlerin küçük günah işleyenleri tekfir edici bir tutum sergilemesi Mâtürîdî'nin düşüncesinde peygamberlerden bazılarını tekfir etmek ve Allah'ı zulüm cehalet ile nitelemek olarak da değerlendirilmiştir. Çünkü ufak bir günahtan dolayı bütün sevapların geçersiz kılınacağı iddiası Allah'ın lütuf ve keremine yakışmaz. Bu bağlamda Mâtürîdî, yeryüzünde hiç kimsenin küçük günahlardan uzak kalabilmesini de mümkün görmemektedir. Böylece küçük günah işlemek insanın fitratıyla ilgili bir durum olup bu günaha ebedî azabı takdir etmek Allah'ı zulüm ve cehalet ile niteleyenlerin işi olacaktır. Bu tarz aşırı fikirler ve peygamberlere saygısızlıklarından dolayı Mâtürîdî, Allah'ın

⁵⁶³ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. S. Kemal Sandıkçı, 4/44-45.

⁵⁶⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 509.

⁵⁶⁵ Hâricîlerden bazılarının her günahı küfür olarak yorumlaması ile ilgili bkz. Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 159; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 133-135; Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, 632.

⁵⁶⁶ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. Bekir Topaloğlu vd., 2/471.

cehennemi Hâricîler için hazırladığını düşünmektedir. Çünkü peygamberleri tekfir edenin küfre girmesi kaçınılmazdır.⁵⁶⁷

Mâtürîdî'nin bu tutumu Hâricîlerin tekfir edilmesi amacıyla değil de teşdid mahiyetinde olabilir. Çünkü Mâtürîdî, Hâricîleri genel anlamda müslüman kabul etmektedir. Bundan dolayı sağîre meselesinde onların tutarsızlığını ispat etmek için Allah'a düşmanlık ve peygamberi tekfir edici söylemlere yol açmakla korkutmak istemiştir diyebiliriz. Böylece onların fikirlerinin tutarsızlığını göstermek adına sert bir tutum sergilemiş ve iddia edilen söylemlerin nereye gittiğini bu amaçla göstermek istemiştir.

Mâtürîdî, Hz. Ali'nin fikirlerini benimseyerek Hâricîleri tekfir etmemiştir. Ancak kebîre konusunda Hâricîlerin radikal bir tutuma sahip olmaları, küçük günahları dahi tekfir etmeleri, peygamberlerin durumu hakkında saygısızca hareket etmeleri yüzünden Mâtürîdî'nin kızmasına ve onlar hakkında teşdid kabilinden tekfire kadar varan sert ifadeler kullanmasına sebep olmuştur. Mâtürîdî, bütünsel olarak incelendiğinde Hâricîleri tekfir etmemektedir. Onların aşırı ve hatalı düşünce biçimleri ümmetin arasına fitne soktuğu için Mâtürîdî'nin zaman zaman sert tepkiler vermesine sebep olmaktadır.

Büyük günah işleyeni imanında yalancı konumuna düştüğü için mükezzibîn ve mütevellîn olarak tanımlayan Hâricîler, Mâtürîdî tarafından çokça eleştirilmiştir. Hâricîler imanın kaplamını dar tutarak çok az kişiyi bu kategoriye dahil etmişlerdir. Bundan dolayı Mâtürîdî tarafından pek çok defa tutarsızlıkla itham edilmiştir.⁵⁶⁸ Mâtürîdî, onların bu tutarsızlıklarını göstermek için peygamberlerin ve velîlerin hayatlarından pek çok örnekler vermiştir. Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'nın durumu bu bağlamda Hâricîlerin görüşlerini çürütmektedir. Çünkü o ikisi yasak ağacın meyvesinden yiyerek Allah'a karşı âsi olmuşlar ve haddi aşmışlardır.⁵⁶⁹ Ancak Allah o ikisini bu günahlarından dolayı imana davet etmemiş ve küfre girmeleri ile ilgili bir şeyi de beyan etmemiştir. Böylece Mâtürîdî'nin düşüncesinde peygamberlerin durumu Hâricîlerin iddialarının aksine işlenen her günahtan dolayı iman niteliğinin yok olmadığını göstermektedir.⁵⁷⁰

⁵⁶⁷ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. Bekir Topaloğlu vd., 2/471; a.mllf., *Kitâbü't-tevhîd*, 495-496.

⁵⁶⁸ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. Bekir Topaloğlu, 1/126-127.

⁵⁶⁹ Tâhâ 20/121.

⁵⁷⁰ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. Bekir Topaloğlu, 1/126-127.

Mâtürîdî, Hz. Âdem'in yasak ağacın meyvesinden yemesini Hâricîlere karşı bir delil olarak sunduğu gibi Hz. Yûsuf kıssasını da bu konuda delil olarak kabul etmiştir. Çünkü ona göre bütün bu kıssalar, büyük günahın işlenmesinden sonra iman niteliğinin yok olmadığını göstermektedir. Âyetlerde⁵⁷¹ Hz. Yûsuf 'un kardeşlerinin Yûsuf hakkında babalarına yalan söylemeleri ve onu öldürmeye teşebbüs etmeleri anlatılmıştır. Ayrıca kardeşlerin *"Ey babamız bizim için günahlarımızın affını dile"*⁵⁷² demeleri Allah'ın azabından korktuklarını göstermektedir. Dolayısıyla kardeşlerinin işlediği bu günah ya küçük yada büyük günah kategorisinde değerlendirilecektir. Her halde Hâricîlerin iddiaları çürümektedir. Eğer küçük günah kabul edilirse işledikleri günahtan dolayı azap korkusu duydukları ve imandan çıkmadıkları anlaşılmaktadır. Şayet onların bu eylemi büyük günah kabul edilirse Mâtürîdî'ye göre yine imandan çıktıkları gibi bir anlam çıkarılamaz. Çünkü onların arasından daha sonra peygamberler çıkmış ve iyi kimseler olmuşlardır. Zaten aynı sûredeki *"ondan sonra da tevbe ederek iyi kimselerden olursunuz"*⁵⁷³ âyeti bunun göstergesidir.⁵⁷⁴

Mâtürîdî'nin düşüncesinde Hz. Âdem ve Hz. Yûsuf'un kardeşlerinin küçük günah işlemeleri her günahın küfür olarak değerlendirilmesini engellemektedir. Zaten pek çok peygamber ve velînin küçük günah türünden günah işlemeleri vakidir. Dolayısıyla Mâtürîdî'ye göre bu durum Hâricîlerin görüşlerini çürütmektedir. Çünkü Hâricîlerin dediği gibi küçük günah işlemek kişiyi küfre götürseydi⁵⁷⁵ küfre götüren şeyin velâyeti ve nübüvveti de düşürmesi gerekirdi.⁵⁷⁶ Bu bağlamda günahlar arasında bir ayrıma gitmeyip küçük günahların bile tekfir sebebi sayılması peygamberlerin ve velîlerin durumlarını açıklanamaz hale getirmektedir. Çünkü tekfir edilecek derecede bir günah velâyet ve nübüvvet makamına zarar verir. Şayet Hâricîler bu düşüncelerinde ısrar ediyorsa Mâtürîdî'nin düşüncesinde tehlikeli bir konumdadırlar. Çünkü peygamberler hakkında bu tarz bir iman anlayışı kusurludur. Onların nübüvvet tasavvurlarının yanlış olduğunu da göstermektedir. Dolayısıyla Hâricîler, Mâtürîdî'ye göre dinde aşırılığa kaçan, Allah'ın

⁵⁷¹ Yûsuf 12/16-17.

⁵⁷² Yûsuf 12/97.

⁵⁷³ Yûsuf 12/9.

⁵⁷⁴ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. S. Kemal Sandıkçı, 7/309-310.

⁵⁷⁵ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 159; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 133-135; Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, 632.

⁵⁷⁶ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. S. Kemal Sandıkçı, 4/44-45; a.mllf., *Kitâbü't-tevhîd*, 494.

çizdiği sınırları çiğneyen ve nübüvvet makamına saygısızlık eden kişiler olarak tasvir edilmektedir.

Mâtürîdî, Hâricîlerin düşüncelerinin tutarsızlığını eleştirirken peygamberlerin ve velilerin hayatından örnekler vermiştir. Ayrıca Mâtürîdî bazı âyetlerin doğrudan büyük günah işleyeni kâfir olarak değerlendirmedeğini belirtmiş ve bu âyetlerden yola çıkarak Hâricîleri eleştirmiştir. Bu açıdan “*Haksız yere Allah’ın haram kıldığı cana kıymazlar ve zina etmezler...*”⁵⁷⁷ âyeti Mâtürîdî’ye göre büyük günah işleyenden iman niteliğini kaldırmayan bir âyettir. Çünkü insanın canı dokunulmazdır. Bu yüzden de bir insanın haksız yere öldürülmesi dinin ilkelerinde açık bir biçimde haram kılınmıştır. Dolayısıyla büyük günah işleyen Hâricîlerin dediği gibi kâfir olursa bu konuda hadis⁵⁷⁸ de var olduğu için öldürülmeleri gerekirdi. Ancak böyle bir işlem Mâtürîdî’ye göre Hz. Peygamber’den tevâris eden geleneğe ve dinin temel ilkelerine aykırı olurdu.⁵⁷⁹

Mâtürîdî, “*gerçeği getiren kişiye ve onu tasdik edene gelince işte onlar takvâ sahipleri- dir.*”⁵⁸⁰ âyetindeki gerçeği getirenin Hz. Peygamber veya Cebrâîl, onu doğrulayanın ise müslümanlar olduğu konusunda bütün tefsir âlimlerinin birleştiğini belirtmiştir.⁵⁸¹ Dolayısıyla büyük günah işleyen her mümin Cebrâîl’in veya Hz. Peygamber’in getirdiklerini tasdik etmektedir. O yüzden Mâtürîdî’ye göre büyük günah işleyen Hâricîlerin iddiası gibi kâfir değil âyetin ifadesiyle takvâ sahipleridir. Çünkü onlar haktan geleni tasdik eden kimselerdir. Ancak bir anlık gaflet ile günaha girmişlerdir.

Mâtürîdî’ye göre tevbe ile ilgili âyetler⁵⁸² de Hâricîlerin görüşlerinin yanlışlığına işaret etmektedir. Çünkü tevbe ile ilgili her âyet günah işleyen bireyden iman niteliğinin kaldırmadığı gibi büyük günah işleyeni kâfir ve müşrik sayan Hâricîlere de bir cevap mahiyetindedir. Zaten pek çok âyet⁵⁸³ günahların bağışlanacağını bildirerek bu açıdan Hâricîlerin görüşlerini çürütmektedir.⁵⁸⁴

⁵⁷⁷ Furkan 25/68.

⁵⁷⁸ “*Bir müslümanın canına kıymak şu üç şey dışında haramdır. İman ettikten sonra kâfir olursa, muhsân olduktan sonra zina ederse ve haksız yere adam öldürürse.*” Buhârî, “Diyât”, 22.

⁵⁷⁹ Mâtürîdî, *Te’vilât’ül-Kur’ân*, çev. Mehmet Erdoğan, 10/314-315.

⁵⁸⁰ ez-Zümer 39/33.

⁵⁸¹ Mâtürîdî, *Te’vilât’ül-Kur’ân*, çev. S. Kemal Sandıkçı, 12/356.

⁵⁸² en-Nûr 24/31; et-Tahrîm 66/8.

⁵⁸³ ez-Zümer 39/35.

⁵⁸⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü’t-tevhîd*, 492.

“Eğer size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız sizin küçük günahlarınızı örter ve sizi değerli bir yere koyarız.”⁵⁸⁵ âyeti de bu açıdan önemlidir. Çünkü âyette büyük günahtan kaçınanların durumu belirtildiği halde sakınmayanların ve büyük günah işleyenlerin durumu belirtilmemiştir. Ayrıca birey günah işlese bile onun yasak ve günah olduğuna inanmasını da Mâtürîdî, sakınma olarak değerlendirmektedir.⁵⁸⁶ Çünkü Allah’a iman eden kişi günahların yasak olduğuna iman etmektedir. Dolayısıyla bir mümin iman ettikten sonra büyük günah işlese bile onun yanlış olduğunun bilincindedir ve bu da bir tür sakınma biçimidir.

Mâtürîdî, Hâricîlerin bu âyeti küfür ve şirkten sakınırsanız şeklinde yorumladığını ve âyeti imandan çıkışa indirgeyerek tahsis ettiğini iddia etmiştir. Ona göre Hâricîlerin bu tahsisi heva ve heveslerine göre şekillenmekte ve tatmin edici bir delile dayanmamaktadır. Bundan dolayı da o, Hâricîlerin fikir zorbalığı yaptığını ve Hüseyin b. Muhammed b. en-Neccâr’ın (ö. 230/845) “*vaîd ifade eden bütün naslarda tevakkuf gerekir*” sözünün doğruluğunun ve Hâricî düşüncesinin yanlışlığının da ortaya çıktığını düşünmektedir.⁵⁸⁷ Hâricîlerin vaîd âyetlerini umum olarak kabul etmesi Mâtürîdî’ye göre yanlıştır. Çünkü Allah, bir çok iyiliğe (büyük günahtan sakınmayı zikretmeden mutlak anlamda) mükafat vaadinde bulunmuş ve bir çok kötülüğü de azap ile tehdit etmiştir. Dolayısıyla âyetlerde azabın ve mükafatın aynı anda umum ifade etmesi bir çelişkidir. Dolayısıyla Hâricîler isabetsiz düşüncelerinden dolayı çelişkiye düşmüştür.

4.5.2. Mu’tezile’ye Yönelttiği Eleştiriler

Mu’tezile mezhebi, kurulduğu ilk günden itibaren mürtekib-i kebîrenin ebedî azap ile cezalandıracağını savunmaktadır. Mezhebin kuruluş temellerini atan Vâsıl b. Atâ’nın hocasına itiraz ettiği konu da büyük günah işleyeninin durumu ile ilgiliydi. Dolayısıyla Mu’tezile mezhebinin kuruluş sac ayaklarından birisi de mürtekib-i kebîrenin durumudur. Mu’tezile, temel olarak büyük günah işleyeni tekfir etmese bile bu günahı işleyenleri mümin nitelmesi yapmamaktadır. Onlara göre mümin, büyük günahı işleyerek iman vasfını kaybetmiştir. Dünya’da mümin muamelesi görse bile âhirette kâfirler gibi değerlendirilerek ebedî cehennem azabıyla cezalandırılacaktır. Mümin, büyük günah işlediği andan

⁵⁸⁵ en-Nisâ 4/31.

⁵⁸⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü’t-tevhîd*, 515.

⁵⁸⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü’t-tevhîd*, 515.

itibaren fâsık olmuştur. Fâsık, kâfir olmasa bile imanı gittiği için âhirette onlar gibi muamele görecektir. Mu'tezile, bu düşüncelerini el-menzile beyne'l-menzileteyn ismiyle doktrinleştirerek büyük günah işleyenleri, kâfir ve mümin arasında ara bir konum içerisinde fâsık-mümin olarak değerlendirmiştir.⁵⁸⁸ Mâtürîdî'nin Mu'tezile'ye eleştirileri farklı açılardandır. O gerek peygamberlerin durumundan gerek âyetlerden yola çıkarak bu düşünceleri eleştirmiştir. Hâricîler kadar radikal olmasa da büyük günah işleyenden iman niteliğini kaldıran bu anlayışı Mâtürîdî hiçbir zaman tasvip etmemiş ve Mu'tezile'yi her defasında asılsız delillerle hüküm inşâ eden bir mezhep olarak değerlendirmiştir.

Mâtürîdî, Mu'tezile eleştirilerine başlamadan önce müminin havf ve recâ (korku ve ümit) arasında bulunan kişi olduğunu dolayısıyla Allah'ın azabından korkmakla onun lütfu ve rahmetini ümit etmek arasında bir denge kurduğunu belirtmiştir.⁵⁸⁹ Dolayısıyla büyük günah işleyen müminin konumu Mâtürîdî'nin zihin dünyasında anlamlıdır. Çünkü büyük günah işleyen her mümin Allah'ın rahmetini ümit etmekte ve onun azabından endişe duymaktadır. Ancak Mu'tezile, tam bu noktaya itiraz ederek mürtekb-i kebîrenin bağışlanmayıp ebedî azaba layık olacağını ve küçük günah işleyenin ise zaten bağışlandığı için korkmasına gerek kalmadığını iddia etmiştir.⁵⁹⁰ Onların bu görüşünden dolayı Mâtürîdî, Mu'tezile'nin kebîre konusunda Allah'ın rahmetinden ümidini kestiğini sağîre konusunda ise cezalandırmanın gelmeyeceğinden emin olan bir topluluk olduğunu düşünmektedir. Bunun sebebini de onların mürtekb-i kebîre hakkında çokça konuşmalarına bağlamıştır. Bu yüzden de bu kişileri âyetlere⁵⁹¹ aykırı davranmakla, Allah'ın rahmetini dar ve sınırlı olarak düşünmekle ve büyük günah işleyen mümini Allah'ın rahmetine sığdıramamakla itham etmiş ve çok konuştuğu Allah'ın rahmetini unutmaya başladıklarını söylemiştir.⁵⁹²

Mâtürîdî'ye göre Mu'tezile, Allah dostlarının üzüntü ve korku duymayacağını bildiren âyetten⁵⁹³ yola çıkarak büyük günah işleyen müminin üzüntü ve korku hissettiği için Allah'ın dostu olmadığını ve mükafat görmeyeceğini iddia etmiştir. Allah'ın dostu olmayan

⁵⁸⁸ Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, 679-701; Ka'bî, *Kitâbü'l-Makâlât*, 115.

⁵⁸⁹ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. Bekir Topaloğlu, 5/465.

⁵⁹⁰ Küçük günahların doğrudan bağışlanması ile ilgili bkz. Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 267, Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, 632, Ka'bî, *Kitâbü'l-Makâlât*, 363, 401

⁵⁹¹ el-A'râf 7/99; eş-Şûrâ 42/40.

⁵⁹² Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. Bekir Topaloğlu vd., 5/465, 8/55-56.

⁵⁹³ Yûnus 10/ 62.

da mümin olarak nitelenemez. Mâtürîdî, âyetteki ifadeden Allah dostlarının korku ve üzüntü duymamasının işin en başından sonuna kadar olacağı şeklinde bir anlamın çıkarılmasını doğru bulmaz. Çünkü kebîre işleyenlerin de bazı vakitlerde korku duyması mümkündür. Ayrıca kıyametin dehşeti sadece müminleri değil peygamberleri bile korkutmaktadır. Nitekim âyette⁵⁹⁴ Allah'ın bütün peygamberleri toplayıp size ne cevap verildi diye sorması ve onların “*bizim bir bilgimiz yok*” şeklinde cevap vermeleri o günün dehşetinden peygamberlerin dahi korktuğunu göstermektedir. Dolayısıyla âyetteki asıl anlam müminlerin cennete girdikten sonra hiçbir korku ve üzüntü hissetmemeleridir.⁵⁹⁵ Çünkü korku ve üzüntünün olmadığı tek mekan cennettir ve müminler sadece cennette korku ve üzüntü hissetmezler. Müminler hatta peygamberlerin bile zaman zaman korkup dehşete kapılması mümkün iken âyeti büyük günah işleyenlere yormak doğru değildir. Büyük günah işleyen bir müminin de günahlarından endişe etmesi onun küfrünü değil samimiyetini göstermektedir. Dolayısıyla bu âyet, müminlerin cennete gidişinden sonrasını anlattığı için kebîre konusunda delil olamayacaktır.

Bu bağlamda Mâtürîdî, ölümden sonra dirilişe iman eden her müminin Allah'ın azabından korktuğunu ancak Mu'tezile mezhebine mensup olanların korkmadığını düşünmektedir. Hatta onların Allah'ın azabından korkmadığı gibi onun rahmetini de istemediğini düşünmektedir. Çünkü onlar büyük günah işleyen bir müminin bağışlanmasını mümkün görmeyerek Allah'ın rahmetini istememekte ve küçük günah işleyen bir mümine de azabın gerçekleşmeyeceğini düşünerek Allah'ın azabından korkmamaktadır.⁵⁹⁶ Böylelikle Mâtürîdî'nin düşüncesinde Mu'tezile, kebîre konusunda âyetlerin zahirine⁵⁹⁷ ters düşmekle, Allah'ın rahmetini ortadan kaldırmakla, müminleri korkutup ve Allah'ın rahmetine ümit bağlamayı engellemekle itham edilen bir topluluk olmuştur.⁵⁹⁸ Mu'tezile, havf ve recâ kavramlarını amacından saptırarak yanlış yorumlamış ve bundan dolayı âyetlere farklı anlamlar yüklemiştir. Mâtürîdî, müminin konumunu anlamlandırma noktasında havf ve recâ arasında bir denge gözettiği için Mu'tezile mezhebini sert eleştirilere tâbi tutmuş ve bu anlamsal yapıyı bozmakla itham etmiştir.

⁵⁹⁴ el-Mâide 5/109.

⁵⁹⁵ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. S. Kemal Sandıkçı vd., 7/91-92, 1/173-174.

⁵⁹⁶ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. S. Kemal Sandıkçı, 15/299; a. mllf., *Kitâbü't-tevhîd*, 499.

⁵⁹⁷ es-Secde 32/16.

⁵⁹⁸ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. Fadıl Aygân, 11/319-320.

Mâtürîdî'nin düşüncesinde Mu'tezile, Allah'ın rahmetini devre dışı bırakarak düşüncelerini azap üzerine inşa eden bir topluluktur. Mu'tezile'nin bu tavrı Allah'ın rahmetini sınırlandırdığı gibi müminlerin kalbine de korku aşılacaktır. Mâtürîdî, onların rahmeti sınırlandırıp azabı geniş düşünmesinden dolayı va'd ve vaîd konusunda farklılaştıklarını düşünmektedir. Ona göre Mu'tezile mezhebi, vaîd ile ilgili olan bütün delillere aykırı düşmemek için büyük günah işleyeni ebedî azaba layık görmüştür. O, Mu'tezile'nin mürtakib-i kebîreyi vaîd ile değerlendirmesinin nedenlerinden birisi vaîd konusunda gelen haberlerin umum ifade etmesi, ikincisi ise kebîrenin bağışlanmayacak türden günah olduğunu belirten âyet⁵⁹⁹ ve cehenneme girenin oradan çıkacağına dair bir açıklamanın naslarda bulunmaması olarak düşünmüştür.⁶⁰⁰

Vaîd ile ilgili âyetlerden dolayı büyük günah işleyen bir müminin ebedîyen cehennemde kalacağını düşünen Mu'tezile Allah'ın, "*ey iman edenler*" hitabıyla başlayıp savaştan kaçan bir müminin Allah'ın öfkesine maruz kalacağını ve cehenneme gideceğini bildiren âyeti⁶⁰¹ referans almıştır. Onlar, Bedir gününde münafıkların olmaması ve müslümanların sayıca az olmasından dolayı âyetin doğrudan müminlere hitap ettiğini ve kâfirler ile münafıklara hitap etmesinin imkansız olduğunu belirtmiş ve cihattan kaçarak büyük günah işleyen müminleri Allah'ın vaîdine maruz kalacağını düşünmüştür. Çünkü Allah'ın vaîd tehdidi iman ehlinin değil cehennem ehlinin yüzleşeceği bir tehdittir. Dolayısıyla cihattan kaçma günahını işleyen bir kişi ebedî azap ile cezalandırılacak ve mümin diye de nitelendirilmeyecektir.⁶⁰²

Mâtürîdî, Mu'tezile'nin bu temellendirmelerini kabul etmemiş ve âyetin kâfirler veya münafıklar hakkında nâzil olduğunu düşünmüştür. Çünkü başka bir âyette geçen "*münafıklar ve kalpleri çürük olanlar, bunları dinleri aldattı*"⁶⁰³ söylemi Bedir günü münafık yoktu iddiasını çürütmektedir. Dolayısıyla âyetin muhatabı münafıklar olabilir. Ayrıca âyetteki *savaştan yer değiştirmek ve başka bir birliğe katılmak* ifadesi *Allah'ın öfkesine uğramaktan* istisna edilirse dönüp kaçma eyleminin bir ruhsat olmadığını göstermektedir. Ancak *savaştan yer değiştirme* cümlesi *kim arkasını düşmana dönüp kaçarsa* ifadesinden

⁵⁹⁹ en-Nisâ 4/31.

⁶⁰⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 499, 500-501.

⁶⁰¹ el-Enfâl 8/16.

⁶⁰² Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. Fadıl Ayğan, 6/202.

⁶⁰³ el-Enfâl 8/49.

istisna edilirse cihattan kaçmanın ruhsat olabildiği durumların da mümkün olduğunu göstermektedir. Bu açıdan âyetin nereden istisna edildiği önemlidir. Zaten Hz. Peygamber'in cihattan kaçıp kendisine doğru gelen sahâbîlere “*Ben müslümanların sığınacak birliğiyim*”⁶⁰⁴ demesi cihattan kaçanların kâfir olmadığını göstermektedir. Bu bağlamda Bedir gününde Hz. Peygamber'in bizzat savaşa katılması müslümanların sığınacak başka bir birliğin olmadığını göstermektedir.⁶⁰⁵ Dolayısıyla âyetin muhatabı münafıklar olabileceği gibi kâfirler de olabilir.

Mâtürîdî, bu âyetin muhatabının mürtetler de olabileceğini düşünmektedir. Çünkü başka bir âyette⁶⁰⁶ cihattan geri kaçanların bağışlanacağı bildirilmiştir. Kaçanların bağışlanacağı belirtildiğine göre bu durum müslümanların sığınacağı başka bir birliğin olmasıyla ilgilidir. Bedir'de Hz. Peygamber, bizzat savaşa katıldığı için sığınılacak başka bir birlik yoktur. O halde bu âyet dinden irtidat edip düşman saflarına katılanlara hitap etmektedir. Çünkü Hz. Peygamber'in Bedir günü yaptığı duası⁶⁰⁷ bunu göstermektedir. Dolayısıyla Bedir günü savaştan kaçmak Allah'a ibadet edilmemesini arzulamak demektir. Bunu da ancak münafıklar veya mürtetler arzular.⁶⁰⁸

Mu'tezile, vaîd ile ilgili delillere ters düşmemek için büyük günah işleyenlerin Allah'ın rahmetinden ümidini kesmesi gerektiğini ancak kâfir de olmadığını iddia etmiştir. Böylece el-menzile beyne'l-menziyleyn nazariyesini ortaya atmış ve büyük günah işleyene kâfir demese bile o kişilerin imandan çıktığını iddia etmiştir.⁶⁰⁹ Mâtürîdî'ye göre Mu'tezile bu düşüncelerinden dolayı Allah'ın rahmetinden ümidini kesmekte ve kendi içerisinde çelişkiye düşmektedir. Çünkü âyette⁶¹⁰ Allah'ın rahmetinden sadece kâfirlerin ümit keseceği bildirilmiş ve küfür ile ümit kesme kavramları bir arada kullanılmıştır. Bir yandan rahmetten ümit kesmek diğer yandan kâfir olmadığını iddia etmek çelişkidir.

⁶⁰⁴ İbn Ömer, Hz. Peygamberin kendisinin de içinde olduğu bazı sahâbîleri bir seriyyeye gönderdiğini ancak herkesin bu seriyyeden kaçarak Medine'ye geri döndüğünü söylemiştir. Kaçan bu kişiler Hz. Peygamber'e gelerek “*Ey Allah'ın resulü biz kaçanlardanız*” demişlerdir. Bunun üzerine Hz. Peygamber “*Hayır, siz yeniden saldırmak üzere gerideki birliğe katılanlarsınız*” ya da “*Hayır, ben her müslümanın geride sığınacağı birliğim*” demiştir. Tirmizi, “Cihâd”, 37.

⁶⁰⁵ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. Fadıl Ayğan, 6/202- 203.

⁶⁰⁶ Âl-i İmrân 3/155.

⁶⁰⁷ “*Eğer bu topluluk helak olursa yeryüzünde Allah'a ibadet edecek hiç kimsenin kalmayacağını belirttiği dua*” Tirmizî, “Tefsîr”, 8.

⁶⁰⁸ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. Fadıl Ayğan, 6/203.

⁶⁰⁹ el-Menzile beyne'l-menziyleyn nazariyesi ile ilgili bkz. Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, 679-701; Ka'bî, *Kitâbü'l-Makâlât*, 115.

⁶¹⁰ Yûsuf 12/87.

Dolayısıyla Mu'tezile'nin bu metodu hikmete, insan gönlündeki imanı yüceltme duygusuna ve İslâm'ın üstünlüğünü takdir etme düşüncesine aykırıdır.⁶¹¹

Bu bağlamda Mu'tezile'nin delil olarak kullandığı vaîd âyetlerinin pek çoğu Mâtürîdî'nin düşüncesinde kâfirlere, müşriklere veya münafıklara yöneliktir. Bu açıdan Mâtürîdî, Allah'ın insanları münafık, kâfir ve mümin olmak üzere 3 gruba ayırdığını düşünmektedir. Bu durum Kur'an'ın diliyle⁶¹² hayırda önde gidenler, ashâb-ı yemîn ve ashâb-ı şimâl olarak ifade edilmiştir. Cehennem, ashâb-ı şimâl (kâfirler ve münafıklar) için hazırlanmışken cennet, sadece ashâb-ı yemîn (müminler) için hazırlanmıştır. Mu'tezile'nin büyük günah işleyeni münafık ve kâfir olarak değerlendirmedeği halde kâfirlere mahsus olan ebedî cehennem azabıyla cezalandırması bu açıdan âyetlerin zahirindeki anlama ters olacaktır.⁶¹³

Mâtürîdî, vaîd âyetlerinin muhatabının kâfirler olduğunu kanıtlamak için verdiği bir başka örnek ise Allah'ın kıyamet gününde cehennemlikleri ayırt edebilmek için verdiği 3 ayırt edici özelliştir. Kâfirlerin bu özellikleri yüzlerinin kararması, kitaplarını soldan almaları ve amellerinin terazide hafif gelmesidir. Ancak cennetliklerin ayırt edilmesi için herhangi bir özellik vermemiştir. Dolayısıyla cehennemliklerin bu ayırt edici özelliklere sahip olması mutlak vaîdin sadece kâfirlere ve müşriklere mahsus olmasını gerektirmiştir.⁶¹⁴

Bu açıdan cehennemliklerin bazı alametlerinin olması ve cennete gideceklerin özelliklerinin bildirilmemesi Allah'ın rahmetinin genişliğini göstermektedir. Bu yüzden büyük günah işleyen mümin Allah'ın bu geniş rahmetine sığınacak ve mükafatı elde edecektir. Görüldüğü üzere Mu'tezile'nin büyük günah işleyene verilecek ceza konusunda vaîd âyetlerini referans göstermesi Mâtürîdî'ye göre yanlıştır. Çünkü Mu'tezile'nin delil olarak gösterdiği bu âyetlerin muhatabı müminler değil kâfirler, münafıklar veya mürtetlerdir. Âyetleri bağlamından kopararak delil olarak sunmak iddia edilen düşüncenin yanlışlığını gösterir. Mu'tezile, Mâtürîdî'nin düşüncesinde âyetleri yanlış yorumlayıp hatalı

⁶¹¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 500-501, 504.

⁶¹² el-Vâkıa 56/88-94.

⁶¹³ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. S. Kemal Sandıkçı, 14/374-375.

⁶¹⁴ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. Mehmet Erdoğan vd., 17/108-109.

sonuçlara ulaşmakla itham edilmiştir. Vaîd âyetlerine ters düşmemek için çalışırken Allah'ın rahmet sıfatını unutmuşlardır. Böylece büyük günahı azap üzerinden değerlendirmeye başlamışlar ve İslâm toplumunda fitne çıkarmışlardır.

Mâtürîdî, iman-amel ilişkisinde iman eden herkesi muttaki olarak değerlendirmektedir. Müminin büyük günah işlemesi veya işlememesi Mâtürîdî için bir eksiklik değildir. Çünkü Allah, tevbeleri kabul edeceğini⁶¹⁵ ve cennetliklerin iyi amellerini kabul, kötü amellerini ise örteceğini⁶¹⁶ bildirmiştir.⁶¹⁷ Dolayısıyla iman eden herkes büyük günah işleyen mümin de dahil cennetin kendisi için hazırlandığı muttakiler kategorisindedir. Bu açıdan Mâtürîdî, iman ile ilgili her âyetin kendi görüşünü desteklediğini ve Mu'tezile'nin görüşleriyle çeliştiğini düşünmektedir. Çünkü bu âyetlerden imanın yok olduğuna dair bir anlam çıkarılamamaktadır. Bu âyetlerin başında "*iman eden ve tağutu reddeden bir müminin sağlam kulpa yapıştığını*"⁶¹⁸ bildiren âyet gelmektedir. Bu âyette iman edenin sağlam kulba yapıştığı bildirildiği halde günah işlediğinde ebedî cehennem azabıyla cezalandırılacağı belirtilmemiştir. Dolayısıyla Mu'tezile, âyetle çelişerek veya âyete ekleme yaparak büyük günah işleyen bir mümini "*iman edip sağlam bir kulpa yapıştığı*" bildirildiği halde ebedî cehennem azabıyla tehdit etmiştir. Mu'tezile, bu fikirlerinden dolayı Mâtürîdî'nin düşüncesinde âyete ve Allah'ın vaadine ters düşen bir topluluktur.⁶¹⁹

Âyetlerde günah ile beraber imanın yok olduğuna dair bir haberin olmaması ve müslümanların başkasına "*sen mümin değilsin*"⁶²⁰ şeklindeki bir hitabın yasaklanması Mâtürîdî'nin düşüncesinde Allah'ın büyük günah işleyenleri mümin olarak kabul ettiğinin göstergesidir. Ancak Mu'tezile'nin naslardaki sarih tekfir yasaklarına⁶²¹ rağmen kendisini ısrarla Müslüman olarak tanımlayan birisini günah işledi diye imandan çıktığını iddia etmesi ona göre hadsizlik ve âyeti inkar etmek demektir. Bu noktada Mâtürîdî, Mu'tezile'ye Allah'ın İsrâil oğullarına dediği gibi "*siz mi daha iyi biliyorsunuz yoksa*

⁶¹⁵ et-Tevbe 9/102.

⁶¹⁶ el-Ahkâf 46/16.

⁶¹⁷ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. Bekir Topaloğlu vd., 2/471-472.

⁶¹⁸ el-Bakara 2/256.

⁶¹⁹ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. Bekir Topaloğlu vd., 2/186.

⁶²⁰ en-Nisâ 4/94.

⁶²¹ en-Nisâ 4/94; Âl-i İmrân 3/167; Buhârî, "İmân", 7; Tirmizî, "İmân", 16; Müslim "İmân" 26.

Allah mı?”⁶²² âyetinin söylenmesi gerektiğini ve âyet aracılığıyla onlara hadlerinin bildirilmesi gerektiğini düşünmektedir.⁶²³

İman ile ilgili bütün âyetlerde kebîre ile ilgili bir herhangi bir yan kayıt bulunmaması Mâtürîdî’nin düşüncesinde büyük günah işleyenlerden iman niteliğinin devam ettiğini göstermektedir. Dolayısıyla Mu’tezile’nin büyük günah işleyen kişileri ısrarlı bir biçimde mümin olarak kabul etmemesi hadsizliktir. Çünkü iman ile ilgili her âyet büyük günah işleyen hakkında bir detaya ve yan kayıda girişmediği için Mu’tezile’nin bu ötekileştirici tavrını reddetme ve bu kişilerin mümin olduğunu göstermektedir. Böylece büyük günah işleyen müminin muttakiler için hazırlanan cennete girmesi kaçınılmazdır.

Mu’tezile mezhebi, her günahı Allah’a isyan anlamında değerlendirmektedir. Her günahın isyan ile özdeş olması cezanın ebedî cehennem azabı olmasını gerektirmiştir. Mu’tezile, bu fikirlerinin temelini “*Allah’a ve resulüne âsi olan ve onun belirlediği sınırları çiğneyip aşanı Allah cehenneme atar*”⁶²⁴ âyetine dayandırmış ve her günahın Allah’a ve resulüne isyan olduğunu benimsemiştir.⁶²⁵ Ancak Mâtürîdî, âyetteki isyanın her türlü günahı kapsamadığını ve kavramları kendi içerisinde bir takım ayrımlara tâbi tutmanın gerektiğini belirtmiştir. Çünkü bütün günahların Allah’a isyan ile aynı boyutta olması günahkârlar hakkında nazil olan rahmet ve mağfiret ile ilgili ilâhî hükümlere ters düşmektedir.⁶²⁶ Bu açıdan Mâtürîdî’nin zihin dünyasında Mu’tezile, her günahı Allah’a isyan boyutuyla değerlendirerek Allah’ın rahmetini ve bağışlayıcılığını geri plana atmış ve rahmet ve mağfiret âyetleriyle çelişmiştir.

Mâtürîdî, Mu’tezile mezhebinin büyük günah işleyenlerin kâfir olmadığı halde onlar gibi ebedî cehennem azabıyla cezalandırılmasını müminler ile peygamberlerin durumuna benzeterek açıkladığını düşünmektedir. Çünkü cennette müminler ile peygamberlerin mükafatı aynı derecede olmayacaktır. Aynı şekilde mürteb-i kebîre de ebedî azap ile cezalandırılacak ama cezası kâfirlerle aynı ölçüde olmayacaktır. Bunun delilini ise “*iman etmiş kimse ile günaha batmış kimse hiç bir olur mu? Bunlar elbette eşit olamazlar*”⁶²⁷

⁶²² el-Bakara 2/140.

⁶²³ Mâtürîdî, *Te’vilât’ül-Kur’ân*, çev. Yunus Vehbi Yavuz, 3/370.

⁶²⁴ en-Nisâ 4/14.

⁶²⁵ Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu’l-usûli’l-hamse*, 656-657.

⁶²⁶ Mâtürîdî, *Te’vilât’ül-Kur’ân*, çev. Bekir Topaloğlu, 1/127.

⁶²⁷ es-Secde 32/18.

âyetine dayandırmakta ve fâsığın mümin olmadığını ve mümin, cennete giderken fâsığın cehenneme gitmesi gerektiğini iddia etmişlerdir. Aksi takdirde fâsığın mümin ile eşit konumda olması âyete aykırı olacaktır.⁶²⁸ Mâtürîdî, âyetin zahiri açısından Mu'tezile ile aynı fikirdedir. Yani fâsık, mümin ile aynı derecede olamaz ve mümin, ebedî cennet hayatıyla mükafatlandırılırken fâsık, ebedî cehennem azabıyla cezalandırılır. Ancak o âyetteki fıkı imanın zıttı ve küfür ile eş değer olan fıkı olarak değerlendirmiştir. Çünkü âyetin devamındaki “*inkar ettiğiniz cehennem azabını tadın*”⁶²⁹ ifadesi küfrü anlatmaktadır.⁶³⁰ Görüldüğü üzere bu âyetteki fıkı, iman ve tasdiğin zıttı olan küfür niteliğindeki fıkıdır. Böylece fâsığın, herhangi bir müminle eşitliğinin olmayacağı ifadesi doğru olmaktadır. Çünkü fıkı, günah işleyen müminleri değil kâfirleri nitelemektedir. Mu'tezile'nin günah işleyen müminlere karşı bu âyeti delil kabul etmesi ise yanlıştır.

Mu'tezile, büyük günah işleyen fâsık olduğunu iddia ettiği gibi fâcîr olduğunu da iddia etmektedir. Fâcîr olduğu için de cehennemde ebedî olarak cezalandırılacaktır. Mu'tezile, fâcîrlerin kesinlikle cehenneme gireceğini bildiren âyetten⁶³¹ yola çıkarak bu sonuca ulaşmıştır. Böylece büyük günah işleyen, imanına eksiklik getirdiği için müminler ile beraber cennete giremeyecek, fâcîrler ile beraber cehenneme gidecektir.⁶³² Mâtürîdî, Mu'tezile'nin bu iddiasının asılsız olduğunu ve delil gösterilen âyetteki tehdidin iman edip günah işleyenler için değil bir önceki âyetteki gibi kâfirleri anlattığını düşünmektedir.⁶³³ Dolayısıyla onun düşüncesinde fıkı ve fücûr ile ilgili olan her âyet büyük günah işleyeni değil kâfirleri nitelemektedir. Bu âyetleri bağlamından kopararak delil kabul etmek yanlış sonuçlara götürecektir.

Mâtürîdî, mürtekib-i kebîrenin konumunu anlamlandırmak için bu ve benzeri âyetlerden⁶³⁴ yola çıkmış ve fıkı, imanın karşıtı olan ve olmayan fıkı şeklinde ikiye ayırmıştır.

⁶²⁸ Kâdî, Abdülcebbar, *Tenzîhü'l-Kur'an 'an'il-metâ'in*, thk. Ahmed Abdurrahîm es-Sâyih (Beirut: Mek-tebetü'n-Nafize, 2006), 349.

⁶²⁹ es-Secde 32/20.

⁶³⁰ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'an*, çev. Fadıl Ayğan, 11/322.

⁶³¹ el-İnfitâr 82/14.

⁶³² Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 663; a. mlf., *Tenzîhü'l-Kur'an*, 458; Ebü'l-Hüseyn Abdür-rahim b. Muhammed el-Hayyât, *Kitâbü'l-İntişâr ve'r-red 'ale'bni'r-Râvendî el-mülhid'*, thk. Henrik Samuel Nyberg (Kahire: Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye, 1925), 167.

⁶³³ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'an*, çev. Mehmet Erdoğan vd., 17/107-108.

⁶³⁴ en-Nisâ 4/31, 48, 116; el-Ahkâf 46/16.

İmanın karşıtı olmayan fiske da büyük günah işleyenin cennete gitmesi mümkün iken imanın karşıtı olan fiske, kâfirleri nitelediği için cennet ile mükafatlanması mümkün değildir. Bu bağlamda Mâtürîdî, mutlak anlamda vâ'din iman eden herkesi kapsayacağını düşünürken Mu'tezile'nin delil olarak kullandığı pek çok vâid âyetinin⁶³⁵ sadece kâfirleri kapsadığını düşünmektedir.⁶³⁶ Vâid âyetleri kâfirlere yönelik olduğu için imanın karşıtı olan fiske ile nitelenmiştir. Böylece fiske ve fücûr ile ilgili her âyetin büyük günah işleyenleri nitelenmemesi mürtekb-i kebîrenin mümin olduğunu ve cennet ile mükafatlanacağını göstermektedir.

Mu'tezile, Mâtürîdî'nin görüşünün aksine âyetlerdeki fiske ve fücûr nitelendirmelerinin büyük günah işleyenlere ait olduğunu iddia ettiği gibi benzer biçimde şeytana uyma ile ilgili âyetlerin de mürtekb-i kebîreyi muhatap aldığını düşünmektedir. “Allah'ın şeytana uyan herkesi cehenneme dolduracağını”⁶³⁷ bildiren âyet bu konudaki yegâne delilleridir.⁶³⁸ Mâtürîdî, fiske ve fücûr âyetlerinde olduğu gibi delil olarak getirilen bu âyetinde mürtekb-i kebîre konusunda bir delil olmadığını düşünmektedir. Çünkü âyetin muhatabı kebîre işleyerek şeytana uyanlar değil, hak dini ve tevhit inancını bozarak şeytana uyanlardır.⁶³⁹ Mu'tezile nasıl ki fiske ve fücûr kavramlarını anlamsal yapısından çıkararak kebîre işleyenlere mahsus kılmışsa burada da aynı şeyi yapmış ve anlamsal yapıyı bağlamından çıkararak bozmuştur. Oysa âyet fitratı ve tevhidi bozarak yeryüzünde bozgunculuk ile şeytana uyanları kast etmektedir. Bunların da büyük günah işleyen müminler olduğunu

⁶³⁵ el-Mutaffifîn 83/7-22; el-Müminûn 23/104-105.

⁶³⁶ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. Fadıl Ayğın, 11/322-323.

⁶³⁷ el-A'râf 7/18.

⁶³⁸ İlgili âyet hakkında Mu'tezile'nin istilalini bulamadık. Ancak Mâtürîdî, ilkesel anlamda doğru bir isnad yapmaktadır. Çünkü Mu'tezile kebîre meselesinde vâid ile ilgili âyetleri referans almaktadır. Bu bağlamda Mâtürîdî'nin bilgi kaynağına sahip olmamız ve vâid âyetlerinden birisi olması gibi sebeplerden ötürü bu ve benzeri âyetlerle Mu'tezile'nin amel ettiğini söyleyebiliriz. Mu'tezilî kaynaklarda ilgili âyet için bkz. Şerîf el-Murtadâ *Ğurer'ül-fevâid ve Durerü'l-kalâid*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhim, (Mısır: Dârü İhyâi Kütübi'l-'Arabiyye, 1954) 2/326-328; Kâdî Abdulcebbar, *Tenzihü'l-Kur'ân*, 168-170; a.mllf., *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 606-718; Ka'bi, *Kitâbü'l-Makâlât*, 363-401; Hayyât, *Kitâbü'l-İntisâr*, 126, 165-167; Ebü Müslim Muhammed b. Bahr el-İsfahânî, *Câmi'u't-te'vil li muhkemi't-tenzîl*, thk. Hudr Muhammed en-Nebhâ, (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2007), 120-121; Rıdvan Seyyid, *Tefsîrû Ebî Ali el-Cübbâi*, thk Hudr Muhammed en-Nebhâ, (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1971), 235-236; Rıdvan Seyyid, *Tefsîrû Ebî Bekir el-Esamm*, thk. Hudr Muhammed en-Nebhâ, (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2007), 69-70; Zemahşerî, “*Keşşâf*” 3/170-171; Rıdvan Seyyid, *Tefsîrû Ebî'l-Kâsım el-Kâ'bi*, thk. Hudr Muhammed en-Nebhâ (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2007), 217-218; Ebü'l-Hasen er-Rummânî, *Tefsîrû Ebî'l-Hasen er-Rummânî (el-Câmi' li 'ilmi'l-Kur'ân)*, thk. Hudr Muhammed Nabha (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-ilmiyye, 2009), 100-101.

⁶³⁹ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. Bekir Topaloğlu, 5/331.

iddia etmek yanlış olacaktır. Çünkü büyük günah işleyenler iman noktasında hükümlerin doğruluğuna kalbiyle inanmış ve tasdik etmiş kimselerdir.

Mâtürîdî'nin düşüncesinde Mu'tezile'yi bu sonuca iten en büyük etken âyetlerdeki kebîre işleyenlerin kötü ve çirkin sıfatlarla nitelenmesidir. Büyük günah işleyenler şayet mümin olsalardı Allah onları bu kötü sıfatlarla nitelemezdi. Çünkü, iman güzel bir kavram olduğu için kötü vasıflarla nitelenmesi mümkün değildir. Bu açıdan Mâtürîdî, Mu'tezile'nin günah işleyeni fîsk, fücûr ve zulüm gibi çirkin kavramlarla nitelemesini doğru bulmamıştır. Çünkü bu vasıflar, imanın karşıtı olan vasıflar olup müminleri değil kâfirleri nitelemektedir. Bu gibi nedenlerden yola çıkıp büyük günah işleyeni ebedî azaba mahkum etmek doğru değildir. Ayrıca Mu'tezile'nin dediği doğru olsaydı büyük günah işleyenler, mümin veya kâfir olarak nitelenmemiş fâsık, fâcir veya zalim olarak nitelenmiştir. Her hâlükârda bu âyetler kebîre işleyenden imanın yok olmadığını gösterecektir.⁶⁴⁰

Bu bağlamda Mâtürîdî, Mu'tezile'nin ve bütün yaratılmışların kebîre konusunda görüş bildirmeye hakkının olmadığını düşünmektedir. Çünkü Allah, dilediğine azap edeceğini, dilediğini ise bağışlayacağını bildirmiş⁶⁴¹ ve hüküm noktasında hiç kimseyi kendisine ortak kabul etmemiştir.⁶⁴² Dolayısıyla bu konuda Allah'tan başkasına söz düşmemektedir. Allah'ın bu konudaki hükmü ise âyetlerde belirtildiği üzere büyük günah işleyene rahmetiyle davranmasıdır.⁶⁴³

Böylece onun düşüncesinde Mu'tezile ve diğer mezhepler büyük günah işleyeni ebedî azap ile cezalandırarak beyhude konuşmaktadır. Çünkü büyük günah işleyenleri hem ehl-i salât hemde ehl-i kıble olarak isimlendirmek ve bu isimlendirmeye rağmen bu kişilerden imanın yok olduğunu iddia etmek Mâtürîdî'nin anlayışında çelişkidir. Mu'tezile'nin fâsık-fâcir/mümin tarzında yeni bir kavram kullanması, Mâtürîdî tarafından kâfir ve müşrik gibi Allah düşmanlarının ismini inkar etmek ve gerçekliğe uymayan yeni kavramlar icat etmek olarak düşünülmüştür.⁶⁴⁴ Bu bağlamda Mâtürîdî, büyük günah işleyenin durumu hakkında en doğru olan yöntemin onları mümin kabul etmek eğer bu yapılamıyorsa onların durumu hakkında görüş belirtmeyip tevakkuf ederek onların

⁶⁴⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 500.

⁶⁴¹ el-Mâide 5/40.

⁶⁴² el-Kehf 18/26.

⁶⁴³ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. Bekir Topaloğlu, 1/90-91.

⁶⁴⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 508, 514.

hükmünü Allah'a ircâ etmek olduğunu düşünmüştür. Bu konuda çok fazla yorum yapmak doğru değildir. Çünkü o pek çok yerde Mu'tezile'nin mürtekib-i kebîre hakkında çokça yorum yaptığını ve bu sebeple de bu kişilerin cehennemlik olması gibi yanlış hükümler verdiğini iddia etmiştir.⁶⁴⁵

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, ebedî cehennem azabının sadece kâfirler için cennetin ise sadece takvâ sahibi olarak nitelenen müminler için hazırlandığını düşünerek Mu'tezile ile ayırmıştır. Kendi düşüncesini ise âyetlerle temellendirerek büyük günah işleyen bir müminin ebedî cehennem azabıyla cezalandırılmasını âyetlere aykırı bulmuştur.⁶⁴⁶ Çünkü pek çok âyetteki⁶⁴⁷ sarih ifadeler, cehennemin sadece kâfirler için cennetin ise sadece müminler için hazırlandığını göstermektedir. Dolayısıyla o Mu'tezile'nin aksine müminin takvâ sahibi olarak nitelendiği âyetleri⁶⁴⁸ doğal karşılamaktadır. Çünkü Mu'tezile, büyük günah işleyen bir müminin takvâ sahibi olarak nitelemesini doğru karşılamamaktadır. Ancak Mâtürîdî, işlenen günahların kişiyi küfre götürecektir bir seviyede olmamasını dikkate alarak bu ifadeyi doğru bulmuştur. Ayrıca cehennemin özel veya genel kapsamlı olduğunu bildiren âyetlerden büyük günah işleyen kâfir kategorisine girdiğine dair bir anlam çıkarılmamasını da bu isimlendirmeye ilgili görmektedir.⁶⁴⁹ Bütün bunlar dikkate alındığında büyük günah işleyen mümin, cehennemin kendileri için yaratıldığı kâfir kategorisine girmediği ve cennetin kendisi için hazırlandığı takvâ sahibi olarak nitelenen mümin kategorisinde değerlendirildiği görülmektedir.

Bütün bunlardan başka Mâtürîdî'nin düşüncesinde cehennemin sadece kâfirler için hazırlandığını ispat eden iki özellik daha vardır. Birincisi, cennet ve cehennemin sadece muhatapları için hazırlanmış olduğunu bildiren âyetlerdir. Nasıl ki cennet, sadece müminler için hazırlanmış ve ona başkasının girmesi caiz değilse aynı şekilde cehennem de sadece kâfirler için hazırlanmış ve ona başkalarının girmesi caiz değildir. Dolayısıyla bu konudaki her âyet, zerre kadar imanı olan her müminin cennete gireceğini göstermekte ve Mu'tezile'nin iddiası olan ebedî cehennem azabıyla cezalandırılma düşüncesini de çürütmektedir. İkincisi ise, cennete müminlerden başkasının girmesi mümkün olursa

⁶⁴⁵ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. Mehmet Erdoğan vd., 17/107-108.

⁶⁴⁶ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. Bekir Topaloğlu vd., 2/459-460.

⁶⁴⁷ Âl-i İmrân 4/131, 133.

⁶⁴⁸ Âl-i İmrân 3/133.

⁶⁴⁹ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. Bekir Topaloğlu vd., 2/467.

kâfirin işlediği eylemlerden dolayı korkmaması gerekir. Çünkü cennet ile mükafatlanma ihtimali kâfirin yüreğindeki korkuyu yok edecektir. Allah'ı inkar eden birisinin de korku duymadan cezalandırılması muhaldir.⁶⁵⁰ Dolayısıyla cehennem sadece kâfirler için cennetin ise sadece müminler için hazırlanması gerekmektedir. Bütün bu temellendirmeler mürtekb-i kebîrenin cehennemde kâfirler gibi ebedîyen cezalandırılmasını engellemektedir. Zaten Mâtürîdî, bu noktada cehennem bir tehdit ve sakındırma mekanı olduğunu belirterek büyük günah işleyen müminin cezasının karşılığını gördükten sonra oradan çıkacağını ve cehennem geçici ceza uygulanan bir yer olduğunu düşünmektedir. Mâtürîdî, büyük günah işleyen cennete gideceğini gösterebilmek için ebedî cehennem azabının sadece kâfirlere ait olduğunu düşünmüştür. Ancak Mu'tezile mezhebi de bu noktada kendi fikirlerini temellendirmiş ve müşriklerin çocuklarının cennete gireceğini belirterek müminlerden başkasının cennete girmesini mümkün görmüştür. Mu'tezile'ye göre cennet, sadece müminler için hazırlandığı halde müminlerden başkasının da (müşriklerin çocukları gibi) cennete girmesi ve orada ebedî kalması mümkündür. Çünkü âyetlerde⁶⁵¹ peygamber gönderilmedikçe azap edilmeyeceği ve kimsenin başkasının günahını yüklenmeyeceği belirtilmiştir. Her çocuğun fitrat üzere doğması babaları, müşrik olsa bile cennete gitmesini gerektirmektedir. Dolayısıyla kâfirlerden olmayan birisinin de cehenneme girmesi ve orada ebedî azap ile cezalandırılması mümkündür. Böylece büyük günah işleyen bir müminin de ebedî azap ile cezalandırılması mümkün görülmüştür.⁶⁵² Mâtürîdî, bu noktadaki değerlendirmelerini Allah'ın lütfu ve ihsanı üzerine yoğunlaştırmıştır. Allah, lütuf ve ikramı ile müşriklerin çocuklarını cennete sokabilir. Böyle bir ilâhî lütuf ve ikramın verilmesi aklen de mümkündür.⁶⁵³ Allah'ın lütfundan dolayı gerçekleşen bir ikramdan yola çıkarak kebîre hakkında yeni hükümler ortaya atmak doğru değildir. Çünkü lütuf bir ikramdır ve bu müşriklerin çocuklarına has kılınmıştır. Bu

⁶⁵⁰ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. Bekir Topaloğlu vd., 2/459-460.

⁶⁵¹ el-En'âm 6/164; el-İsrâ 17/15; el-Fâtır 35/18; ez-Zümer 39/7; en-Necm 53/38.

⁶⁵² Mu'tezile mezhebi genel olarak çocukların ve delilerin cennete gideceğini düşünmektedir. Cennete gideşleri Allah'ın lütfuyla olacak ve seviyeleri cennette bulunan mükellefler ile eşit olmayacaktır. Yani Mu'tezilî düşüncede müşriklerin çocukları, seviyeleri müminlerden aşağı olmak kaydıyla cennete gidecektir ve babalarının günahları sebebiyle cezalandırılmayacaktır. Dolayısıyla bu düşünce Mâtürîdî'nin istidlâlini de temellendirmektedir. bkz. Ka'bî, *Kitâbü'l-Makâlât*, 337-339; Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 477-483.

⁶⁵³ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. Bekir Topaloğlu, 1/90-91.

ihsanın zıttını tahayyül ederek mürtekib-i kebîreyi ebedî azaba dahil etmek hatalı bir yaklaşımdır.

Mâtürîdî'nin düşüncesinde cehennemın sadece kâfirler için hazırlanması noktasında Mu'tezile, müşriklerin çocuklarını ve bazı âyetleri referans almıştır. Mu'tezile, “*yüzleri kararanlara, iman ettikten sonra kâfir mi oldunuz?*”⁶⁵⁴ âyetinden yola çıkarak büyük günah işleyenın ebedî azap ile cezalandırılacağını iddia etmiştir. Çünkü iman ettikten sonra inkar eden kişi cehennem azabını çekme konusunda kâfirler gibi değerlendirilir. Dolayısıyla bu âyet kebîre işleyen ile kıyaslanmış ve büyük günah işleyen bir müminin de kâfir ile aynı cezayı alması mümkün görülmüştür. Ancak Mâtürîdî'ye göre kâfir de dahil her insan yaratılışı itibarıyla Allah'ın birliğine işaret etmektedir. Nitekim kâfir inkar ederek bu doğal yaratılışa/fitrata müdahale etmiş ve yaratılışının gerektirdiği hakikati inkar etmiştir. Dolayısıyla onun inkarı aslında imandan sonra inkar gibidir.⁶⁵⁵ Böylece âyet hakiki anlamda iman eden mümine değil fitratı itibarıyla iman gerçeğini reddeden kâfire yöneliktir. Bundan dolayı bu âyetin kebîre işleyen mümine kıyaslanarak ebedî cehennem azabıyla cezalandırılması yanlıştır.

Mu'tezile mezhebi, büyük günah işleyeni kâfir olarak değerlendirmese bile kâfirlerle aynı muameleye tâbi tutmuş ve ebedî cehennem azabıyla cezalandırmıştır. Âyetlerde⁶⁵⁶ cehennem azabının sadece kâfirlere ait kılınmasından dolayı Mâtürîdî, Mu'tezile mezhebini âyetlere aykırı davranmakla itham etmiştir. Mu'tezile, âyetlerde olmayan bir durumu iddia ederek âyetlerin kâfirlere tahsis ettiği cehennem azabına başkalarının girmesini mümkün görmüştür. Benzer biçimde Mu'tezile, “*kim bir müslümanı kasten öldürürse cezası, içinde ebedî kalacağı cehennemdir.*”⁶⁵⁷ âyetinden yola çıkarak kebîre işleyenın cezasının ebedî cehennem azabı olduğunu iddia etmiştir.⁶⁵⁸ Ancak Mâtürîdî, âyetteki cezanın mümin öldürmeyi helal görmekten veya bir mümini öldürürken müslümanlığından dolayı öldürmekten kaynaklandığını düşünmektedir. Her iki niyet de bireyi küfre götürmektedir. Çünkü Allah'ın haram kıldığını helal saymak veya sırf müslüman diye

⁶⁵⁴ Âl-i İmrân 3/106.

⁶⁵⁵ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. Bekir Topaloğlu, 1/90-91; 2/427-428.

⁶⁵⁶ el-Bakara 2/24.

⁶⁵⁷ en-Nisâ 4/93.

⁶⁵⁸ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 657-660; Ka'bî, *Kitâbü'l-Mağâlât*, 388-389; Seyyid, *Tefsîriü Ebî Ali el-Cübbâi*, 170; Seyyid, *Tefsîriü Ebi'l Kâsım el-Ka'bî*, 171.

birinin canına kıymak küfürdür.⁶⁵⁹ Dolayısıyla âyetin muhatabı büyük günah işleyen müminler değil kâfirlerdir. Böylece bu niyetlerden birini düşünmeden mümin öldürme günahını işleyen kişi Allah'ın dilemesiyle ebedî azaptan kurtulabilir. Mâtürîdî, görüldüğü üzere âyetin muhatabının mutlak anlamda kebîre işleyen mümin olmadığını belirtmiştir. İslâm'a düşmanlık besleyen veya Allah'ın can dokunulmazlığı kuralını kabul etmeyen kişiyi âyetin muhatabı olarak kabul etmiştir. Ayrıca o bu âyetin muhatabının kasten cana kıyma günahını işledikten sonra öldürüleceğini bilip dinini terk ederek mürted olan kişi olduğunu düşünmüştür. Âyette “*o günahı işleyeni cezalandırır*” diye bir ifade yoktur. Sadece Allah, “*onun cezasının içinde devamlı kalacağı cehennem*” olduğunu bildirmiştir. Ancak tevbe eder ve bağışlanma dilerse Allah'ın bu günahı işleyen kişiye lütfu ve rahmetiyle davranması mümkündür.⁶⁶⁰ Mu'tezile, büyük günah işleyen kâfirle aynı cezayı alacağını kanıtlamak için bu âyet gibi pek çok delil getirmiştir. Ancak Mâtürîdî, bu delillerin hiçbirisini kabul etmemiş ve yanlış bulmuştur. Çünkü Mâtürîdî'ye göre Mu'tezile'nin delil olarak getirdiği âyetlerdeki mükafatlar, iman edenleri tanımlarken cezalar sadece inkar edenleri tanımlamaktadır.

Mâtürîdî'ye göre Kur'an'daki pek çok âyet Mu'tezile'nin iman-amel ilişkisini, büyük günah işleyenden imanın yok olmadığını ve el-menzile beyne'l menzileteyn kuramını reddetmektedir. Böylece onun zihin dünyasında Mu'tezile mezhebi, bütün bu âyetler ile çelişmiştir. O, ilk olarak kisasın farz kılındığını bildiren âyetten⁶⁶¹ yola çıkmış ve bu âyetin mürteb-i kebîrenin mümin olduğunun göstergesi kabul etmiştir. Çünkü âyette katil hakkında herhangi bir soy yakınlığı olmadığı halde “*kardeş*” diye bahsedilmektedir. Bu kardeşlik bağı, soy bağı olamayacağına göre din kardeşliği olmak zorundadır. Allah'ın din bağından dolayı kardeş diye hitap etmesi kebîre sahibinin mümin olduğunu göstermektedir. Ayrıca âyetin devamındaki “*bu sizin için Rabbinizden bir hafifletme ve bağışlamadır*” ifadesi Allah'ın, cana kıyma günahını işleyenlere merhamet ettiğini göstermektedir.⁶⁶² Bu bağlamda Mu'tezile, büyük günah işleyene ebedî azabı layık görüp ne mümin ne de kâfirdir diyerek Allah'ın rahmetiyle ilgili ifadeleri ve din bağı gerçekliğini görmezden gelmiştir.

⁶⁵⁹ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. Bekir Topaloğlu, 1/358-359.

⁶⁶⁰ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. Yunus Vehbi Yavuz vd., 3/367-368, 14/380-381.

⁶⁶¹ el-Bakara 2/178.

⁶⁶² Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. Yunus Vehbi Yavuz vd., 1/358, 3/368.

Benzer biçimde “*müminlerden iki grup birbirleriyle savaşırsa aralarını bulun*”⁶⁶³ âyeti ve haram aylarda savaşmak ile ilgili âyet⁶⁶⁴ büyük günah işleyenden iman niteliğini kaldırmamış ve kebîre ile küfrü eş değer tutmamıştır. Allah, birbirini öldürerek savaşma günahını işleyen iki grubu da mümin olarak nitelemiştir. Ayrıca Allah’ı inkar etmek ile haram aylarda savaşmak günahları birbirine denk tutulmamış ve küfrün cana kıymaktan daha büyük bir günah olduğu belirtilmiştir.⁶⁶⁵ Böylece Mu’tezile’nin büyük günah işleyeni ne mümin ne de kâfir olarak değerlendirmesi Mâtürîdî’nin düşüncesinde âyetler ile çeliştiğini göstermektedir. Çünkü Allah, küfür ile kebîrenin arasını ayırmış ve farklı kavramlar olduğunu belirtmiştir. Farklı kavramlar olduğu ve Allah’ın doğrudan mümin olarak nitelemesi belirgin olmasına rağmen kebîreye küfür ile eş değer cezayı takdir etmek adaletsizlik olacaktır.

Mu’tezile mezhebi, büyük günah işleyenin imandan çıktığını ama kâfir olmadığını dolayısıyla ebedî cehennem azabıyla cezalandırılacağını iddia ederek el-menzile beyne’l-menzileteyn düşüncesini geliştirmiştir. Mâtürîdî’nin düşüncesinde bu kuram, âyetlere aykırı bir şekilde üçüncü grup ortaya çıkarmaktır.⁶⁶⁶ Çünkü o, Kur’an âyetlerinin⁶⁶⁷ insanlığı cennet ve cehennem ehli olarak tasnif edip yaratılmışları iki gruba ayırdığını ve pek çok âyetin iman ile küfür arasında ara bir konum kabul etmeyip el-menzile beyne’l-menzileteyn kuramını çürüttüğünü düşünmektedir.

Bu açıdan Kur’an’da⁶⁶⁸ Hz. Yûsuf’un Allah’a iman etmeyen bir toplumun dininden uzaklaşarak ataları olan Hz. İbrâhim, Hz. İshak ve Hz. Ya’kûb’un dinine tâbi olduğu anlatılmıştır. Mâtürîdî’ye göre Hz. Yûsuf’un hak dine uyma sürecinden bahseden bu âyet, Mu’tezile’nin el-menzile beyne’l-menzileteyn kuramını çürütmektedir. Çünkü Hz. Yûsuf, küfür ve imandan bahsettiği halde bu ikisi arasında başka bir konum belirtmemiştir. Hz. Yûsuf ‘un üçüncü bir konum belirtmemesi Mu’tezile’nin fikirlerinde yanlış olduğunu göstermektedir.⁶⁶⁹ Dolayısıyla Mu’tezile’nin el-menzile beyne’l-menzileteyn kuramının tutarlı olmadığını Hz. Yûsuf’un hayatında da görmekteyiz.

⁶⁶³ el-Hucurât 49/9.

⁶⁶⁴ el-Bakara 2/217.

⁶⁶⁵ Mâtürîdî, *Te’vilât’ül-Kur’ân*, çev. Bekir Topaloğlu vd., 1/358, 2/29.

⁶⁶⁶ Mâtürîdî, *Te’vilât’ül-Kur’ân*, çev. Bekir Topaloğlu vd., 2/427.

⁶⁶⁷ Âl-i İmrân 3/106-107; eş-Şûrâ 42/7; et-Teğâbun 64/2; el-Enfâl 8/38.

⁶⁶⁸ Yûsuf 12/36-38.

⁶⁶⁹ Mâtürîdî, *Te’vilât’ül-Kur’ân*, çev. S. Kemal Sandıkçı, 7/334.

Ayrıca Mâtürîdî'nin düşüncesinde ümmetin âlimleri, mürtekib-i kebîrenin müşrik, kâfir veya mümin kavramlarından biriyle niteleneceği konusunda ittifak etmiştir. Bu açıdan Mu'tezile'nin ara konum olarak belirlediği el-menzile beyne'l-menzileteyn kuramı ulemanın ittifakını hiçe saymaktır.⁶⁷⁰ Gerek âyetlere gerek de peygamberlerin ifadelerine ters olan bu kuram, aynı zamanda ümmetin âlimlerinin görüşlerine de terstir. Mâtürîdî, mürtekib-i kebîreyi mümin olarak kabul etmekle birlikte farklı âlimlerin görüşlerini de değerlendirmiştir. Mürtekib-i kebîre tarihsel süreçte kâfir, müşrik veya mümin olarak nitelenmiştir. Ancak el-menzile beyne'l-menzileteyn şeklinde bir düşünce ilk defa Mu'tezile tarafından ortaya atılmıştır. Dolayısıyla Mu'tezile'nin bu kuramı tarihsel süreç içerisinde ilk defa ortaya atılan ve ümmetin belirlediği kavramlara aykırı olan bir tanımdır.

Âyetler ve âlimlerin görüşlerine aykırı bir şekilde geliştirilen bu ara form, Mâtürîdî tarafından kabul edilmemiş ve pek çok açıdan eleştirilmiştir. “*Mürtekib-i kebîre, ne iman ne de küfür ile isimlendirilir*” anlayışı hiçbir şekilde benimsenmemiştir. Ona göre Mu'tezile'nin bu tutumu büyük günah işleyeni iman ve küfür sıfatlarına yakıştıramamasından kaynaklanmaktadır. Mâtürîdî, her ne sebeple olursa olsun el-menzile beyne'l-menzileteyn isminde ara bir form oluşturan Mu'tezililerin rablerini bilmeyen kişiler olduğunu söylemiştir. Çünkü müminin layık olduğu vasıfları ona yüklemek Allah'ı tanımadıklarını gösterir.⁶⁷¹

Mâtürîdî, Mu'tezile'ye yönelttiği bu eleştirilerin kabul edilmediğini ve Mu'tezile'nin şöyle bir arka plan hazırladığını düşünmektedir; “Büyük günah işleyen mümin, Allah'a iman ile ilgili konuların bir kısmına inanmaktadır. Ancak büyük günah işleyerek iman edilecek esasların bir kısmını da inkar etmiştir. Bu yüzden de sadece el-menzile beyne'l-menzileteyn düşüncesi ile büyük günah işleyenin durumu açıklanabilir.” Mâtürîdî, böyle bir savunmaya âyetle cevap vermiştir. Âyette⁶⁷² bir kısmına inanıp bir kısmına inanmayarak ara bir yol bulmaya çalışanların kâfir olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla Mu'tezile'nin bu âyet karşısında büyük günah işleyene kâfir demesi gerekirdi. Böyle bir söylem de onları Hâricîler ile birleştirdi. Ayrıca Allah, insanlığı dünya ve âhiret açısından mü-

⁶⁷⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 508.

⁶⁷¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 506-507.

⁶⁷² en-Nisâ 4/150-151.

min ve kâfir olarak sınıflandırmıştır. Bu bağlamda ona göre Mu'tezile'nin bu kuramı Allah'ın belirlediği sınırların ötesine geçmektir. Bu görüşü savunmakta ısrarcı davranan ve Allah'ın belirlediği sınırların ötesine geçen Mu'tezililere Allah'ın İsrail oğullarına dediği gibi “siz mi daha iyi bilirsiniz, yoksa Allah mı?”⁶⁷³ veya “Allah mı size izin verdi yoksa ona iftira mı atıyorsunuz?”⁶⁷⁴ âyetleriyle cevap verilmesi gerektiğini düşünmektedir.⁶⁷⁵

Mâtürîdî, Mu'tezile'nin iman-amel anlayışını ve el-menzile beyne'l-menzileteyn kuramını sert bir biçimde eleştirmektedir. Bu iddialarıyla Mu'tezile'nin hadsizlik yaptığını, ve âyetlerle çeliştiğini düşünmektedir. Mu'tezile'nin görüşlerini pek çok âyetin reddettiğini ve ümmetin âlimlerinin üzerinde birleştiği kavramlara aykırı davranmakla itham etmektedir. Mu'tezile'nin bu şekilde düşünmesinin gerekçelerini de açıklayan Mâtürîdî, her açıdan düşünerek bir eleştiri getirmeye çalışmıştır. Bu yüzden de eleştirilerini Mu'tezile'nin temellendirmelerine yoğunlaştırmıştır.

Mâtürîdî, tevbe ile ilgili her âyetin⁶⁷⁶ büyük günah işleyeni mümin olarak nitelediğini ve Mu'tezile'nin görüşlerini reddettiğini düşünmektedir. Âyetlerde günah işleyene tevbenin emredilmesi bu kişilerin işlediği günah ile küfre düşmediğini göstermektedir. Çünkü tevbe edilecek konu ya kebîre ile ilgilidir yada sağıre. Her hâlükârda Mu'tezile'nin iddiaları çürüyecektir.⁶⁷⁷ Mu'tezile'ye göre müminler, kebîreden kaçındıkları takdirde küçük günahları bağışlanacaktır.⁶⁷⁸ Büyük günah işleyen de zaten bu ameliyle imandan çıkmıştır. Dolayısıyla kebîreden kaçınan mümin için tevbeye gerek kalmamaktır. Çünkü Allah, doğrudan sağıre türündeki günahları bağışlayacak ve bundan dolayı azap etmeyecektir. Sonuç itibarıyla Mu'tezile, tevbe etkenini devre dışı bırakmıştır. Şayet tevbe, küçük günahlar için ise “sağıreden dolayı azap edilmez” görüşü çürüyecek büyük günahlar için ise “kebîre işleyen imandan çıkar” görüşü çürüyecektir.

⁶⁷³ el-Bakara 2/140.

⁶⁷⁴ Yûnus 10/59.

⁶⁷⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 506-507.

⁶⁷⁶ el-Münâfikûn 63/6; et-Tahrîm 66/8; en-Nûr 24/31; Muhammed 47/19.

⁶⁷⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 492.

⁶⁷⁸ Sağırenin doğrudan bağışlanması ile ilgili bkz. Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 678, 683; a. mllf., *Tenzîhü'l-Kur'an*, 114; Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/374-375; Ka'bi, *Kitâbü'l-Makâlât*, 391; Seyyid, *Tefsîriü Ebi'l Kâsım el-Ka'bi*, 162.

Mâtürîdî, tevbe ile ilgili âyetlerden dolayı Mu'tezile mezhebinin Kur'an'ın açık ifadelerine muhalefet ettiğini düşünmektedir.⁶⁷⁹ Ayrıca o sadakanın gizliden verilmesi durumunda günahların bir kısmının bağışlanacağını bildiren âyetteki⁶⁸⁰ harf-i cerin ba'ziyet anlamından çıkarılıp bağlaç olarak kabul edilmesi durumunda âyetin anlamının değişeceğini düşünmektedir. Harf-i cer bağlaç olarak kabul edilirse "İyilikler günahları yok eder"⁶⁸¹ âyeti ile aynı anlama gelecek ve bir takım günahların değil sadaka sonucunda bütün günahların bağışlanacağı anlaşılacaktır. Her iki âyet de Mu'tezilî düşüncenin çelişkilerini göstermektedir. Ayrıca Allah'ın günahların bir kısmının veya hepsinin farketmeksizin sadaka sonucunda bağışlanacağını bildirmesi Mu'tezile'nin "mürtebib-i kebîre ebedî azaba layıktır"⁶⁸² anlayışıyla uyuşmamaktadır. Çünkü Allah, günahların bağışlanacağını bildirerek kuluna ümit vermektedir. Bu açıdan Mu'tezile, tevbe edilmeden kebîrenin bağışlanmayacağını ve sağîreden dolayı azap edilmeyeceğini iddia etmektedir. Âyetteki seyyie kelimesi, büyük günah anlamında kabul edilirse tevbesiz de kebîrenin bağışlanacağını gösterecektir. Şayet büyük günah değil de küçük günah anlamında kabul edilirse sağîrenin sadaka sonucunda bağışlanacağını ve Mu'tezile'nin iddia ettiği gibi doğrudan bağışlanmayacağını gösterecektir. Dolayısıyla seyyie kelimesine verilecek her iki anlam Mu'tezile'nin günah anlayışını çürütecektir. Mâtürîdî, bütün tevbe âyetlerinde bu çıkmaz noktanın geçerli olduğunu düşünmektedir. Tevbe âyetlerinin muhatabı, büyük günah işleyen mümin ise mürtebib-i kebîrenin imandan çıkmadığını, küçük günah işleyen mümin ise sağîreden dolayı azabın gerçekleşeceğini göstermektedir. Bu bağlamda Mu'tezile, âyetlerdeki tevbe ile ilgili sarih ifadelere aykırı düşmektedir.

Mâtürîdî'nin düşüncesinde tevbe ile ilgili her âyet Mu'tezile'nin kebîre ve sağîre ile ilgili düşüncelerinin yanlışlığını göstermektedir. O, bu noktada peygamberlerin işlediği zelle türündeki günahların da tevbe âyetleriyle aynı konumda olduğunu ve Mu'tezile mezhebinin görüşlerini çürüttüğünü düşünmektedir. Mâtürîdî, peygamberlerin zelle türünde işlediği günahların öncelikle Mu'tezile mezhebinin küçük günah anlayışını yanlışladığını düşünmektedir. Çünkü Mu'tezile, küçük günahlardan dolayı azabın gerçekleşmesini hikmete aykırı bularak bu tarz günahların doğrudan bağışlanacağını savunmuştur. Mâtürîdî'nin düşünce biçiminde Mu'tezile'nin iddia ettiği bu ilkenin benimsenmesi

⁶⁷⁹ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. S. Kemal Sandıkçı, 15/272-273.

⁶⁸⁰ el-Bakara 2/271.

⁶⁸¹ Hûd 14/114.

⁶⁸² Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. Bekir Topaloğlu vd., 2/220.

halinde peygamberler, Allah'ı zulüm ve haddi aşmakla nitelemiş olacaktır. Çünkü Allah, pek çok âyette peygamberlerinin kendisine yalvararak ve yakararak gizlice dua ettiğini, ümit ve korku ile niyazda bulunduğunu⁶⁸³ ve zelle türündeki günahlarından dolayı gözyaşı döküp dua ettiklerini bildirmiştir.⁶⁸⁴ Şayet küçük günahlar için azap edilmese ve doğrudan bağışlanma gerçekleşseydi, peygamberler bu dua ve istekleri ile haddi aşmış ve Allah'ı zulüm ile nitelemiş olurdu. Böyle bir durum ise peygamberlerin işlediği zellelerden daha büyük bir günah olurdu.⁶⁸⁵

Mâtürîdî, peygamberlerin af ve yakarışlarının anlatıldığı âyetlerde Mu'tezile'nin küçük günah anlayışının yanlışlandığını düşünmektedir. Bununla birlikte Hz. Âdem'in tevbe sürecini anlatan âyetlerde de benzeri bir durumun geçerli olduğunu düşünmüştür. Kur'an'da işlediği günahtan dolayı Hz. Âdem'in Allah'tan bir takım kelimeler aldığı ve bunlarla tevbe edip bağışlanma dilediği anlatılmıştır.⁶⁸⁶ Hz. Âdem'in bir takım kelimelerle Allah'tan bağışlanma dilemesi küçük günahlardan dolayı doğrudan bağışlanma olmayacağını göstermektedir.⁶⁸⁷ Dolayısıyla Mu'tezile'nin sağîre konusundaki düşünceleri, Hz. Âdem'in gereksiz yere dua ettiği anlamına gelmektedir. Çünkü küçük günahtan dolayı azap mümkün olmasaydı Hz. Âdem böyle bir sürece girişmezdi. Bir peygamberin gereksiz bir işle uğraşması mümkün olmadığına göre Mu'tezile'nin fikirleri hatalı olmaktadır.

Mâtürîdî, Mu'tezile'nin büyük günah ve küçük günah işleyenler ile ilgili görüşlerinin peygamberlerin hayatına uymadığını düşünmektedir. O, bu noktada peygamberlerin af dualarıyla ilgili âyetleri örnek vermiştir. Kur'an'da Hz. Nûh,⁶⁸⁸ Hz. İbrâhim,⁶⁸⁹ Hz. Eyyûb, Hz. Yûnus,⁶⁹⁰ Hz. Mûsa⁶⁹¹ ve Hz. Peygamber'in⁶⁹² Allah'tan hem kendileri hemde müminler için bağışlanma dilediği ve Allah'ın müminler için bağışlanma dilemesini peygamberlerine emrettiğini bildiren âyetlerin Mu'tezile'nin büyük günah ve küçük

⁶⁸³ el-Enbiyâ 21/90.

⁶⁸⁴ Hûd 11/45-47; İbrâhim 14/35-41; eş-Şuarâ 26/83-89; el-Enbiyâ 21/83-84, 87-88; el-Kasas 28/16.

⁶⁸⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 494-495.

⁶⁸⁶ el-Bakara 2/37.

⁶⁸⁷ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. Bekir Topaloğlu, 1/135.

⁶⁸⁸ Nûh 71/28; Hûd 11/45-47.

⁶⁸⁹ İbrâhim 14/35-41; eş-Şuarâ 26/83-89.

⁶⁹⁰ el-Enbiyâ 21/87-88.

⁶⁹¹ el-Kasas 28/16.

⁶⁹² Muhammed 47/19.

günah ile ilgili düşüncelerini yanlışladığını düşünmektedir.⁶⁹³ Çünkü Allah'ın bağışlanma dileyin diye emretmesi ve peygamberlerin hem kendileri hemde müminler için bağışlanma istemesi Allah'ın büyük günah işleyenlere rahmetiyle muamele edeceğini göstermektedir.

Mu'tezile mezhebi, Mâtürîdî'nin eleştirisi mahiyetinde sunduğu bütün bu âyetlerin büyük günahlar için değil, küçük günahlara dönük olduğunu düşünmektedir. Çünkü “*tevbe edenleri ve yolundan gidenleri bağışla*”⁶⁹⁴ duası da benzer biçimde küçük günahlardan dolayı tevbe edenleri nitelemiştir. Mâtürîdî'ye göre âyetler küçük günahlara dönük de olsa Mu'tezile mezhebi her halükarda çelişkiye düşecektir. Bağışlanma duaları, küçük günahlar için olursa peygamberlerin duası “*Allah'ım küçük günah işleyenleri bağışla, onlara zulmetme*” şeklinde olurdu. Allah'ın zulmetmesi mümkün olmadığına göre böyle bir dua imkansızdır.⁶⁹⁵ Mu'tezile mezhebi, küçük günahların azabı gerektirmediğini, bağışlanmanın doğrudan geçerli olduğunu düşündüğü için peygamberlerin sürekli olarak küçük günahları bağışla diye dua etmesi Allah'ı zulüm ile nitelemek olurdu. Bir peygamberin Allah'a kötü sıfatlar yakıştırması ise mümkün değildir. Bu bağlamda Mâtürîdî, Mu'tezile'nin “küçük günahlar için azabın gerçekleşmesi hikmete aykırıdır” iddiasını peygamberlerin konumuna ve bu konudaki âyetlere aykırı bulmuştur.⁶⁹⁶ Peygamberlerin hem kendileri için hemde müminler için bağışlanma dilemesi Mu'tezile'nin büyük günah ve küçük günah tasavvurlarıyla örtüşmemektedir. Mürtekeb-i kebîre anlayışı hatalı zemine oturduğu içinde Mu'tezile mezhebi, nübüvvet kurumunu yorumlamada çokça hataya düşmüştür.

Mâtürîdî'nin düşüncesinde Hz. Âdem'in işlediği günahıtan dolayı cezalandırılması mümkün görülmüştür. Çünkü Hz. Âdem, cezalandırılmasını mümkün gördüğü için Allah'tan bağışlanma dilemiştir. O, bu noktada Hz. Âdem'in işlediği günahın bütün yaratılmışlara vahiy aracılığıyla duyurulmasını bile bir nevi cezalandırma olarak değerlendirmiştir.⁶⁹⁷ Hz. Âdem'in işlediği günahın bütün insanlara duyurulması onun bir nevi cezalandırıldığını göstermektedir. Dolayısıyla Mu'tezile'nin küçük günahlar için azabın

⁶⁹³ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. S. Kemal Sandıkçı, 13/22-23.

⁶⁹⁴ Mü'min 40/7.

⁶⁹⁵ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. S. Kemal Sandıkçı, 13/22-23.

⁶⁹⁶ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. Kemal Sandıkçı, 4/45.

⁶⁹⁷ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. Bekir Topaloğlu, 1/127.

olmayacağına dair görüşleri çürümektedir. Çünkü peygamberler için böyle bir ihtimalin varlığı bile küçük günah işleyen müminler için azabın varlığını kesinleştirmektedir.

Mâtürîdî, Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'nın "*Ey Rabbimiz biz kendimize zulmettik, sen bizi bağışlamazsan biz mutlaka ziyan edenlerden oluruz*"⁶⁹⁸ duasını da aynı şekilde ele almıştır. Çünkü Mu'tezile, kebîreden sakınıldığı takdirde Allah'ın küçük günahları bağışlayacağını ve ayrıca peygamberlerin büyük günah işlemekten masum olduklarına inanır. Ancak Hz. Âdem, büyük günah işlemekten masum olduğu halde neden küçük günahından dolayı "*eğer bizi bağışlamazsan biz ziyan edenlerden oluruz*" diye dua etmesi onların düşüncesinde anlamsızlaşacaktır. Çünkü Hz. Âdem'in böyle bir dua etmesine gerek yoktur. O peygamber olduğu için büyük günah işlemekten masumdur. İşlediği küçük günahdan dolayı da azap gerçekleşmeyecek ve doğrudan bağışlanacaksa neden Hz. Âdem böyle bir dua etmiştir?⁶⁹⁹ Mâtürîdî, bu tarz bir sorunun cevabını alamasa da böyle bir yöntem ile Mu'tezilîlerin, nübüvvet kavramının barındırdığı özelliklere aykırı düşüğünü düşünmektedir. Mu'tezile mezhebi mürtekib-i kebîre düşüncelerini yanlış bir zeminde kurduğu için nübüvvet ile ilgili meseleleri ve âyetlerin tefsirini hatalı yorumlamıştır.

Sonuç olarak Mâtürîdî'nin düşüncesinde Hz. Âdem'in imtihan edilmesinde Mu'tezilî düşüncüyü çürüten iki unsur bulunmaktadır. Birincisi; Hz. Âdem ile Hz. Havvâ'nın işledikleri günah ile birlikte iman niteliğinin ortadan kalkmaması ve tekrar iman etmelerine yönelik bir çağrının gelmemesidir. Aslında Hz. Âdem'in imtihan edilmesiyle bizler her günahın iman niteliğini yok etmediğini anlamaktayız. İkincisi ise Hz. Âdem'in yasaklanmış ağacın meyvesinden yiyerek işlediği günahdan dolayı kendisine verilen ceza ile Mu'tezile'nin kebîre tasavvuru arasında bir benzerliğin bulunmamasıdır. Çünkü Mu'tezile mezhebinin düşünce yapısında bir damla şarap içmek, iffetli bir kadına zina iftirasında bulunmak veya başkasının malından 10 dirhem tutarında bir şey çalmak büyük günah olarak değerlendirilerek bu fiilleri işleyen müminden imanın yok olduğu düşünül müştür. Ancak Mâtürîdî, bu düşünce yapısını hiçbir Mu'tezilî'nin peygamberlere uyarlamadığını ve uyarlamaya da cesaret etmediğini belirtmiştir.⁷⁰⁰ Bu bağlamda Hz. Âdem'in hayatı, cennetten indirilişi ve bağışlanma süreci ile ilgili her âyet, küçük günahlardan

⁶⁹⁸ el-A'râf 7/23.

⁶⁹⁹ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. Bekir Topaloğlu, 5/341.

⁷⁰⁰ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. Bekir Topaloğlu, 1/127.

dolayı azabın gerçekleşeceğini göstermektedir. Bu yüzden de Mâtürîdî, peygamberlerin hayatından bolca örnekler vererek Mu'tezile'nin görüşlerinin temelsiz olduğunu ve iddia ettikleri kuramların peygamberlerin hayatıyla çeliştiğini düşünmektedir.

Mâtürîdî, Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'nın ardından diğer peygamberlerin hayatından da örnekler vermeye devam ederek Mu'tezile'yi eleştirmektedir. Ona göre Hz. Ya'kûb'un evlatlarının Hz. Yûsuf'a kötü davranması ve zulmetmesi kebîre niteliğinde bir davranıştır. Ancak hiçbir Mu'tezilî, Hz. Yûsuf'un kardeşlerinin dinden çıktığını iddia etmemiştir.⁷⁰¹ Konu büyük günah işleyen mümin olduğu zaman iman ile küfür arasında bir konuma sokan ve kâfirler ile aynı cezayı mümkün gören Mu'tezile, iş peygamber çocuklarına geldiğinde sessizliğini korumaktadır. Dolayısıyla Mâtürîdî, Mu'tezilîlerin görüşlerini eleştirdiği gibi bu kişileri düşüncelerinde samimi bulmamaktadır. Samimi olmadıkları için de peygamberlik ve peygamberlerin çocukları ile ilgili durumlarda kendi düşüncelerini uyarlamaya cesaret edememişlerdir.

Peygamberlerin af ve yakarışları, Allah'ın peygamberlere hem kendileri için hemde müminler için bağışlanma dilemelerini emretmesi, Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'nın tevbe süreci, Hz. Yûsuf'un kardeşlerinin durumu Mâtürîdî'ye göre Mu'tezile'nin düşüncelerinin yanlışlığını göstermektedir. Peygamberlerin hayatı ile ilgili örnekler arttırılabilir ama bu konuda verilecek her örnek aynı amaca sahip olacaktır. Mu'tezile'nin küçük günahlar için tevbeye gerek yoktur iddiasını çürütmeye dönük olacaktır. Peygamberler büyük günah işlemekten masum oldukları için ettikleri dua ve yakarışların hepsi zelle türündeki küçük günahlara yöneliktir. Dolayısıyla Mu'tezile'nin büyük günah anlayışının hatalı olması peygamberlik makamına yönelik düşüncelerini de hatalı kılmıştır. Mâtürîdî, kebîre ve sağîre anlayışının nübüvvet meselesi ile doğrudan bağlantılı olduğunu düşünmektedir. Bu yüzden günah konusunda atılacak her adım nübüvvet müessesesi ile ilgili düşünceleri de etkileyecektir.

4.5.2.1. Mu'tezilî Âlimlere Yönelik Eleştiriler

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, mürtekb-i kebîrenin durumu ile ilgili konularda Mu'tezilî âlimlere bazen isim vermeksizin eleştiriler getirdiği gibi bazen de doğrudan isim belirterek eleştiriler getirmiştir. Mâtürîdî'nin doğrudan isim göstererek eleştiriler getirdiği ve

⁷⁰¹ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. Bekir Topaloğlu, 1/127.

görüşlerini tartışmaya açtığı iki büyük Mu'tezilî âlim bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, tefsir, fıkıh ve kelâm âlimi olan Basra Mu'tezilî âlimlerinden Ebû Bekir el-Esamm'dır (ö. 200/816).⁷⁰² İkincisi ise kendi ismine nispetle kurulan Mu'tezile mezhebinin Kâ'biyye fırkasının reisi Ebü'l-Kâsım Abdullah b. Ahmed el-Kâ'bî el-Belhî'dir (ö. 319/931).⁷⁰³ Kâ'bî'nin yaşadığı coğrafyanın yakın olması ve Mâtürîdî ile çağdaş olması gibi sebeplerden dolayı Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*'de Kâ'bî'nin büyük günah hakkındaki görüşlerine dair özel bir bölüm ayırmıştır. Ebû Bekir el-Esamm ile ilgili özel bir bölüm açılmamakla birlikte *Te'vilâtü'l-Kur'ân*'da ve *Kitâbü't-tevhîd*'de bu âlimin büyük günah ile ilgili görüşleri değerlendirilmiştir. Her iki Mu'tezilî âlimin de büyük ve küçük günah anlayışları Mâtürîdî tarafından incelenerek çeşitli açılardan eleştirilmiştir.⁷⁰⁴

Ebû Bekir el-Esamm, Allah'ın dilemesiyle bağışlanacak olan günahların şirk dışındaki küçük günahlar olduğunu düşünmektedir. Ona göre günahın sonucu ile ilgili olan her âyet, cehennem azabı gibi açık tehdit ifadeleri barındırarak bağışlanma durumunu sadece Allah'ın dilemesine ve iradesine bırakmıştır. Bu konuda Esamm, seyyiât'ın bir kısmının örtüleceğini bildiren âyeti⁷⁰⁵ delil göstererek küçük günahlardan dolayı azabın gerçekleşmeyip bağışlanacağını ve büyük günahların bağışlanmayacağını iddia etmiştir.

Ancak Mâtürîdî, Esamm'ı bu görüşlerinde hatalı bulmaktadır. Çünkü Allah, şirkte bağışlanmayı ümit ettirmediği halde şirk dışındaki bütün günahlarda Allah'tan bağışlanma istemeye özendirmiştir.⁷⁰⁶ Bunun nedeni, şirkin tevbe edilmeden affedilmemesidir. Çünkü şirk, ebedî bir inanış ile gerçekleşirken diğer günahlar, şehvet gibi bir takım arzuların baskısıyla gerçekleşmekte ve sonradan da pişmanlık hissettirmektedir. Bu bağlamda Mâtürîdî'nin düşüncesinde şirkte bağışlanmaya özendirmek aklen caiz olmamakla birlikte diğer günahlarda caizdir.⁷⁰⁷ Dolayısıyla Esamm'ın iddialarının aksine Allah'ın dilemesiyle bağışlanacak olan günahlar sadece küçük günah değil şirk dışındaki her günahdır. Bunun kapsamına kebîre de sağîre de girmektedir. Bu yüzden mürtebib-i

⁷⁰² Yusuf Şevki Yavuz, "Ebû Bekir el-Esamm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/353-355.

⁷⁰³ Adil Bebek, "Kâ'bî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/27.

⁷⁰⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 518-544.

⁷⁰⁵ el-Bakara 2/271.

⁷⁰⁶ en-Nisâ 4/116.

⁷⁰⁷ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. Bekir Topaloğlu 3/229.

kebîre’de bu açıdan değerlendirilmekte ve bağışlanıp cennete girmesi mümkün olmaktadır.

Mâtürîdî’nin kebîre hakkında delil olarak ele aldığı “*Allah’ın şirk dışındaki günahları dilediğinden bağışlayacağı*” âyetini⁷⁰⁸ Esamm ve bir takım Mu’tezilî âlimler, kebîrenin değil sağırenin doğrudan bağışlanacağı noktasında delil olarak kullanmıştır. Ancak Mâtürîdî, bu âyetin anlamsal kapsamının içerisine sadece küçük günahlar girmediğini ve hatta bu âyette belâğî bir sanat bulunduğunu düşünmektedir. Mâtürîdî, bu âyetin kinaye sanatı yoluyla günahlardan kinaye edilip günahkârları kastettiğini düşünmektedir. Dolayısıyla günahkâr olan müminlere kinaye edilen bu âyeti günahlara yorumlamak doğru değildir. Çünkü âyetin ibaresinde “mâ şâe” (dilediği şeyler) ifadesi gelmemiş “li men yeşâü” (dilediği kişiler) terkibi gelerek kinaye yoluyla günahkâr müminler kastedilmiştir.⁷⁰⁹ Böylece âyeti Mu’tezile’nin yaptığı şekilde seğâire yorumlamak âyetin işaret ettiği manayı anlamamak olacaktır. Ayrıca Mâtürîdî, Mu’tezile mezhebinin küçük günahları va’d ile değil hikmet ile bağışlanacağını iddia ettiklerinden dolayı bu âyetin kebîre’ye işaret etmesinin kaçınılmaz olduğunu belirtmiştir. Aksi takdirde Mu’tezile mezhebi kendi içerisinde çelişkiye düşmüş olacaktır.⁷¹⁰

Ebû Bekir el-Esamm, kendi görüşlerini desteklemek için cehennemın yedi kapısı olduğunu bildiren âyeti⁷¹¹ de delil göstermiştir. Ebû Bekir el-Esamm’a göre cehennemın her kapısı bir zümreye aittir. Yahudi, Hristiyan, Mecûsî, Müşrik, Münafık ve Mürtekb-i kebîre cehennemın kapılarını sahiplenen zümrelere aittir. Ancak Mâtürîdî’ye göre Esamm’ın bu şekildeki yorumları âyetleri bağlamından ayrı değerlendirmekle sonuçlanmaktadır. Çünkü bu âyetin sibakındaki bütün âyetler kâfirleri muhatap almaktadır. Dolayısıyla büyük günah işleyen müminlere cehennemden bir kapı tahsis etmek doğru değildir. Âyet kâfirler hakkında varid olduğu için kapıların sahipleri Mâtürîdî’ye göre Yahudi, Hristiyan, Müşrik, Münafık, Dehrî, Senevî ve Mütecâhile olan kâfirlerdir.⁷¹² Dolayısıyla büyük günah işleyen müminleri cehennem kapılarından birinin sahibi kılmak

⁷⁰⁸ en-Nisâ 4/48.

⁷⁰⁹ Mâtürîdî, *Te’vilât’ül-Kur’ân*, çev. Kemal Sandıkçı, 4/45.

⁷¹⁰ Mâtürîdî, *Te’vilât’ül-Kur’ân*, çev. 3/230.

⁷¹¹ el-Hicr 15/44.

⁷¹² Mütecâhile; Mâtürîdî’ye göre bildiği halde bilmez gibi görünen, dünya ve âhiret hayatını inkar eden ve hiçbir şeye inanmayan kişilerdir. bkz. Mâtürîdî, *Te’vilât’ül-Kur’ân*, çev. Yunus Vehbi Yavuz, 8/47-48.

doğru değildir. Cehennem kapılarının hepsi kâfirlere ait olduğu için günah işlediği halde iman esaslarına iman etmiş bir mümini kâfirler ile eş değer görmek doğru değildir.

Ebû Bekir el-Esamm, şefaatin büyük günah işleyen müminlere yönelik bir faydasının olmadığını düşünmektedir. Bundan dolayı Hz. Nûh ve Hz. Lût'un eşlerinin iman etmeyip cehennem azabıyla cezalandırılması âyetini⁷¹³ delil olarak kullanmış ve iyi insanların kötü insanlara karşı bir yardım sağlayamayacağını ve dolayısıyla büyük günah işleyen müminlere karşı şefaatin olmayacağını düşünmüştür. Mâtürîdî'ye göre Esamm'ın ulaştığı bu tespit sağlam öncüllere dayanmadığı için yanlıştır. Çünkü Hz. Nûh ve Hz. Lût'un hanımları büyük günah işleyen müminlerden birisi değil kâfirlerdendir. Kâfirlere de şefaatin uygulanması düşünülemeyeceği için Esamm yanlış düşünmektedir.⁷¹⁴

Sonuç olarak Mâtürîdî, Basra Mu'tezilî âlimlerinden Esamm'ı pek çok açıdan eleştirmiştir. Gerek küçük günah ile ilgili konularda, gerek şefaathat-kebîre arasındaki ilişkide gerekse de günah ile ilgili âyetlerin yorumlanması noktasında Mâtürîdî, Esamm'ın düşünce dünyasında pek çok tutarsızlıklar ve yanlış öncüller tespit etmiştir. Bundan dolayı da Esamm'ı her defasında hatalı bularak görüşlerini sağlam olmayan bir zemin üzerine inşa ettiğini iddia etmiştir. Sağlam olmayan zemin üzerine inşa edilen bu düşünceler müminlerin kâfirler ile aynı şekilde değerlendirilmesine yol açmıştır.

Mâtürîdî'nin **Ebü'l Kâsım el-Kâ'bî** ile çağdaş olması ve birbirlerine yakın coğrafyada yaşamaları birbirlerini iyi tanımalarını sağlayan en önemli etkenlerdendir. Bu ve benzeri etkenlerden dolayı Mâtürîdî, Kâ'bî'ye Ebû Bekir el-Esamm'dan daha fazla eleştiriler yönelmiştir. *Kitâbü't-Tevhid*'de özel bir bölüm ayırıp Kâ'bî'nin görüşlerini eleştiren Mâtürîdî, Kâ'bî'nin Mu'tezilî kebîre anlayışını destekleyen âyetler hakkında yazdığı kitabın çelişkilerini anlatan müstakil bir eser dahi kaleme almıştır.⁷¹⁵ Mâtürîdî'nin bu kadar özel bir çalışma göstermesinin sebebi, Kâ'bî'nin kebîre hakkındaki görüşlerinin iyi anlaşılması durumunda onun Allah'ın dinini anlamadaki seviyesinin de apaçık ortaya çıkacağını düşünmesindedir.⁷¹⁶ Bu bağlamda Mâtürîdî'nin Kâ'bî eleştirisi aslında Mu'tezile eleştirisidir. Kâ'bî'nin dinî anlayış kapasitesinin darlığı kanıtlanırsa onun mümessili olduğu mezhebin de yanlış bir çizgiyi benimsediği kanıtlanacaktır.

⁷¹³ et-Tahrîm 66/10.

⁷¹⁴ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. S. Kemal Sandıkçı, 15/278.

⁷¹⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 543.

⁷¹⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 518.

Mâtürîdî'ye göre Kâ'bî, büyük günah işleyeninin durumu hakkında kendi görüşlerini bir takım âyetlerle desteklemektedir. Kâ'bî, bu noktada kendi görüşlerini kuvvetlendirmek için öncelikle kazf âyetlerini delil olarak kullanmıştır. Bu âyetlerde Allah, iffetli kadınlara zina iftirası atanların lanetlenmiş olduğunu bildirdiği halde iftirayı helal kabul edenlerin kâfir olacağına dair herhangi bir takyid belirtmemiştir.⁷¹⁷ Dolayısıyla kazf gibi büyük bir günahı işleyen mümin, ilâhî lanete uğrayan bir kişi olduğu için mümin olarak nitelenmeyecektir. Âyette de herhangi bir takyid veya tahsis gelmediği için bu kişiler ilâhî lanete uğrayan kişiler olup aynı kâfirler gibi ebedî azap ile cezalandırılacaktır.

Öncelikle Mâtürîdî'ye göre bu âyet, müminler hakkında değil münafıklar hakkında inmiştir. Ayrıca âyetteki lanetlenme durumu Kâ'bî'nin anladığı şekilde değildir. Buradaki lanetlenme, bu tarz bir günahı işleyenlerin Allah'ın lanetine uğrayabileceği gerçeğini hatırlatmak ve haber vermek içindir. Yoksa Allah'ın doğrudan mel'ûn diye nitelendirmesi hiçbir âyette söz konusu olmamıştır. Çünkü la'n kelimesi kovmak ve uzaklaştırmak demektir. Her günah işleyen ilâhî rahmetten kovulmadığı için işlediği günahın cezasını çeken bir mümine ilâhî lanet kavramı hiçbir zaman kullanılmamıştır. Dolayısıyla kazf âyetindeki lanetleme durumu caydırmaya yönelik olup fiilen gerçekleşme ile ilgili değildir. Bu âyetten yola çıkarak büyük günah işleyenlerin lanetleneceğini iddia etmek doğru değildir. Hatta Mâtürîdî'ye göre asıl lanete uğrayacak kişiler Kâ'bî'nin bu iddialarını pervasızca ileri sürenler ve ilâhî gazabı ve laneti bu tarz ifadelerle hafife alanların üzerine olacaktır.⁷¹⁸

Kâ'bî'nin delil olarak kullandığı diğer bir âyet ise Allah'a ve resulüne isyan edip sınırları aşan kimsenin ebedî ateş ile cezalandırılacağını bildiren âyettir.⁷¹⁹ Kâ'bî'ye göre bu âyette küçük ve büyük günah şeklinde bir ayrıma gidilmemiş ve doğrudan günah olan bir eylem üzerinde durulmuştur. Dolayısıyla ilâhî sınırları aşarak günah işleyen bu kişiler Allah ve resulüne isyan eden kâfirler ile aynı konumda olup onlar gibi ebedî cehennem azabı ile cezalandırılacaktır. Mâtürîdî'ye göre Kâ'bî, bu ve benzeri âyetlerin yorumlan-

⁷¹⁷ en-Nûr 24/7, 9, 23.

⁷¹⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 524-525.

⁷¹⁹ en-Nisâ 4/14.

masında tutarlı bir çizgi takip etmemektedir. Çünkü o, Allah'ın indirdiğiyle hükmetmeyenlerin kâfir olacağını bildiren âyeti⁷²⁰ yorumlarken bu âyetin tekfir içermeyip Allah'ın indirdiğiyle hükmetmemeyi helal kabul edenler hakkında indiğini belirtmiştir. Genel anlamı itibarıyla Kâ'bî'ye göre bu âyet Allah'ın indirdiğiyle hükmetmeyenler için değil hükmetmemeyi helal kabul edenler içindir.⁷²¹ Bu bağlamda bazı âyetlerde farklı düşünce biçimi geliştirip bu düşünce biçimini her âyette uygulamayan Kâbî, Mâtürîdî tarafından sıklıkla eleştirilmiş, görüşlerini doğru öncüllerle temellendirmeye, fikirlerinde tutarlı davranmaya ve bütüncül olmaya davet edilmiştir.

Kâ'bî, “*bir mümini kasten öldürenin ebedî cehennem azabı ile cezalandırılacağını*”⁷²² ve “*yetim malını haksız yere yiyenlerin cehenneme gireceğini*”⁷²³ bildiren âyetleri de kendi fikirleri konusunda delil olarak kullanmış ve büyük günah işleyen müminleri bu âyet ile kıyaslayarak ebedî azaba mahkum etmiştir. Mâtürîdî'ye göre Kâ'bî'nin delil olarak getirdiği kasten öldürme âyeti üç açıdan dolayı büyük günah konusunda delil olamaz. Mâtürîdî, müminin kasten öldürülmesinin ilk açıklamasını dininden dolayı öldürülme olarak yapmıştır. Yani bir mümini imanından dolayı öldürenin kâfir olması gerektiğinden ötürü bu kişiler ebedî azap ile cezalandırılacaktır. İkinci açıklama olarak Mâtürîdî'ye göre bu âyet katilin hükmünü belirtmektedir. Katilin hükmü âyette belirtildiği üzere azap olabileceği gibi Allah'ın af lütfunda bulunması ve katile bağışlama gibi bir takım iyilikler vermesi mümkündür. Üçüncü açıklama ise âyetin doğrudan kâfir olan katiller ile ilgili olmasıdır.⁷²⁴ Mâtürîdî'nin ilk ve son açıklaması bu günahı işleyenlerin kâfir katiller veya dininden dolayı öldürme günahını işleyenler ile ilgili olduğunu göstermektedir. Bu kişiler kâfir olduğu için âyetin mürteb-i kebîreye uyarlanması söz konusu değildir. Mâtürîdî'nin ikinci açıklaması her ne kadar İslâmiyet temelli olsa bile Allah'ın bu günahı işleyenlere bağışlama lütfunda bulunması Mu'tezilî düşünceyi çürütmektedir.

Mâtürîdî, bu üç açıklamasını da vahiy temelli yapmıştır. Kısasın farz kılındığını bildiren âyetteki katil ve maktul hakkındaki “*ey iman edenler*” hitabı Mâtürîdî'nin en büyük delillerindedir. Aynı âyetin devamındaki “*kimin cezası kardeşi tarafından affedilirse...*”

⁷²⁰ el-Mâide 5/44.

⁷²¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 526.

⁷²² en-Nisâ 4/93.

⁷²³ en-Nisâ 4/30.

⁷²⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 528.

ifadesi bu kişilerin aralarındaki din bağıını göstermektedir. Aynı âyetin sonundaki “*Bu rabbinizden bir bağışlama ve rahmettir*” ifadesi ise cana kıyma günahını işleyenlere Allah’ın rahmetiyle lütufta bulunabileceğini göstermektedir.⁷²⁵ Bütün bunlar beraber düşünüldüğünde Kâ’bî’nin delil olarak kullandığı kısas âyeti aslında kendisini çürütmektedir.

Mâtürîdî, Kâ’bî’nin yetim mallarını haksız yollarla yiyenin cehenneme gireceğini bildiren âyeti delil olarak kullanmasını da hatalı bulmaktadır. Çünkü Mâtürîdî’ye göre bu ve bu tarz âyetlerin hepsinde tahsis vardır. Yetim malının haksız yere yenmesini anlatan âyetin devamında “*kim bunu düşmanlık ve zulüm amacıyla yaparsa*” ifadesi gelmiş ve âyet tahsis edilmiştir. Mâtürîdî, bu bağlamda düşmanlık kelimesini Allah’ın koyduğu sınıra karşı, zulüm kelimesini ise malın sahibine yönelik olarak tarif etmekte ve âyetin tahsis edilmesi gerektiğini belirtmektedir.⁷²⁶ Böylece âyetin meâli yetim malını Allah’ın belirlediği sınıra karşı düşmanlık besleyerek ve malın sahibine zulmetmek amacıyla her kim yerse şeklinde olacaktır. Bu şekilde tahsis edilen bir âyet mürtekb-i kebîre konusunda delil olarak kullanılamaz. Görüldüğü üzere bütün bu açıklamalar mürtekb-i kebîrenin ebedî azap ile cezalandırılması noktasında bu iki âyetin yeterli bir delil sayılamayacağını göstermektedir.

“*Müminlerden iki grup birbirlerini öldürmeye kalkışırsa...*” âyetindeki cana kıyma günahını işleyen her iki tarafın mümin olarak nitelenmesi Kâ’bî’nin kebîre tasavvuru ile uyuşmamaktadır. Çünkü her iki taraf da cana kıyma günahını işlemiş ama buna rağmen mümin olarak nitelenmiştir. Ama Kâ’bî ve Mu’tezile mezhebine göre büyük günah işleyenler iman dairesinden çıkmaktadır. Bu yüzden Kâ’bî, bu âyeti karşılıklı çekişme gibi birbirini itip kakma türünden gerçekleşen silahsız bir kavga olarak algılamıştır. Yada bu âyetin irtidad edenler hakkında savaşmak olduğunu belirterek içtihadı dayalı bir çekişmenin de kastedilmesinin mümkün olduğunu söylemiştir.⁷²⁷ Dolayısıyla Kâ’bî’nin düşüncesinde bütün bu izahlar âyetle aynı anlamda olup bu kişilerin zaten iman dairesinde olduğunu ve büyük bir günah işlemediklerini göstermektedir.

⁷²⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü’t-tevhîd*, 528.

⁷²⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü’t-tevhîd*, 529.

⁷²⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü’t-tevhîd*, 541.

Ancak Mâtürîdî, Kâ'bî'nin irtidad yorumunun isabetli olmadığını düşünmektedir. Çünkü âyette her iki taraf da mümin olarak nitelenmiş ve âyetin devamında da barış emredilmiştir. Dolayısıyla irtidad gibi bir durum söz konusu değildir. Ayrıca Kâ'bî'nin içtihadı dayalı bir çekişme iddiası da doğru değildir. Çünkü âyetin devamındaki “*saldıran tarafı öldürün*” ifadesi saldırganın bilindiğini ve ortada herhangi bir içtihadın olmadığını göstermektedir. Zaten Mâtürîdî'ye göre bu âyet başından sonuna kadar Mu'tezilî kebîre telakkisini çürütmektedir. Çünkü Kâ'bî'ye göre mürtekib-i kebîre Allah'ın düşmanıdır ve bu kişilere iyilikle dua edilmesi caiz değildir. Aksine bu kişilere lanet edilmesi gerekmektedir. Ama âyette bu kişilerin aralarının bulunması ve barıştırılması istenilmiştir.⁷²⁸ Görüldüğü üzere Kâ'bî'nin bu yorumları âyetin kendi içerisindeki bağlamla örtüşmemektedir. Mâtürîdî'de bu noktayı açarak Kâ'bî'nin hatalı yorumlarda bulunduğunu söylemektedir.

Kâ'bî, peygamberler ve velilerin istiğfar duaları hakkında Allah tarafından bağışlanmış olan günahlar olduğunu söylemiştir. Mâtürîdî'ye göre böyle bir düşünce peygamberlerin ve velilerin bağışlanma nimetine karşı nankörlükte bulduklarını ve gerektiği yerde şükretmekten aciz kaldıklarını iddia etmektir. Çünkü pek çok âyette Hz. Nûh,⁷²⁹ Hz. İbrâhîm⁷³⁰ ve Hz. Muhammed'in⁷³¹ hem kendileri için hemde müslümanlar için bağışlanma duası ettiklerinden övgüyle bahsedilmiştir. Bütün bunlara rağmen bu tarz düşünme noktasında ısrarcı davranmak âyetlere ve peygamberlerin masumiyetine aykırı davranıştır.⁷³² Kâ'bî, sadece âyetlere değil peygamberlerin dualarına ve istiğfar isteklerine de ters düşmektedir. Zihnindeki kebîre tasavvuru bütün bu olayları anlamlandırmada sıkıntı yaşamaktadır.

Kâ'bî, tevbe âyetlerinin Mu'tezile mezhebine karşı bir argüman olarak sunulmasını da eleştirmektedir. Çünkü tevbe âyetlerinde kastedilen küçük günahlardan ötürü gerçekleşen tevbelerdir. Yada kelime-i tevhidin tekrar edilmesi gibi ta'abbüdî bir nitelik taşıyan tevbelerdir. Ayrıca buradaki tevbe, meleklerin duası da olabilir. Çünkü Mümin Sûresinin 7. âyetinde melekler “*Ey Rabbimiz! Tevbe edenleri bağışla...*” diye dua etmiştir.⁷³³ Bütün

⁷²⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 541.

⁷²⁹ Nûh 71/28.

⁷³⁰ İbrâhîm 14/41.

⁷³¹ Muhammed 47/19.

⁷³² Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 524.

⁷³³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 537.

bunlara rağmen tevbe âyetlerini ele alarak Mu'tezile eleştirisi getirmek Kâ'bî'nin düşüncesinde yanlıştır. Çünkü tevbe âyetleri büyük günahlar için değerlendirilmemekte ve kelime-i tevhid, meleklerin duası veya küçük günahlara yönelik olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla tevbenin büyük günahlar için olduğunu söyleyenler Kâ'bî'ye göre hatalı konumdadır.

Mâtürîdî'nin düşüncesinde Kâ'bî'nin tevbe âyetleri hakkındaki yorumları onun tevbenin anlamını bilmediğini göstermektedir. Çünkü tevbe, kelime anlamı itibarıyla dönüş yapmak, pişmanlık duymak demektir. Böyle bir şey de günah olmadan imkansızdır. Küçük günahlar da Mu'tezile mezhebine göre doğrudan bağışlandığına göre Kâ'bî, kendi içerisinde çelişkiye düşmüştür. İkinci olarak şayet Kâ'bî, büyük günah işlenmedi diye küçük günahların bağışlandığını düşünüyorsa o zaman küçük günah sahibine düşen görev tevbe etmek değil doğrudan bağışlandığı için Allah'a hamd ve şükürde bulunmaktır. Dolayısıyla küçük günah işleyen hamd ve şükür yerine tevbe ediyorsa bu günahın halen devam ettiği izlenimini uyandırır. Son olarak âyette⁷³⁴ bağışlanma, günah sebebiyle edilen tevbeye bağlı kılınmıştır. Bu durum da günah ile birlikte iman vasfının korunduğunu göstermektedir.⁷³⁵

Kâ'bî'nin tevbe âyetlerini kelime-i tevhid ve meleklerin duası üzerinden değerlendirmesi yanlıştır. Çünkü kelime-i tevhid, ibadet amaçlı emredilmektedir. Ama Kâ'bî, küçük günahların doğrudan bağışlandığını düşünmektedir. O halde bağışlanmış günahlar için tevbenin ibadet maksatlı emredilmesi mümkün değildir. Şayet bu mümkün olursa o günahlar ya bağışlanmamıştır yada bağışlandığı halde “*Ey Rabbimiz! Bize zulmetme, adaletli davran*” denilmek istenmiştir. Dolayısıyla her iki ihtimal de Mâtürîdî'ye göre Kâ'bî'yi çelişkiye götürmektedir. Meleklerin duası ise Kâ'bî'nin düşündüğü şekilde olmayıp bağışlanmamış olan günahlar içindir.⁷³⁶ Her koşulda Kâ'bî, hatalı konuma düşmekte ve delil olarak kullandığı âyetlere bütünsel bir fikrî uyum göstermemektedir. Zaten istidlâl olarak ele aldığı pek çok âyet Mâtürîdî tarafından ya tevil edilmiştir yada Kâ'bî, yanlış yerde yanlış âyeti kullanmakla itham edilmiştir.

Ebü'l-Kâsım el-Kâ'bî'ye göre büyük günah işleyenler ne mümin ne de kâfir olarak nitelenebilir. Büyük günah işleyenlerin niteliğini en doğru ifade eden kuram el-menzile

⁷³⁴ et-Tahrîm 66/8.

⁷³⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 537-538.

⁷³⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 538.

beyn'el-menzileteyndir. Çünkü Allah, iman ve küfür ile nitelenen kişilere bazı dinî hükümler vermiştir. Müminlere gösterilen saygı, onların tezkiye edilip dost olarak değerlendirilmesi ve şahitliklerinin kabul edilmesi iman ehli olarak nitelenen kişileri bağlayıcı dinî hükümlerdir.⁷³⁷ Dolayısıyla büyük günah işleyen müminler Allah'ın dostluğunu, tezkiye edilmeyi ve saygıyı kaybettiği için mümin olarak nitelenemez. Benzer biçimde kâfirlerle savaşmayı ve cizye almayı emreden her âyet büyük günah işleyenlerin kâfir olarak nitelenmesini engellemektedir.⁷³⁸ Böylece el-menzile beyne'l-menzileteyn hem büyük günah işleyeninin durumunu açıklamakta hemde ortada bir anlayış sergilemektedir. Mâtürîdî'ye göre günah işleyenlere uygulanan ta'zir, had ve kısas gibi cezalar bu kişilerin mümin olduğunu göstermektedir. Çünkü bu kişiler günah işlemelerine rağmen iman ehli oldukları için had, ta'zir v.b. cezalara maruz kalmıştır. Benzer biçimde Allah, zina eden kadın ve erkeğe yüz sopa vurulmasını emrettiği âyetin sonunda "*cezayı uygularken onlara acıyasınız gelmesin*"⁷³⁹ buyurmaktadır. Bu âyet bağlamında eğer büyük günah işleyenlerden iman vasfı ortadan kalksaydı cezayı uygulayacak olan kişiye acıma hissi gelmezdi. Büyük günah işleyeninin mümin olduğu inancı devam ettiği için cezayı uygulayan kişiye merhamet hissi gelmektedir.⁷⁴⁰ Mâtürîdî'nin zihin dünyasında İslâm'ın getirdiği bütün had ve ta'zir cezaları günahların kefareti olarak kabul edilmektedir. Bunların günahlara kefarete kılınması bir anlamda günah işleyenlerden iman vasfının hâlâ devam ettiğinin göstergesidir.

Kâ'bî, el-menzile kuramını temellendirirken fâcirlerin cehennem azabıyla cezalandırılacağını ve hiç kimsenin bunlar için af isteğinde bulunamayacağını belirtmiştir. Ancak Mâtürîdî, bu noktada Kâ'bî'nin fâcir kavramı ile kastettiği kişilerin kim olduğunu sormaktadır. Çünkü kavramın içeriği üzerine bina edilen hükmü de değiştirecektir. Şayet Kâ'bî, fâcir kavramı ile kâfirleri kastetmişse Mâtürîdî'ye göre mutedil olan yoldan uzaklaşmış demektir. Şayet büyük günah işleyen müminleri kastettiyse o zaman da bütün İslâm ümmetine iftira atmış demektir. Çünkü müminleri ebedî cehennemliklerden saymak onlara atılabilecek en büyük iftiralardan birisidir.⁷⁴¹ Dolayısıyla Kâ'bî, kullandığı kavramların içeriğini doldurmadan hareket etmektedir. Kâ'bî'nin sebebi ve

⁷³⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 529-530.

⁷³⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 531.

⁷³⁹ en-Nûr 24/2.

⁷⁴⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 530-531.

⁷⁴¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 524.

konusunu net olarak açıklamadan ve caiz de olmadığı halde bir mümini fâcir olarak nitelmesi yanlıştır.

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, Kâ'bî'nin zihninde yaşadığı bu kavram kargaşasına bir son vermek için ilk olarak büyük günah meselesindeki kavramları açıklamak istemiştir. Bu sebeple Mâtürîdî'ye göre Mu'tezilî düşüncenin ortaya çıkmasından ve yayılmasından önce İslâm toplumu ve âlimler mürtekb-i kebîre hakkında mümin-i fâsık ve kâfir-i fâsık olmak üzere iki düşünceye sahipti. Mâtürîdî, bu terimleri fıkıh ilmindeki tenzihen ve tahrimen mekruh kavramlarına benzetmektedir. Çünkü bu kavramlardan biri harama yakın iken diğeri helale yakındır. Aynı imana yakın olan fisk ve küfre yakın olan fisk gibi.⁷⁴²

Mâtürîdî'nin belirttiği üzere mümin-i fâsık ve kâfir-i fâsık ayrımı mürtekb-i kebîrenin herkes tarafından fâsık olarak nitelendiğini ve ya kâfir yada mümin kategorisine dahil edildiğini göstermektedir. Tıpkı ilk dönemde Hâricîler gibi bazı mezheplerin kâfir olarak nitelmesi ve diğeri bir takım gruplarında mümin olarak nitelmesi gibi. Dolayısıyla mürtekb-i kebîrenin fâsık olduğu konusunda hem fikir olunurken imâni durumu açısından tartışma bulunmaktadır. Ancak Mu'tezile mezhebi ortaya çıktığı ilk günden itibaren bu terimlerin yapısını bozmuş ve iman ile küfür kavramlarını kaldırarak sadece fiskı kabul etmiştir. Dolayısıyla müslüman toplumun geleneğine muhalefet ederek el-menzile beyn'el-menzileteyn kuramını ortaya atmışlardır.

Mâtürîdî, Mu'tezile'nin bu aykırılıklarını göz önünde bulundurarak Kâ'bî'nin ve Mu'tezilî âlimlerin çirkin davranışlarla müminleri nitelermeyi olağanlaştırdıklarını ve adaletten uzaklaştıklarını düşünmektedir. Çünkü onlar müminin zina ve hırsızlık gibi günahları işlemesine takılmakta ve onun en güzel davranışı olan iman vasfını kaldırıp fisk ve fücûr ile nitelermeyi layık görmekteirler.⁷⁴³

Mâtürîdî'nin düşüncesinde Allah, âyetlerde üç zümreden bahsetmiştir. Bu üç zümre müminler, kâfirler ve münafıklardır. Bu tasnifin içerisinde el-menzile beyne'l-menzileteyn şeklinde bir sınıf yoktur. Allah, ara bir konum gibi münafıkları gösterse bile bu kişilerin kâfirlerle müminlerin arasında bocalayıp durduklarını ve kâfirleri tercih ettiklerini⁷⁴⁴ bildirmiştir. İlâhî nitelikteki bu tasniften dolayı Mâtürîdî, Kâ'bî'yi nasslarda belirtilenin

⁷⁴² Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 533-534.

⁷⁴³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 534.

⁷⁴⁴ en-Nisâ 4/143.

dışında ara bir zümre kurmakla, Allah'ın ara bir zümre olarak belirttiği nifak üzerinden temellendirmeyi kabul etmeyerek kendi fikirlerini nassın önüne geçirmekle ve Kur'an'ın getirdiği düzeni bozarak yeni bir gruplandırmaya gitmekle itham etmiştir. Bu sebeplerden dolayı Mâtürîdî'ye göre İslâm âlimlerinin gazabı Kur'an'ın getirdiği düzeni bozan Kâ'bî ve beraberindeki Mu'tezilî âlimlerin üzerinedir.⁷⁴⁵

Bu bağlamda Kâ'bî, Mâtürîdî'nin gözünde müslüman âlimlerin genel kabulünden ayrılan ve onların öfkelerini üzerine çeken bir bid'atçıdır.⁷⁴⁶ Çünkü Allah, insanı hem dünyada hemde âhirette mümin ve kâfir olmak üzere ikiye ayırmıştır. Ama Kâ'bî, buna itiraz etmiş ve el-menzile beyne'l-menziyleyn kuramını savunmuştur. Böylece Allah'ın kitabında ve Hz. Peygamber'in sünnetinde bulunmayan ve ümmetin geleneğine aykırı olan bir kuram ortaya atmıştır. Bid'atçı olmaları sebebiyle bütün Mu'tezilî âlimler Mâtürîdî'nin düşüncesinde Hz. Peygamber'in lanetine uğramışlardır. Çünkü Hz. Peygamber, "Allah'ın dininde yeni şeyler icad edip ortaya atanları barındırana ve koruyana lanet olsun"⁷⁴⁷ demiştir.⁷⁴⁸

Sonuç olarak Mâtürîdî'ye göre Mu'tezile'nin büyük günah anlayışı Allah'ın rahmetinden ümit kesmeye ve Allah'a karşı bir düşmanlık uyandırmaya sebep olmaktadır. Eğer Kâ'bî, bütün bunları bilmesine rağmen Mu'tezilî kebîre anlayışını savunuyorsa ya dünyevî bir makam ve menfaat arzuluyordur yada dinî çevrelerde övülmeye konu olmak istiyordur.⁷⁴⁹ Mâtürîdî, Kâ'bî'nin el-menzile hakkındaki düşüncelerini her ne kadar bir çıkar arzusuna bağlasa da bunun ısrarlı bir şekilde savunulmasını asla onaylamamaktadır. Kâ'bî'nin ısrarlı bir şekilde el-menzileyi savunması Mâtürîdî tarafından bid'atçı olmak, Hz. Peygamber'in lanetine uğramak v.b. gibi çok sert ifadelerle eleştirilmiştir. Bu yüzden Mâtürîdî'ye göre Kâ'bî, Allah'ın rahmetinden ümit kesen, şeytana dost olmayı arzulayan, nefsinin arzusuna uyarak Allah'a düşman ve şeytana dost olan, şeytanın yolunda yürüyerek Allah'ın gazabına ve lanetine uğrayan kişidir.⁷⁵⁰

⁷⁴⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 532.

⁷⁴⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 531.

⁷⁴⁷ Buhâri, "Cizye", 10, 17.

⁷⁴⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 531.

⁷⁴⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 537.

⁷⁵⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 539.

4.6. Mâtürîdî'ye Göre Büyük Günah Ve Şefaât İlişkisi

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, büyük günah işleyenlere şefaatin gerçekleşeceği noktasında pek çok delil getirmektedir. Kur'anî beyanlar ve Hz. Peygamber'den nakledilen hadisler bu noktadaki en büyük delillerdendir. Örnek olarak Hz. Peygamber'in alemlere rahmet olarak gönderilmesini⁷⁵¹ dahi Mâtürîdî şefaati ön plana çıkararak yorumlamıştır. O, bu noktada Hz. Peygamberin rahmet olmasını ümmetinden kebîre işleyenlere şefaatchi olmasıyla ilgili düşünmüştür.⁷⁵²

Böylece mürtebib-i kebîrenin ebedî azap ile cezalandırılacağını iddia eden herkes şefaatin büyük günah işleyenlere yönelik olduğunu gösteren bütün bu delillere ters düşmektedir. Çünkü onlar (özellikle Mu'tezile) küçük günahlardan dolayı azabın gerçekleşmeyeceğini savunmakta ve büyük günah işleyenlerin de doğrudan ebedî azap ile cezalandırılacağını düşünmektedir. Bu görüşler, Kur'an ve hadislerin ilâhî lütuf çerçevesinde beyan ettiği şefaât gibi bir çok bağışlama müjdesini ortadan kaldırırken âlimlerin Allah'ın rahmetine yönelik fitrî ümitlerini de yok etmekte ve Hz. Peygamberin şefaatine ümit bağlayan bütün müslümanların duasını geçersiz kılmaktadır.⁷⁵³

Görüldüğü üzere âyet ve hadislerden yola çıkan Mâtürîdî, şefaatin büyük günah işleyenlere yönelik olduğunu düşünmektedir. Çünkü o, şefaatin azabı hak edenler için olacağını düşünürken azab edilmeyecek bir kişiye de şefaatin uygulanmasını kavramın içeriği itibarıyla mümkün görmemektedir. Dolayısıyla şefaât, amellerinde kusur işleyen bütün müminlerin affedilmesi için getirilmiştir. Şefaâtle ilgili pek çok âyet de bunu desteklemekte ve Allah'ın kendisinden razı olduğu,⁷⁵⁴ sözünden hoşnut olduğu ve izin verdiği kişilere⁷⁵⁵ şefaatin mümkün olacağını bildirmektedir. Allah'ın razı olacağı kişiler ise Mâtürîdî'ye göre dinî ve amelî bakımından razı olduklarıdır. Bu da iman eden bütün müminleri kapsamaktadır.⁷⁵⁶

Genel itibarıyla Mâtürîdî'nin bu düşünceleri yani azabı hak eden kişiye şefaatin uygulanacağı görüşü Mu'tezilî telakki ile örtüşmemektedir. Mu'tezile, büyük günah

⁷⁵¹ el-Enbiyâ 21/107.

⁷⁵² Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. İbrahim Tüfekçi, 9/436.

⁷⁵³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 551.

⁷⁵⁴ el-Enbiyâ 21/28.

⁷⁵⁵ Tahâ 20/109.

⁷⁵⁶ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. İbrahim Tüfekçi, 9/359.

işleyenlerin bağışlanmayıp ebedî azaba layık olacağını ve küçük günah işleyenlerin ise azap edilmeksizin doğrudan bağışlanacağını düşünmektedir. Mâtürîdî, bu noktada Allah'ın şefaathakki vereceğini bildiren âyetleri⁷⁵⁷ delil gösterdiği gibi şefaathâyetlerinin ya kebâir işleyen müminlere yada seğâir işleyen müminlere yönelik olacağını iddia etmektedir. Çünkü müşriklere, münafıklara ve kâfirlere şefaath edilmesi imkansızdır. Böylece Mâtürîdî'nin düşüncesinde Mu'tezile mezhebi, büyük günah ve küçük günah işleyen müminlere şefaathin gerçekleşmeyeceğini iddia etmekte ve Kur'an'da geçen şefaath ile ilgili her âyete ters düşmektedir.⁷⁵⁸

Mu'tezile mezhebi, şefaath ile ilgili görüşlerini bir takım âyetlere dayandırmaktadır. Mâtürîdî, Mu'tezile'nin "*artık şefaathçilerin şefaathi onlara fayda vermez*"⁷⁵⁹ âyeti gibi şefaathin olmayacağını ifade eden bazı âyetler⁷⁶⁰ ile istidlâl ettiğini ve büyük günah işleyen müminlere şefaathin gerçekleşmeyeceğini bu âyetler ile kanıtlamaya çalıştıklarını iddia etmiştir. Mu'tezile'ye göre mümini sadece kendi amelleri kurtarır. Ameli iyiye kurtulacak kötüyse ebedî azap ile cezalandırılacaktır. Başkasının şefaathi ona ne bir fayda ne de bir zarar verebilir. Çünkü Allah, onları ebedî cehennem azabıyla tehdit etmiş ve onları büyük günah işlediklerinde cehenneme atacağını bildirmiştir. Bütün bunlara rağmen mürtebib-i kebîrenin şefaath ile bağışlanacağını düşünmek Allah'ın va'dinden doğacağını ve verdiği haberin yalan olduğunu iddia etmek anlamına gelecektir.⁷⁶¹

Mâtürîdî, Mu'tezile'nin şefaathin olmayacağı ile ilgili delil olarak getirdiği âyetlerin hepsinin muhatabının mürtebib-i kebîre değil kâfirler olduğunu iddia etmiştir. Çünkü pek çok âyet⁷⁶² ve Hz. Peygamber'den gelen pek çok rivayet şefaathin gerçekleşeceğini bildirmektedir. Kâfirler için şefaath gerçekleşmeyeceğine göre bu âyet ve hadislerin muhatabı kebîre işleyen müminler olacaktır.⁷⁶³

Benzer biçimde Mu'tezile mezhebi, şefaathin mürtebib-i kebîre için mümkün olması durumunda şefaathi talep eden bütün duaların "*bizi büyük günah işleyenlerden eyle*" anlamına geleceğini iddia etmiştir. Böyle bir dua etmek de insanın kendi eliyle kendisini tehlikeye

⁷⁵⁷ Meryem 19/87.

⁷⁵⁸ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. İbrahim Tüfekçi, 9/226.

⁷⁵⁹ el-Müddessir 74/48.

⁷⁶⁰ eş-Şuarâ 26/100; el-Bakara 2/254, 123.

⁷⁶¹ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. İbrahim Tüfekçi, 16/282-286.

⁷⁶² el-Enbiyâ 21/28; Tahâ 20/109.

⁷⁶³ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. İbrahim Tüfekçi, 16/282-286.

sokması demektir. Mâtürîdî, bu eleştirilerin doğru olmadığını ve şefaatin gerçekleşmesinin günahla ilgili bir durum olmadığını söylemektedir. Büyük günah işleyen bir mümine şefaah edilmesi bu günahıan önce işlediği samimi iyiliklerinden ötürüdür. Bu yüzden de şefaati isteyerek dua eden bir mümin, aslında “Allah’ım bana şefaah edilmeme layık olacak hayırlı ameller ve tevhide dayalı güzel işler işlememi nasip eyle” diye dua etmektedir. Çünkü Hz. Yûnus, günahlarından dolayı değil ettiği dualar sebebiyle bağışlanmıştır. Eğer Hz. Yûnus’un “Allah’ın şanını yücelten duaları olmasaydı kıyamete kadar balığın karnında kalacaktı”⁷⁶⁴ âyeti bu konudaki en güzel örnektir.⁷⁶⁵ Bu durum şayet mürtehib-i kebîreye uyarlanırsa büyük günah işleyenin bağışlanması için şefaatin gerçekleşmesi onun daha önce işlediği güzel amelleri sebebiyle olduğu anlaşılacaktır. Dolayısıyla bir müminin şefaati arzularak dua etmesi onun ehl-i kebâirden olmayı arzulaması anlamına gelmeyecektir.

Ayrıca Mu’tezile mezhebi, bu eleştirileri kendilerine uygulaması gerekmektedir. Çünkü onlar küçük günahlara azabın olmayıp doğrudan bağışlanacağını iddia etmiştir. O zaman Allah’tan bağışlanmak için dua eden her mümin “Allah’ım bana küçük günahlar yapmamı nasip et ki senin mağfiretini kazanayım” diye dua etmektedir.⁷⁶⁶ Ancak Mâtürîdî’ye göre Mu’tezile, bu durumu kendisine uyarlamaz. Çünkü onlar Allah’ın rahmetine gerek duymadıkları gibi azabından da korkmazlar.⁷⁶⁷

Mu’tezile, şefaatin büyük günah işleyenlere yönelik olmadığını savunmak için şefaate iki farklı anlam yüklemiştir. Şefaah, ya birilerinin iyiliklerini dile getirmediir yada dua etmektir. Melekler’in Allah’ın razı olduklarından başkasına şefaah etmeyeceklerini bildiren âyet⁷⁶⁸ bu iki anlamı da desteklemektedir. Melekler ya Allah’ın razı olduklarının iyiliklerini dile getirmişlerdir yada Allah’ın razı olduklarına dua etmektedirler. Ancak Mâtürîdî, şefaatin bu şekilde tanımlanmasını hatalı bulmaktadır. Özellikle şefaatin iyilikleri dile getirme olarak tanımlanması mantıksızdır. Çünkü her şeyin içyüzünü Allah bilmektedir. Kimin iyi kimin kötü olduğunu en iyi bilen Allah’tır. Âhirette insanların iyilik ve kötülüklerini gösterecek olan şey ise amel defteridir şefaah değil. Dolayısıyla şefaah için

⁷⁶⁴ es-Sâffât 37/143-144.

⁷⁶⁵ Mâtürîdî, *Te’vilât’ül-Kur’ân*, çev. Mehmet Erdoğan vd., 17/36-37.

⁷⁶⁶ Mâtürîdî, *Te’vilât’ül-Kur’ân*, çev. Mehmet Erdoğan vd., 17/37.

⁷⁶⁷ Mâtürîdî, *Te’vilât’ül-Kur’ân*, çev. S. Kemal Sandıkçı, 15/300.

⁷⁶⁸ el-Enbiyâ 21/28.

iyiliklerin anlatılması demek doğru bir bakış açısı değildir. Şefaath, meleklerin duası olarak da anlaşılabilir. Çünkü meleklerin duası hata ve günahları olan biri için duadır. Allah'ın razı olduklarına tekrardan razı ol diye dua edilmesi çelişkidir.⁷⁶⁹

Mu'tezile ve Hâricîlik, şefaatin büyük günah işleyene yönelik olmadığını savunmak için Allah'a karşı olan her davranışı şeytana itaat olarak yorumlamıştır. Şeytana itaat edenin kâfir olması gerektiğinden şefaath bu kişilere geçerli olmayacaktır. Ancak Mâtürîdî, bu grupların çelişkiye düştüğünü düşünmektedir. Çünkü bu grupların hepsi peygamberlerin ve salih insanların küçük günah işlediğini kabul etmektedir. O halde bu bir çelişki veya şeytanın onları küfre götürmek için süslü cümlelerle kurduğu çağrısıdır.⁷⁷⁰ Ayrıca bu meselede şeytana itaat gibi bir durum söz konusu değildir. Çünkü günahkâr olan herkes işlediği günahı şeytanın emri ve çağrısıyla değil nefis, beşerî arzular, zevk ve öfke gibi bir takım etkenler ile yapmaktadır. Dolayısıyla mümin, Allah'a karşı gelmek veya şeytana itaati amaçlayarak günah işlemez.

Ayrıca Mâtürîdî'nin düşüncesinde, Allah'ın lütfu günah işlerken bile müminler üzerinde söz konusudur. Çünkü mümin, günah işlediğinde şeytana karşı düşmanlık hissetmekte ve ondan daha sevimsiz bir yaratık bulunmadığını düşünmektedir. Böyle bir inanç ancak Allah'ın lütfu ile açıklanabilir. Allah'ın günah işleyen kullarına diğer bir lütfu ise günah işleyen müminleri hiç bir zaman şeytana itaat ve ibadet ile isimlendirmemesi ve her zaman günahkâr olan bu kuluna bağışlanma ve affedilme ümidini vermesidir. Böylece mümin, günah işlerken bile şeytana isyan halinde olmakta ve Allah'ın rahmetini ümit etmektedir.⁷⁷¹

Mâtürîdî'ye göre Mu'tezile ve Hâricîler kurtuluşu sadece amellerine bağlamaktadır. Allah'ın rahmetini, lütfunu ve izin verdiği kişilere şefaath hakkını devre dışı bırakarak kendi amelleriyle kurtulacaklarını zannetmektedir. Bu yüzden de onların her gün ve her an ibadet ve itaatle meşgul olup hiçbir mâsiyete bulaşmamaları gerekir. Ancak Mâtürîdî, kendisinin kurtuluşu hakkında amellerine güvenmediğini ve Allah'ın rahmeti ile birlikte şefaate izin verdiklerinin şefaatine güvendiğini ifade etmiştir. Çünkü Mâtürîdî, Hz.

⁷⁶⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 550-552.

⁷⁷⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 556-557.

⁷⁷¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 556-557.

Peygamber'den gelen bir hadise dayanarak⁷⁷² müminlerin Allah'ın rahmetiyle cennete gireceğini ve Allah'ın şirk ve küfür dışındaki bütün günahları rahmetiyle bağışlamasının mümkün olduğunu düşünmektedir.⁷⁷³

Mâtürîdî'nin düşüncesinde kul, kendi amelleriyle ilâhî azap ve cezadan kurtulamaz. Kurtuluşu sadece amellere indirgemek doğru olmadığı gibi Allah'ın rahmeti, lütfu ve keremini bu konuda göz ardı etmek doğru değildir. Bu bağlamda müminin işlediği günahlar onun havf ve reca dengesini bozmaz. Ancak mümin, Hâricî veya Mu'tezilî ise işlediği bütün günahlar sağıre olsun kebîre olsun farketmez onun havf ve reca arasındaki dengesini bozacaktır. Çünkü Bu iki mezhep de Mâtürîdî'ye göre müminin kurtuluşu için amelinden başka bir şefaathçi kabul etmemektedir. Mümin ya ameliyle kurtulur yada helak olur. Bu kişiler Allah'ın rahmetini temenni etmedikleri gibi azabından ötürü korku da duymamaktadırlar. Onların günah ile ilgili görüşleri havf ve reca arasındaki dengelerinin bozulmasına yol açmıştır.

Ayrıca âyetlerde Allah, müminleri Mu'tezile'nin nitelediği gibi nitelememiştir. Allah, müminleri korkarak, ümit ederek, umarak ve çekinerek kendisine dua ettiklerini belirtmiştir.⁷⁷⁴ Ancak Mâtürîdî'ye göre Mu'tezilîlerin bu şekilde dua etmesi imkansızdır. Çünkü büyük günah işleyenlerin bağışlanması veya azap edilmemesi mümkün değildir. Onların cezası ebedî azaptır. Büyük günah işleyenlerden biri bu şekilde kendisini bağışlaması için dua ederse Allah'a kendisine haksızlık yapması için dua etmiş olacaktır. Bu durum da “*Ya Rabbi! Bana haksızlık yap*” anlamına gelecektir. Küçük günah işleyenlerden birinin de âyetteki gibi dua ettiğini söylemek mümkün değildir. Çünkü onlar Allah'ın sağıreden dolayı azap etmeyeceğini ve doğrudan bağışlanmanın gerçekleşeceğini söyledikten sonra böyle bir dua edilmesi anlamsız olacak ve kendilerini yaratan Rablerini tanımadıklarını gösterecektir.⁷⁷⁵

⁷⁷² “Hz. Peygamber, Allah'ın rahmeti olmadan kimse cennete gidemez buyurunca sahâbiler sen de mi ey Allah'ın Resûlü diye sormuşlardır. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Allah rahmetiyle beni kuşatmadığı müddetçe bende giremem demiştir.” Buhâri, “Rikak”, 18.

⁷⁷³ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. S. Kemal Sandıkçı, 13/23-24.

⁷⁷⁴ es-Secde 32/16; el-Enbiyâ 21/90; Mülk 67/12.

⁷⁷⁵ Mâtürîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, çev. S. Kemal Sandıkçı, 15/301.

SONUÇ

Günah, kutsal ve ilâhî olanın emir ve yasaklarının neticesinde ortaya çıkan bir kavramdır. Bundan dolayı da her dinde mevcuttur. Ancak kavramın içeriğini her dinin kendi ulûhiyet tasavvuru belirlemektedir. Bu açıdan İslâm dininin günah anlayışını belirleyen unsurlar âyet ve hadislerdir. Bu kaynaklarda belirtilen emir ve yasakların neticesinde günah çeşitlerini ve büyük günahları öğrenmekteyiz. Bu yüzden de Kur'an'da günah anlamına gelen pek çok kavram kullanılmıştır.

Kur'an'da kullanılan günahı içeren kavramların başında kebîre gelmektedir. Bu kavramın Kur'an'da doğrudan büyük günah anlamında 3 yerde kullanılması literatürdeki kebîre-sağîre ayrımının temellerinden kabul edilmiştir. Kebîre kavramı hem ontolojik açıdan hemde ahlakî anlamda sağîre kavramını zorunlu kılmaktadır. Bundan dolayı âyetlerdeki seyyie-lemem gibi kavramların küçük günahları nitelediği kebîre ve fahişe kavramlarının büyük günahları nitelediği pek çok âlimin ve müfessirin ittifakıyla kabul edilmektedir.

Kebîre ve sağîre ayrımının vahiy eksenli kabul edilmesi bu kavramların içeriğinin de belirlenmesine neden olmuştur. Bu açıdan mûbikât-ı seb'a ve a'zâmü'z-zünûb gibi kavramlarla büyük günahları ihtiva eden hadisler aracılığıyla bir gelenek oluşmuştur. Zehbî ve Heytemî gibi âlimlerin yazdığı eserler bu noktada önem taşımaktadır. Naslarda ve özellikle hadislerde büyük günahların niteliği belirtildiği halde işleyen konumu ile ilgili bilgiler muğlak bırakılmıştır. Özellikle bazı âyetlerde Allah'ın şirk dışındaki bütün günahları bağışlayacağı bildirilirken başka bir âyette kasten bir mümini öldürenin ebedî cehennem azabıyla cezalandırılacağı belirtilmiştir. Bu gibi âyetlerin bağlamından koparılması mürtekib-i kebîrenin konumu ile ilgili farklı görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu durumun benzeri hadislerde de mevcuttur. Hz. Peygamber'den nakledilen bazı rivayetlerde büyük günah işleyen küfür ile itham edilirken başka rivayetlerde mümin kabul edilmektedir. Namazı terk etmenin kişiyi şirk ve küfür arasında tutacağını bildiren hadisler ile Hz. Peygamber'in şefaatinin büyük günah işleyen müminlere olacağını belirten hadisler bu noktada bir çeşitlilik sağlamaktadır. Böylelikle mürtekib-i kebîrenin konumuyla ilgili tartışmalarda her mezhebin dayanak noktasını naslardaki bu çeşitlilik sağlamıştır.

Hz. Peygamber'in hayatta olduğu süreçte mürtekib-i kebîrenin konumu ile ilgili tartışmalar bulunmamaktadır. Ancak Hz. Peygamber'in vefatıyla birlikte Müslümanlar

karşılaştıkları problemleri kendileri çözmek durumunda kalmıştır. Bu açıdan Hz. Ebû Bekir'in zekat vermeyen kabileler ile savaşması mürtekib-i kebîre meselesi ile ilgili olmayıp siyasî bir müeyyide olarak gelişmiştir. Zekat verilmemesini kalp ile imanın ve teslimiyetin tam olarak gerçekleşmemesi şeklinde anlayan Hz. Ebû Bekir, çeşitli naslardan yola çıkarak bir politika belirlemiştir. Bu siyasî tavra ilk başta karşı çıkan Hz. Ömer gibi sahâbîlerin daha sonra Hz. Ebû Bekir'in bu tutumunu desteklemesi olayın siyasî bir müeyyide bağlamında değerlendirildiğini göstermektedir.

Ancak Hz. Osman'ın ikinci hilafet döneminde ortaya çıkan ve onun şehit edilmesiyle sonuçlanan bazı anlaşmazlıklar İslâm dünyasındaki ilk fitne hareketlerini kalıcı hale getirmiştir. Hz. Ali'nin yüzleşmek zorunda kaldığı bu fitne hadiseleri sonucunda Müslümanlar birbirleriyle savaşmış ve içerisinde sahâbîlerin de olduğu yüzlerce kişi bu savaşlar sonucunda öldürülmüştür. İslâm dünyasında ilk defa Müslümanlar birbirlerine karşı kılıç çekmiş ve kanlarını akıtmışlardır. Hz. Osman'ın şehit edilmesi, Cemel ve Sıffin Savaşlarında sahâbîlerin büyüklerinin öldürülmesinin Müslümanların zihin dünyalarında bir çok problem doğurduğu açıktır. Abdullah b. Ömer, Usame b. Zeyd ve Sa'd b. Ebî Vakkâs gibi sahâbîlerin bu savaşlara iştirak etmemesi ve Ammar b. Yâsir ve Huzeyme gibi sahâbenin büyüklerinin bu savaşlarda şehit edilmesi Müslümanların zihin dünyasında oluşan soru işaretlerinin derinleşmesine neden olmuştur.

Böylelikle Hz. Peygamberin vefatının ardından yaklaşık 25 yıl sonra ilk itikâdi mezhebin temelleri bu tartışmalar neticesinde ortaya çıkmıştır. Sıffin Savaşında Amr b. el-Âs'ın mızrakların ucuna Kur'an sayfalarını koymasıyla Allah'ın hakemliği üzerine bir uzlaşma sağlanarak savaş durdurulmuştur. Ancak belli bir grup Allah'ın hakemliğinden başka bir hakemi benimsemenin küfür olduğunu belirterek Hz. Ali'nin ordusundan ayrılmıştır. Harûrî/Hâricî olarak isimlendirilen bu kişiler amel ile iman arasında doğrusal bir bağ gözeterek ilk itikadî mezhebin temelini atmıştır.

Amel ile iman arasında doğrusal bir bağ gözetilen bu kişiler mürtekib-i kebîrenin konumu hakkında yorum yapan ilk mezhep olmuştur. Mürtekib-i kebîrenin kâfir olduğunu dolayısıyla Hz. Ali ve Muâviye b. Ebû Süfyân gibi sahâbenin büyüklerinin Allah'tan başka hakeme gitmesinin büyük günah ve küfür olduğunu söyleyerek ilk tekfir hareketini başlatmışlardır. Hâricî mürtekib-i kebîre tasavvuruna karşı daha sonraki süreçlerde ortaya çıkan Mürcie, büyük günah işleyeninin durumunu Allah'a ircâ ederek bu konuda fikir

beyan etmemeyi tercih etmişlerdir. Bu konuda sahabe arasındaki savaflara katılmayan sahâbîleri örnek alan Mürcie, mürtekib-i kebîrenin konumu hakkında yorum yapmak istemeyen bir mezhep olmuştur.

Hicrî ikinci asrın başlarında kurulan Mu'tezile mezhebinin kuruluş felsefesi de mürtekib-i kebîre ile ilgili tartışmalara dayanmaktadır. el-Menzile beyne'l-menzileteyn nazariyesini geliştiren bu mezhep Hâricî ve Mürcîî iman-amel ilişkisine karşı bir denge kurmak istemişlerdir. Bu yüzden de mürtekib-i kebîrenin ne mümin ne de kâfir olacağını iddia ederek dünyada mümin âhirette kâfir muamelesi göreceğini iddia etmişlerdir.

Hicrî 333 yılında Semerkant'ta vefat eden Mâtürîdî, bu bağlamda mezheplerin mürtekib-i kebîre hakkındaki görüşlerine hakimdir. Ebü'l-Kâsım el-Kâ'bî ile çağdaş olması ve aynı coğrafyada olmaları onun Mu'tezile mezhebinin görüşlerine hakim olmasına neden olan etkenlerden yalnızca birisidir. Bu açıdan Mâtürîdî, mürtekib-i kebîrenin konumu ile ilgili tartışmalara ve karşı mezheplerin argümanlarına hakimdir. Eleştirilerini de bu açıdan çift taraflı bir süzgeç içerisinde geçirerek yapabilmıştır.

Mâtürîdî, mürtekib-i kebîrenin her zaman mümin olduğunu ve âhirette cezasını çektikten sonra cennet ile mükafatlandırılacağını düşünmektedir. Çünkü büyük günah işlese bile bu kişiler her zaman iman ehli olmuşlardır. Allah'ın getirdiği hükümleri uygulayamaları bile bunlara yürekten inanan kişiler olmuşlardır. Bu yüzden Mâtürîdî, mürtekib-i kebîrenin her zaman va'd âyetlerinin muhatabı olacağını düşünmüş va'd âyetlerinin muhatabının ise her zaman kâfirler, müşrikler, münafıklar ve hatta mürtetler olacağını düşünmüştür. Bu yüzden Hâricî ve Mu'tezilî anlayışlarla ayrılmıştır.

Görüldüğü üzere Mâtürîdî, havf ve recâ arasında bir denge kurmak istemiştir. Büyük günah işlese de mümini her zaman va'd âyetlerinin muhatabı kılarak ümit etmesini sağlamış va'd âyetleriyle ise korkuyu tesis etmek istemiştir. Bu anlamda Mâtürîdî, günah işleme sürecini doğal bir süreç olarak tanımlamıştır. Bundan dolayı günah işleme sebepleri üzerinde yoğunlaşmış ve fitrî bir takım sebeplerle bireyin günah işlediğini iddia etmiştir. Bu açıdan şeytanın ve nefsin vesveseleri, bir anlık gaflet, arzu, şehvet ve ihtiraslar onun düşüncesinde insanı günah işlemeye sevk eden etkenlerdendir. Dolayısıyla insanın fitrî yapısı ile ilgili olan bu etkenlerin insanı küfre götürmeyeceğini düşünmektedir. Zaten Mâtürîdî, bu noktada insanın günah işlerken Allah'ın rahmetini ve mağfiretini ümit

ederek günah işlediğini düşünerek hiç kimsenin ebedî azap arzusuyla günah işlemeyeceğini belirtmiştir. Bu bağlamda müminin günah işlerken bile Allah'ın lütfunu ve rahmetini düşündüğünü ve buna güvenerek günah işlediğini iddia etmiştir. Böylece günah işleyen her müminin aslında kalbinde tam bir iman olduğunun göstergesidir.

Bu bağlamda sadece psikolojik öncüllerden yola çıkmayan Mâtürîdî, pek çok âyetin de mürtebib-i kebîreyi mümin olarak kabul ettiğini düşünmektedir. Bu âyetlerin başında tevbe, rahmet, istiğfar, dua ve iman âyetleri gelmektedir. Çünkü bu ve benzeri âyetlerde günah işleyenler tevbeyle davet edildiği halde hiçbir zaman küfre düştükleri ve tekrardan dine girmeleri gerektiği belirtilmemiştir. Bu diğer durumlarda da söz konusudur. İmanın niteliğinin belirtildiği hiçbir âyette günah ile imanın gideceği söylenmemiştir. Dolayısıyla âyetler mürtebib-i kebîreyi dolaylı veya doğrudan farketmez mümin kabul etmektedir.

Mâtürîdî, bu noktada peygamberlerin ve sahâbîlerin hayatlarından da örnek vererek ümmete tevarüs eden geleneklerin de mürtebib-i kebîreyi mümin olarak kabul ettiğini iddia etmiştir. Ona göre peygamberlerin istiğfar talep etmeleri, Hâtib b. Ebû Belteâ ve Hz. Ali gibi sahâbîlerin örneklerini vererek büyük günah işleyenin mümin olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır. Hatta Mâtürîdî, Ebû Hanîfe'nin de bu konuda mürtebib-i kebîreyi mümin kabul ettiğini ve kendisinin de onun yolundan gittiğini söylemektedir.

Mâtürîdî, bu açıdan Hâricîlik ve Mu'tezile'yi çok sert ithamlarla eleştirmiştir. Onların İslâm dünyasının parçalanmasına neden olduklarını, ümmetin arasına fitne tohumları ektiklerini, akla ve hikmete aykırı davranışlar sergilediklerini, âyetlere muhalefet ettiklerini, peygamberlerin hayatlarını anlayamadıklarını, şefaât düşüncesini yanlış yorumladıklarını belirtmiştir. Ayrıca Mâtürîdî, bu iki mezhebin de ebedî azap ekseninde birleşerek vâidin umumi olduklarını düşündüklerini de belirtmiştir. Bu açıdan Hâricî ve Mu'tezilî düşüncenin bu sonuç üzerinde birleşmesinin nedenini araştıran Mâtürîdî, onların istidlal ettiği pek çok âyetin ve hadisin yanlış yorumlandığını iddia etmiştir. Dolayısıyla Mâtürîdî'nin kendisinden önceki mezhepleri çok iyi okuduğu, yorumladığı ve analiz ettiği görülmektedir.

Mâtürîdî, müslümanların birbirinin kanını akıtmasındaki en büyük etkenin Hâricî ve Mu'tezilî iman tasavvuru olduğunu düşünmektedir. Ona göre Hâricîlerin uydurduğu

fikirler ve Mu'tezile'nin fâsık ve fâcir bir toplum hayali müslümanların birbirlerini kırımına neden olmaktadır. Mâtürîdî'nin bu söylemleri her ne kadar teşdid kabilinden olsa bile haklılık payı da bulunmaktadır. Çünkü birbirini küfür ve fücûr ile itham eden bir toplumun ortak paydalar etrafında birleşmesi imkansızdır.

Bu bağlamda mümin her zaman havf ve recâ arasındaki kişidir. Allah'ın rahmetini ümit ile azabından korku duymak arasında bir denge kurulmak istenmiştir. Bu açıdan Allah, her zaman rahmet nazarıyla değerlendirilmiş ve lütfu ve rahmetiyle büyük günah işleyene ebedî azap ile cezalandırılmayacağı düşünülmüştür. Hâricî ve Mu'tezilî telakki ile bu noktada ayrılmışlardır. Mürtekib-i kebîre hakkındaki bu görüşler Mâtürîdî'nin iman tanımına da yansımış ve imanı kalp ile tasdik olarak değerlendirerek uzuvlar ile amel ön plana çıkarılmamıştır.

Görüldüğü üzere Mâtürîdî, yeknesaklıktan uzak bir bakış ile mürtekib-i kebîre düşüncesini temellendirmek istemiş ve diğer mezhepleri de bu açıdan incelemiştir. Günümüzde de özellikle İslâm dünyasında birbirlerini tekfir edici bu kadar oluşumun varlığı Mâtürîdî'nin iman-amel düşüncesini ve mürtekib-i kebîre tasavvurunu daha da anlamlı hale gelmektedir. Günahların birey üzerindeki negatif etkisinin reddedilmediği Mâtürîdî düşüncede müminin her zaman Allah'ın rahmetini ümit etmesi gerektiği düşünülmüştür. Böylece mürtekib-i kebîre her zaman va'din umumiliği ilkesiyle değerlendirilmiştir.

KAYNAKÇA

- Ak, Ahmet. "Mâturîdîliğin Ortaya Çıkışı". *Büyük Türk Bilgini İmâm Mâturîdî ve Mâturîdîlik Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı (İstanbul, 22-24 Mayıs 2009)*. ed. İlyas Çelebi. İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2. Baskı, 2016.
- Apak, Adem. *Anahatlarıyla İslâm Tarihi 2 (Hulefâ-i Râşîdîn Dönemi)*. İstanbul: Ensar Yayınları, 5. Basım, Nisan 2011.
- Aydın, Fuat. *Pavlus Hıristiyanlığına Giriş*. Ankara: Eski-Yeni Yayınları, 1. Baskı, 2011.
- Aydınlı, Osman. *Fethinden Samanilerin Yıkılışına Kadar Semerkant Tarihi (93-389/711-999)*. İstanbul: İsam Yayınları, 2011.
- Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdulkahir b. Tâhir. *el-Fark beyne 'l-fırak*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. Kahire: Mektebetü İbn Sina, 1964.
- Bebek, Adil. *Matürîdî'de Günah Problemi*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2. Basım, 1998.
- Bebek, Adil. "Günah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/282-285. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Bebek, Adil. "Kâ'bî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/27. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Boynukalın, Mehmet. "Suç". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/453-457. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Buharî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi 'u's-sahîh*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır. Beyrut: Dâru Tavk'in-Necât, 3. Baskı, 1422/2001.
- Cebeci, Lütfullah. *Kur'an'da Şer Problemi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1985.
- Cilacı, Osman. *Günümüz Dünya Dinleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1995.
- Cürcânî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf. *et-Ta'rîfât*. 1 cilt. Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 4. Baskı, 2018.
- Çağrıncı, Mustafa. "Seyyie". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/78-79. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Ecer, Ahmet Vehbi. *Büyük Türk Alimi Mâturîdî*. İstanbul: Yesevi Yayınları, 2007.
- Gölcük, Şerafeddin. *Kelâm Tarihi*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2. Basım, 2015.
- Demir, Hilmi-Tan, Muzaffer. *Ehl-i Sünnetin Reislerinden İmam-ı Maturidi*. Ankara: Ay Yayıncılık, 2. Baskı, 2017.

- Ebû Hanîfe, Nu'man b. Sâbit. *İmâm-ı 'Azam'ın Beş Eseri*. çev. Mustafa Öz. İstanbul: İfav Yayınları, 16. Baskı, 2020.
- Ebû Zehrâ, Muhammed. *İmam Zeyd*. çev. Salih Parlak, Ahmet Karababa. İstanbul: Buruç Yayınları, 1996.
- Ebû Zehrâ, Muhammed. *İmam Ca'fer Sadık*. çev. İbrahim Tüfekçi. İstanbul: Şafak Yayınları, 1996.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili*. 10 cilt. İstanbul: Azim Dağıtım, 1992.
- Eş'arî, Ebü'l-Hasen Ali b. İsmâil b. Ebî Bişr. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfû'l-musallîn*. thk. Hellmut Ritter. Wiesbaden: Dâru Ferâiz Şitayiz, 1. Baskı, 1963.
- Eş'arî, Ebü'l-Hasen Ali b. İsmâil b. Ebî Bişr. *el-Lüma' fi'r-reddi 'alâ ehli'z-zeyğ ve'l-bida'*. thk. Hamudeh Ğarabeh. Londra: Matbaa Mesiner, 1955.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Mu'cemü Tehzîbi'l-Lüğâ*. thk. Riyâd Zeki Kâsım. 4 cilt. Beyrut: Dârü'l-Mâ'rife, 1. Basım, 2001.
- Fahrettin er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyn. *Tefsîr-i Kebîr (Mefatihü'l-ğayb)*. trc. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç ve C. Sadık Doğru. 23. cilt. İstanbul: Huzur Yayınları, 2. Baskı, 2020.
- Fahredden er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyn. *Kelâm'a Giriş (el-Muhassal)*. çev. Hüseyin Atay. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.
- Fettah, İrfan Abdulhamîd. "Cebriyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/205-208. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Fıĝlalı, Ethem Ruhi. "Ali". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/371-374. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Fuâd Abdülbâkî, Muhammed. *el-Mu'cemü'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. nşr. Dâr'ül Kütübü'l Mısriyye. Kahire: Matba'atü Dâr'ül Kütübü'l Mısriyye, 1. Baskı, 1364/1943.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *İhyâü 'ulûmi'd-dîn*. nşr. Abdulazîz 'İz-zeddîn es-Seyrevân. 4 cilt. Beyrut: Dar'ül-Kalem, 1404/1983.
- Gölcük, Şerafeddin-Toprak, Süleyman. *Kelâm*. Konya: Tekin Kitabevi, 2. Baskı, 1991.
- Gölcük, Şerafettin. "Cehm b. Safvân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/233-234. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Gündüz, Şinasi. *Pavlus Hıristiyanlığın Mimarı*. İstanbul, Milet, Nihel Yayınları, 1. Baskı, 2019.
- Gürkan, Salime Leyla. *Yahudilik*. İstanbul: İsam Yayınları, 2. Baskı, 2009.

- Harman, Ömer Faruk. “Günah”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/278-282. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Hayyât, Ebü'l-Hüseyin Abdürrahim b. Muhammed. *Kitâbü'l-İntişâr ve'r-red 'ale'bni'r-Râvendî el-mülhid'*. thk. Henrik Samuel Nyberg. Kahire: Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye, 1925.
- Heytemî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed. *ez-Zevâcir 'an iktirâfi'l-kebâir*. nşr. Muhammed Ali. 2 cilt. Kahire: Matbaa'tü Hicazî, 1356/1937.
- Ildırar, Mehmet. *Günah ve Tevbe*. İstanbul: Semerkant Yayınları, 2010.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvînî. *es-Sünen-i İbn Mâce*. nşr. Sıtkı Cemîl el-'Attar. 5 cilt. Beyrut: Dâr'ül-Fikr, 2. Baskı, 1424/2003.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisân'ül-'Arab*. nşr. Abdullah Ali el-Kebîr, Muhammed Ahmed Hasbullah, Haşim Muhammed eş-Şazelî. 4 cilt. Kahire: Dar'ül-Me'arif, 1. Basım. 1979.
- İbn Esîr, İzzeddîn Ali b. Muhammed. *el-Kâmil fi't-tarih*. thk. Abdullah el-Kâdî. 11 cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 5. Baskı. 2010.
- İbn Hâcer, Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-'Askalanî. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*. nşr. Adil Ahmed Abdülmevcut, Ali Muhammed Muavviz. 9 cilt. Beyrut: Darü'l-Kütüb'il-İlmiyye, 4. Baskı, 2010.
- İbn Kayyim, Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ebî Bekr el-Cevziyye. *el-Cevâbü'l-kâfi li men se'ele 'an ed-devâi's-şâfi (ed-Dâü ve'd-devâü)*. nşr. Mektebe'tü İbn Teymiyye. Kahire: Mektebetü'l-İlm, 1417/1996.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fida' Ömer b. Kesîr. *Tefsîrü İbn Kesîr*. thk. Şu'ayb el-'Arnavût, Muhammed Enes Mustafa. 9. cilt. Dimeşk: Dârü Risâleti'l-'Alemiyye, 2. Baskı, 2019.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî'. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkahir. 9 cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 4. Baskı, 1971.
- İsfahânî, Ebû Bekir Muhammed b. Fûrek. *Mücerredü makâlâti's-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*. thk. Ahmed Abdurrahîm es-Sayih. Kahire: Mektebetü's-Sakâfeti'd-Dîniyye, 1425/2005.
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal Râgıb. *el-Müfredât fî ğârîbi'l-Kur'ân*. nşr. Muhammed Seyyid Geylanî. 2 cilt. Beyrut: Dâr'ül-Ma'rife, 1961.
- İsfahânî, Ebû Müslim Muhammed b. Bahr. *Câmi'u't-te'vîl li muhkemi't-tenzîl*. thk. Hudr Muhammed en-Nebhâ. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 2007.

- İzutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Dinî ve Ahlaki Kavramlar*. çev. Selahattin Ayaz. İstanbul: Pınar Yayınları, 1991.
- İzutsu, Toshihiko. *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*. trc. Selahattin Ayaz. İstanbul: Pınar Yayınları, 1984.
- Kaan, Enver Osman. *Dinler ve Mezhepler*. Trabzon: Sakarya Matbaacılık, 1. Baskı, 2007.
- Ka'bi, Ebu'l-Kâsım el-Belhî. *Kitâbü'l-Makâlât*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2018.
- Kâdî Abdülcebbâr, Ebü'l-Hasen Abdülcebbâr b. Ahmed. *Şerhu'l-usûli'l-hamse*. thk. Dr. Abdülkerim Osman. Kahire: Mektebetü Vehibe, 1965.
- KâdîAbdulcebbâr, Ebü'l-Hasen Abdülcebbâr b. Ahmed. *Tenzîhü'l-Kur'ân 'an'il-metâ'in*. thk. Ahmed Abdurrahîm es-Sâyihi. Beyrut: Mektebetü'n-Nafize, 2006.
- Kahraman, Ferruh. *İtikâdî Açından Hıristiyanlık ve İslâmiyet'te Günah*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011.
- Kahraman, Ferruh. "İslâm İnancında Günah, Günah Çeşitleri, Kişiyi Günah İşlemeye Sevk Eden Faktörler". *Usul İslâm Araştırmaları*. Sayı 8/8 Aralık, 2007.
- Karagöz, İsmail. *Dinî Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2005.
- Kılıç, Sadık. *Kur'an'da Günah Kavramı*. Konya: Hibaş Yayınları, 1. Baskı, Ağustos, 1984.
- Kitâb-ı Mukaddes*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2010.
- Kur'an-ı Kerîm Meâli*. çev. Hayrettin Karaman-Mustafa Çağrırcı-İbrahim Kâfi Dönmez-Sadrettin Gümüş. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 4. Basım, 2015.
- Kutlu, Sönmez. *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*. 6.Baskı. Ankara: Otto Yayınları, 2016.
- Kutlu, Sönmez. "Mürchie", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/41-45. İstanbul, TDV Yayınları, 2006.
- Kutlu, Sönmez. "Mürchie Mezhebi: Doğuşu, Fikirleri, Edebiyatı ve İslâm Düşüncesine Katkıları". *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Sayı 1, 2002.
- Küçük, Abdurrahman, vd. *Dinler Tarihi*. Ankara: Berikan Yayınevi, 3. Baskı, 2011.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Kitâbü't-tevhîd*. trc. Bekir Topaloğlu. Ankara: İsam Yayınları, 8. Basım, 2016.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Te'vilât'ül-Kur'ân Tercümesi*. çev. Bekir Topaloğlu. 17 cilt. İstanbul: Ensar Yayınları, 1. Basım, 2016.

- Mukâtil b. Süleyman. *el-Vücûh ve'n-nezâir*. nşr. Ali Özek. İstanbul: İlmi Neşriyat, 1993.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. Haccac b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-sahîh*. nşr. Ebû Suheyb el-Kirami. Riyad: Beyt'ül Efkârî'd-Devliyye, 2. Baskı, 1419/1998.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmet b. Mahmut. *Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vîl*. thk. Yusuf Ali e-Bedevî. 3 cilt. Dımeşk: Dârü İbni Kesîr, 8. Baskı, 2018.
- Neşşâr, Ali Sami. *İslâm'da Felsefî Düşüncenin Doğuşu*. trc. Osman Tunç. 2 cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 1999.
- Onat, Hasan-Kutlu, Sönmez. *İslâm Mezhepleri Tarihi*. Ankara: Grafiker Yayınları, 10. Baskı, 2021.
- Öz, Mustafa. *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*. İstanbul: Ensar Yayınları, 3. Baskı, 2014.
- Öz, Mustafa. "Ca'd b. Dirhem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/542-543. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Öz, Mustafa. "Şîa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/111-114. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Özen, Şükrü. "Mâtürîdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/146-151. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Özler, Mevlüt. *İslâm Düşüncesinde Tevhid*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2005.
- Râzî, Ahmed b. Muhammed. *Hucecü'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Ömer el-Ezherî. Beyrut: Dârü'r-Râid el-'Arabî, 1982.
- Rummânî, Ebü'l-Hasen. *Tefsîrû Ebî'l-Hasen er-Rümmânî. el-Câmî' li 'ilmi'l-Kur'ân*. thk. Hudr Muhammed Nabha. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 2009.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't-tefâsîr*. 3 cilt. Beyrut: Dâr'ül Kur'ân'il-kerîm, 4. Baskı, 1981.
- Seyyid, Rıdvan. *Tefsîrû Ebî Ali el-Cübbâî*. thk Hudr Muhammed en-Nebhâ. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1971.
- Seyyid, Rıdvan. *Tefsîrû Ebî Bekir el-Esamm*. thk. Hudr Muhammed en-Nebhâ. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 2007.
- Seyyid, Rıdvan. *Tefsîrû Ebî'l-Kâsım el-Kâ'bî*, thk. Hudr Muhammed en-Nebhâ (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 2007.
- Sinanoglu, Mustafa. "İmân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/212-214. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

- Sülün, Murat. *Kur'an-ı Kerim Açısından İman-Amel İlişkisi*. İstanbul: Ekin Yayınları, 3. Basım, 2000.
- Şehristâni, Ebü'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdilkerîm. *el-Milel ve'n-Nihal*. thk. Kısra Salih Ali. Dimeşk: Müessetü Risale Naşirun, 1. Baskı, 2019.
- Şerîf el-Murtadâ, Ebü'l-Kâsım Ali b. Hüseyin. *Ğurer'ül-fevâid ve Durerü'l-kalâid*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhim. 2 cilt. Mısır: Dâru İhyâi Kütübi'l-'Arabîyye, 1954.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. *Fethü'l-Kadîr*. thk. Ahmed Abdüsselâm. 5 cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye ts.
- Taberî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhü'l-ümem ve'l-mülûk*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim. 9 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l Arabî, 1. Basım. 1970.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer. *Şerh'ül-Mekâsîd*. thk. Abdurrahman Umeyre. 5 cilt. Beyrut: 'Âletü'l-Kütüb, 2. Basım, 1419/1998.
- Tirmizî, Ebü İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *el-Câmi'u's-sahîh*. nşr. Merkezü'l-buhûs ve takvîyetü'l-Ma'lumât. Kahire: Dâri Âlitâsil, 3. Baskı, 1438/2016.
- Tuncî, Muhammed Ömer en-Nâcî. *el-Mu'cemu'z-Zehebi Farisi Arabî*. Beyrut: Dâr'ül-'İlm, 1969.
- Tümer, Günay. "Aslî Günah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/496-497. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Uyar, Mazlum. *İmâmiyye Şia'sında Düşünce Ekolleri Ahbârîlik*. İstanbul: Ayışığı Yayınları, 2000.
- Yiğit, İsmail. "Osman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/438-443. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Yurdağür, Metin. *Maveraünnehir'den Osmanlı Coğrafyasına Ünlü Türk Kelamcıları*. İstanbul: İFAV Yayıncılık, 2. Baskı, 2019.
- Zehebî, Ebü Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Târîhü'l-İslâm*. thk. Mustafa Abdulkadir Ata. 15 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l 'İlmîyye, 1. Basım, 2005.
- Zehebî, Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Kitâb'ül-kebâir*. nşr. Muhyiddin Mustü. Medine: Dârüt't-Turas, 3. Baskı, 1986.
- Zemaşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmud b. Ömer. *el-Keşşâf*. thk. Mahir Edip Hayyûş. 10. cilt. İstanbul: Mektebetü'l-İrşad, 1. Baskı, 2021.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Ebü Bekir el-Esamm". 11/353-355. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Muharrem ALTINHAN	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Sakarya Üniversitesi
Fakülte	İlahiyat
Bölümü	İlahiyat
Makale ve Bildiriler	
1. Altınhan, Muharrem. "Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Mürtekib-i Kebîre Konusunda Hâricîlik ve Mu'tezile'ye Yönelttiği Eleştiriler". Universal Journal of Theology 6 / 2 (Aralık 2021): 93-129.	